

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
ԱՆՉԱՓԱՅԱՍՆԵՐԻ
ԳՈՐԾԵՐՈՎ
ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ
ՈԼՈՐՏԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ
ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԻ
ԳՆԱՅԱՏՈՒՄ**

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի/Անկախ
Պետությունների Համագործակցության սարածաօրջանային գրասենյակ

Հունվար 2010

Բովանդակային ցանկ

Գնահատման Առաքելության մասին	3
Ընդհանուր Տեղեկատվություն	4
Ամփոփում	7
Մաս I. Անչափահասների գործերով արդարադատության ընթացքը	10
1) Քաղաքականություն և քաղաքացիություն	10
2) Օրենսդրական բարեփոխումներ	10
3) Վարչական և կառուցվածքային բարեփոխումներ	12
4) Առկա ռեսուրսների բաժնում	12
5) Վերադասարանում և կարողությունների ձևավորում	13
6) Հաշվետվողականության մեխանիզմներ	14
7) Համակարգում	15
8) Տեղեկատվություն և հեռագրություններ	15
Մաս II. Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը Հայաստանում	16
1) Կանխարգելում	16
2) Կասկածյալների ձերբակալումը և հարցաքննությունը	17
3) Մինչդատական կալանավորումը և կալանավորումը դատական փնտրության ընթացքում	21
4) Այլընտրանքային միջոցներ և վերականգնողական արդարադատություն	23
5) Քրեական դատաստանատվություն և դատախազ	25
6) Դատադատարարական անչափահասների վերականգնումը	27
7) Քրեական դատաստանատվության սարիֆի չհասած երեխաների կողմից ֆրոնտեն հեռադիմացի արտադատություն	30
Մաս III. ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությունն անչափահասների գործերով արդարադատության բարեփոխումներին	35
Մաս IV. Եզրահանգումներ և առաջարկություններ	38
ԴՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ	38
ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐ	40
ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ	43
Հավելված 1. Տեղեկատվության հավաքագրում և վերլուծություն	50
Հավելված 2. Անձինք, ում հանդիպել ենք.....	55
Հավելված 3. Օգտագործված փաստաթղթեր.....	57
Հավելված 4. Անչափահասների գործերով արդարադատությունը Հայաստանում. օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած անչափահասների Տեսակետները (ԱՍՏ/ԵԱՀԿ).....	59

Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը երկու նպասակ է հետապնդում՝ հանցավորության դեմ պայքարը և իրավախախտների նորմալ զարգացման ապահովումը: Մեկն պետք է հանցավորության դեմ պայքարենք այնպես, որ չվնասենք անհասին: Պատշաճ վերաբերմունքը նպաստում է հանցավորությունը կանխելուն, ոչ պատշաճը ծնում է ագրեսիվություն:

— Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության բննչական գլխավոր վարչության պետի տեղակալ

Ազատությունը պատերի ներսում կամ պատերից դուրս գտնվելու մասին չէ միայն: Այն վերաբերում է նաև որպես անհաս ապրելու ունակությանը:

— Անչափահասների համար նախատեսված ֆրեակասարողական հիմնարկի դասապատրաստողների հետ աշխատող «ՏՐՏՈՒՄ» հասարակական կազմակերպության նախագահ

Գնահատման Առաքելության մասին

Առաքելությունն իրականացվել է 2009 թվականի սեպտեմբերի 7-ից 18-ը: Գնահատման թիվում ընդգրկված էին միջազգային փորձագետ Դեն Օ'Դոննելը և տեղացի փորձագետ Լիլիթ Պետրոսյանը: Աջակցել է Հայկ Խեմչյանը՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակից:

Գնահատման թիվը հարցազրույցներ է ունեցել Արդարադատության փոխնախարարի, Արդարադատության նախարարության ֆրեակասարողական վարչության, Արսաֆին գործերի նախարարության, Կրթության և գիտության նախարարության, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Դատական դեպարտամենտի ներկայացուցիչների, Ոստիկանության անչափահասների գործերով բաժնի ղեկավարի և Զննչական գլխավոր վարչության ղեկավարի, Դատական դորոցի և Դատախազության դորոցի սնուցիչների, Իրավաբանական ինստիտուտի (որը վերադասարանում է ֆրեակասարողական ծառայության անձնակազմը) սնուցիչի, ինչպես նաև Ոստիկանության ակադեմիայի ներկայացուցիչի հետ:

Թիվը նաև հանդիպել է Ազգային ժողովի Մարդու իրավունքների և հանրային հարցերի մեքսիկական հանձնաժողովի նախագահի, առաջին ասյանի դասարանի երկու դասավորների, Մարդու իրավունքների դաշտի գրասենյակի ներկայացուցչի, Փաստաբանների դաշտի նախագահի, Հանրային դաշտի գրասենյակի ղեկավարի, Զերեակասարողական հիմնարկների մոնիթորինգի խմբի ղեկավարի և մեկ այլ անդամի, Ջերբակավածներին դաշտի վայրերի մոնիթորինգի խմբի անդամի, մասնավոր գործունեություն ծավալող փաստաբանի և տեղական ու միջազգային 6 հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ:

Այցելություններ են կատարվել անչափահասների ուղղիչ հիմնարկ և կալանավորվածներին դաշտի վայրի անչափահասների բաժանմունք, ոստիկանության ենթակայության ներքին գեներալ ձերբակալվածներին դաշտի վայր, հակասոցիալական վարժ ունեցող երեխաների համար նախատեսված երկու դորոց, Երեխաների աջակցության կենտրոն (նախկինում՝ Ընդունման և կողմնորոշման կենտրոն), Լոռու մարզի Վանաձորի խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողով և Համայնքային վերականգնողական կենտրոն:

Նաև հանդիպումներ են կազմակերպվել Եվրոպայում անվսանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) և Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության օրենքի գերակայության նախաձեռնության (ABA/ROLI) հետ: Առաքելության վերջին օրը գնահատման թիվը վերոհիշյալ նախարարությունների, գործակալությունների և կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մեծամասնությանը համառոտ ներկայացրեց առաքելության արդյունքները:

Հարցված անձանց և գործածված փաստաթղթերի ցանկերը կցվում են (տես Հավելված 2 և Հավելված 3):

Ընդհանուր տեղեկատվություն

Հայաստանի Հանրապետությունը ԽՍՀՄ-ից անկախացել է 1991 թվականին: 1995 թվականին ընդունված Սահմանադրությունը փոփոխվել է 2005 թվականին: Հայաստանի Հանրապետությունը նախագահական հանրապետություն է՝ միադաշտ օրենսդիր մարմնով՝ Ազգային ժողովով: Հայաստանի Հանրապետությունն ունիսար ղեկավարություն է՝ վարչական նկատառումներով բաժանված 10 մարզի:

Բնակչությունը մոտավորապես 3 միլիոն է, որի 26%-ը 18 տարեկանից ցած է¹: Գրեթե երկու միլիոնը ֆաղափային բնակչությունն է, որից մեկ միլիոնն ամուսնացած է մայրաքաղաքում²: Բնակչության 98%-ը հայեր են, և 95%-ը՝ առաջնական ֆրիսոնյաներ: Խոստրագույն էթնիկ, կրոնական և լեզվական փոքրամասնությունը եզդիներն ու ֆրեյերն են, ովքեր կազմում են բնակչության 1.2%-ը³:

Հայաստանի Հանրապետությունն Անկախ ղեկավարությունների համագործակցության հիմնադիր անդամ է: ԵԱՀԿ-ին միացել է 1992, իսկ Եվրոպայի խորհրդին՝ 2001 թվականին: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիային միացել է 2002 թվականին:

ԵՄ-Հայաստան գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրն ուժի մեջ է մտել 1999 թվականին⁴: ԵՄ-Հայաստան գործընկերությունների ծրագիրն անդրադառնում է դասախրավական, ֆրեակասարողական և ուսիկանական համակարգերի բարեփոխումներին, սակայն հասկալալա անչափա-հասների գործերով արդարադատության հետ կաղված գործողություններ չի նախատեսում⁵:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է 1992 թվականին: Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի համաձայն վավերացված կամ հաստատված միջազգային դալմանագրերը ներդեսական օրենսդրության բաղկացուցիչ մասն են, և եթե վավերացված միջազգային դալմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, աղա կիրառվում են այդ նորմերը:

Հաստատվել է երեխաների իրավունքների դալմանության 2004-2015թթ. գործողությունների ազգային ծրագիր: 2005 թվականին ստեղծված Երեխաների իրավունքների դալմանության ազգային հանձնաժողովը դալմանախնամալու է այդ ծրագրի իրականացումը վերահսկելու, երեխաների իրավունքների հետ կաղված խնդիրները վերլուծելու և «Երեխայի իրավունքների և ռալերի դալմանությունն իրականացնող դեսական կառավարման մարմինների, հասարակական, ֆաղափական, գիտական և այլ կազմակերպությունների համագործակցությանն» աղակցելու համար⁶: Հանձնաժողովը կազմված է բացառաղալա բարձրասիձան դեսական դալմանությանից և դեկավարվում է Ալխասանփի և սղիալական հարցերի նախարարի կողմից:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային միանալիս Հայաստանի Հանրապետությունն ուներ անչափախասների գործերով արդարադատության թույլ համակարգ: Չկային մասնագիտացված դասա-

¹ Տե՛ն www.unicef.org/infobycountry/armenia-statistics.html, կայքէջ այցելությունը կատարվել է 2010 թվականի հունվարի 31-ին:

² ՀՀ ազգային վիձակագրական ծառայություն, Հայաստանի ժողովրդագրական ձեռնարկ, 2009թ., մաս II, էջ 34. հասանելի է www.armstat.am/file/article/demos-09-2.pdf կայքէջում, այցելությունը կատարվել է 2010թ. հունվարի 31-ին:

³ Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դալմանության մասին ռջանակային կոնվենցիայի 25-րդ հոդվածի համաձայն Հայաստանի ներկայացրած երկրորդ զեկույց, Եվրոպայի խորհուրդ, ACFC/SR/II(2004)010, 2004, հասանելի է www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3-FCNMdocs/PDF-2nd-SR-Armenia-en.pdf կայքէջում: Կայքէջ այցելությունը կատարվել է 2010 թվականի հունվարի 31-ին: Անկախությունից հետո ծագած հակամարտության արդյունքում խոստրագույն աղրբեղանական փոքրամասնությունը լքել է երկիրը:

⁴ Եվրոպական համայնքների հանձնաժողով, Հայաստանի վերաբերյալ վերը նշված ԵՀԶ հալվեսվության հալվելված COM(2005) 72 վերջնական, բաժին 1.1:

⁵ Տե՛ն ec.europa.eu/world/enp/pdf/action-plans/armenia-enp-ap-final-en.pdf, կայքէջ այցելությունը կատարվել է 2010 թվականի հունվարի 31-ին: 2007-2011 թվականների երկրի ռազմավարության վերաբերյալ համաձայնագիրը ևս չի անդրադառնում անչափախասների գործերով արդարադատությանը: Տե՛ն ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi-csp-armenia-en.pdf: Կայքէջ այցելությունը կատարվել է 2010 թվականի հունվարի 31-ին:

⁶ Հայաստանի Հանրապետության վարչաղալի 2005 թվականի հոկտեմբերի 25-ի թիվ 835-Ն որոլում (այն փոխարինեղ Անչափախաս երեխաների հետ տարվող ալխասանքները համակարգող հանրաղեսական հանձնաժողովին, որը ստեղծվել էր 1999 թվականին):

րաններ անչափահասների վերաբերյալ գործերով, չնայած ընդունված էր նման գործերն այս կամ այն դասարանի նախագահի կողմից ֆննելու ոչ դաժնամիտ դրակսիկա: Գոյություն ունեւ անչափահասների գործերով ուսիկանության բաժին, որի հիմնական գործառույթը հանցագործություններ կասարած կամ հակասոցիալական վարք ունեցող փոքահասակ երեխաների հեւ կանխարգելիչ աշխատանք կասարելն էր: Կար մեկ հասուկ հասասոթություն դասադարսյալ անչափահասների, և միևնույն հիմնարկի ներսում ևս մեկը՝ կալանավորված անչափահասների համար: Քրեական հանցանք կասարած փոքահասակ երեխաների և հակասոցիալական վարք ունեցող ցանկացած սարիփի երեխաների վերաբերյալ գործերով զբաղվում էին անչափահասների գործերով հանձնաժողովները, որոնք իրավասու էին տեղավորելու այդ երեխաներին «հասուկ դորոցներում», որոնցում տիրում էին վասթար դայմաններ ու ճնճող վերաբերմունք: Ուղղիչ և ազասազրկման վայրերում սարածված էին խմբային դասիժներն ու ֆիզիկական չարասահումները: Անչափահասների գործերով արդարադասության վերաբերյալ հասուկ օրենսդրություն չկար:

Նախան անկախությունն անչափահասների հանցավորությունը փոքր թիվ էր կազմում: Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրադեոության ներկայացրած նախնական զեկույցում նշված էր, որ «1989 թվականին անչափահասների կողմից կասարված հանցագործությունների թիվն ամենացածրն է ԽՍՀՄ 15 հանրադեոությունների համեմասությամբ», իսկ երկորդ զեկույցում ասված է, որ 1989 թվականին անչափահասների կողմից կասարվել է 243, իսկ 1990-ին՝ 256 հանցագործություն⁷: Անկախության առաջին երկու տարիներին հանցավորության վերաբերյալ տեղեկասվություն առկա չէ, սակայն տասնամյակի մնացած տարիների վերաբերյալ վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ անչափահաս իրավախախտների և վերջիններիս կողմից կասարվող հանցագործությունների թիվը նվազել է 1993-1995 թվականներին, այնուհետ զագաթնակետին է հասել 1997 թվականին, 1998 կսուկ նվազել է, ինչն էլ կայուն է մնացել մինչև այդ տասնամյակի ավարտը⁸: Վերջին տարիների վերաբերյալ ուսիկանության ֆննչական վարչության կողմից արձանագրված թվերն էլ ավելի ցածր են⁹:

Քրեական հետադնման ենթարկված անչափահասների թիվը, համաձայն տեղեկությունների, ավելի ֆան կրկնադասկվել է անկախության առաջին տարիներին՝ 1990թ. 134 ցուցանիտից հասնելով 306-ին՝ 1994 դրությամբ¹⁰: Վերջին տարիներին (2005-2008) այդ թիվը համեմասաբար կայուն է մնացել՝ 146-ից 156¹¹:

Հանցագործությունների համար դասադարսված անչափահասների թիվը կսուկ նվազեց 1997 թվականից հետո (1997 թվականի 424-ից հասնելով 201-ին՝ 2002 թվականի դրությամբ), իսկ վերջին տարիներին էլ ավելի է նվազել¹²: Անչափահաս դասադարսյալների տկոսը համեմասաբար կայուն է մնացել, սակայն ենթադրվում է, որ նվազման հիմնական դասձառն ավելի շուտ երկում տնետության և

7 Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Անդամ երկրների կողմից Կոնվենցիայի 44-րդ հողվածի հիման վրա ներկայացված զեկույցների ուսումնասիրություն, 1995թ. անդամ երկրների ներկայացրած նախնական զեկույցներ, Հայաստան, CRC/C/28/Add.9, para.151:

8 1993 թվականին 552 անչափահաս իրավախախտների կողմից կասարվել է 436 հանցագործություն, 1995 թվականին 444 անչափահաս իրավախախտների կողմից՝ 420 հանցագործություն, 1997-ին՝ 975 անչափահաս իրավախախտների կողմից՝ 741 հանցագործություն, 1998 թվականին 479 անչափահաս իրավախախտների կողմից՝ 589 հանցագործություն (Գ. Ջայլզ՝ հղում կասարելով Արդարադասության նախարարության չիրադարակված տեղեկություններին):

9 2004 թվականին 211 իրավախախտների կողմից կասարվել է 175 հանցագործություն, 2005-ին 185 անչափահաս իրավախախտների կողմից՝ 150 հանցագործություն, 2007 թվականին 199 անչափահաս իրավախախտների կողմից՝ 161 հանցագործություն, և 2008-ին 223 անչափահաս իրավախախտների կողմից կասարվել է 174 հանցագործություն՝ համաձայն զնահասման թիմին տրամադրված չիրադարակված տվյալների:

10 Ձեկույց անչափահասների գործերով արդարադասության և անչափահասների հանցավորության վերաբերյալ, 2001թ., էջ 28: Համաձայն Ներքին գործերի նախարարության կողմից ներկայացված թվերի, որոնք մեջբերված են CRC/C/93/Add.6 փաստաթղթում, անչափահասների կողմից կասարված հանցագործությունների թիվը 1989թ. 243-ի համեմաս աճել է մինչև 403՝ 1995 թվականի դրությամբ (1994 թվականի վերաբերյալ թվերը բացակայում են): Տես Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Անդամ երկրների կողմից Կոնվենցիայի 44-րդ հողվածի հիման վրա ներկայացված զեկույցների ուսումնասիրություն, Հայաստանի երկորդ դարբերական զեկույց, CRC/C/93/Add.6, para.391, աղյուսակ 25:

11 Ուսիկանության կողմից զնահասման թիմին տրամադրված չիրադարակված տեղեկասվություն:

12 198՝ 2003 թվականին, 222՝ 2004 թվականին, 192՝ 2005 թվականին, 168՝ 2006 թվականին, 179՝ 2007 թվականին և 178՝ 2008 թվականին: Արդարադասության նախարարության կողմից ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին տրամադրված չիրադարակված տեղեկասվություն (2004-2008 թվականներին «դասարան ուղարկված» երեխաների թիվն էլ ավելի ցածր էր, համաձայն ուսիկանության կողմից զնահասման թիմին տրամադրված չիրադարակված տեղեկասվության: Տես III հավելվածի մաս 2-ը):

սոցիալական թայմանների բարելավումն է, քան անչափահասների նկատմամբ իրականացվող ֆա-
 դաբանականություններն ու ծրագրերը¹³: 2002-ից 2005 թվականներին դասադասարկված անչափահասների
 թիվն իսկապես կայուն է եղել, մինչդեռ չափահաս դասադասարկվածների թիվն աճել է:

Ազատությունից զրկելու հետ կապված դաշիժ կրող կամ կալանավորված անչափահասների թվերը
 վերջին տասնամյակում նվազել են: 1998 թվականին անչափահասների գաղութում դաշիժ էր կրում
 82 անչափահաս, իսկ կալանավորվածների թիվը 45-ն էր, չհաշված 16 տարին լրացած 4 աղջիկնե-
 րին, ովքեր դաշիժը կրում էին կանանց գաղութում¹⁴: 2005 թվականին դասադասարկվածների թիվը 31-ն
 էր, կալանավորվածներինը՝ 18-ը¹⁵: Գնահատման առաջնության ժամանակ դասադասարկվածների թիվը
 18-ն էր (այդ թվում՝ 18 տարին լրացած 4 թե 5 տղաները), իսկ կալանավորվածներինը՝ 24: Կանանց
 մասնաշեղջում դաշիժ կրող աղջիկներ չկային:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապե-
 տության նախնական զեկույցը դասարկվել է 1997 թվականին, որը Երեխայի իրավունքների կոմիտե
 (այսուհետ՝ Կոմիտե) ուսումնասիրել է 2000-ին¹⁶: Երկրորդ զեկույցը ներկայացվել էր 2002-ին և ուսում-
 նասիրվել՝ 2004-ին¹⁷: Երկու դեղիքում էլ կոմիտեն մտահոգություն էր արտահայտել «անչափահասների
 գործերով արդարադատության համակարգի բացակայության, մասնավորապես՝ հասուկ օրենքների, ըն-
 թացակարգերի և անչափահասների գործերով դասարանների վերաբերյալ»¹⁸: Կոմիտեի կողմից 2000
 թվականին արտահայտված և 2004-ին վերահաստատված մտահոգությունը վերաբերում էր հետևյալին.
 «մինչդասական կալանի սևողությունը և այդ ընթացքում սահմանափակ այցելությունները, ազա-
 սագրկման օգտագործումը ոչ որոշե ծայրահեղ միջոց, դասավճիռների անհամամասնությունը հան-
 ցանքի ծանրությանը, ազասագրկման թայմանները և անչափահաս իրավախախտների ֆիզիկական և
 հոգեբանական վերականգնման ու սոցիալական վերաինտեգրման թայմանների բացակայությունը»¹⁹:

Կոմիտեի կողմից 2004 թվականին ներկայացված հանձնարարականները ներառում են հետևյալը.

- (ա) գերակայություն համարել 18 տարեկանը չլրացած անձանց գործերով զբաղվող հասուկ
 դասարանների ստեղծումը,
- (բ) մշակել և իրականացնել այլընտրանքային միջոցներ՝ նվազեցնելու նախքան դասավարու-
 թյունը կալանավորման և ազատությունից զրկելու հետ կապված դաշիժների կիրառումը և
 սևողությունը,
- (գ) ադախովել անչափահասների ազասագրկման կիրառումը միայն ծայրահեղ դեղիքում՝
 հնարավորինս կարճ ժամկետով, և իրավական օգնություն երեխաներին,
- (դ) ադախովել արդարադատության իրականացման գործընթացներում ներգրավված դասա-
 խազների, դասավորների, փաստաբանների և այլ մասնագետների համար ուսուցողական
 ծրագրերի դարբերաբար և հետևողական իրականացումը,
- (ե) մշակել ծրագրեր և տրամադրել հնարավորություններ անչափահասների ֆիզիկական և հո-
 գեբանական վերականգնման և սոցիալական վերաինտեգրման համար²⁰:

13 Ժողովրդագրական փոփոխությունների ազդեցությունը գնահատելու համար անհրաժեշտ սվյալները բացակայում են:
 14 Անչափահասների վիճակն անչափահասների գաղութում, էջ 2 (աղջիկների իրավական կարգավիճակին անդրադարձ չի
 կատարվել):
 15 ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի
 կողմից դասարանացված չհրադարակված և չթվագրված փաստաթուղթ, էջ 5:
 16 Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Հայաստանի նախնական զեկույց, CRC/C/28/Add.9: Երեխայի իրավունքների կոմիտե,
 Անդամ երկրների կողմից Կոնվենցիայի 44-րդ հոդվածի հիման վրա ներկայացված զեկույցների ուսումնասիրություն,
 Ամփոփիչ նկատառումներ Հայաստանի ներկայացրած նախնական զեկույցի վերաբերյալ, CRC/C/15/Add.119, 2000:
 17 Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Հայաստանի երկրորդ դարբերական զեկույց, CRC/C/93/Add.6: Երեխայի իրավունքների
 կոմիտե, Անդամ երկրների կողմից Կոնվենցիայի 44-րդ հոդվածի հիման վրա ներկայացված զեկույցների ուսումնասի-
 րություն, Ամփոփիչ նկատառումներ Հայաստանի ներկայացրած նախնական զեկույցի վերաբերյալ CRC/C/15/Add.225,
 2004:
 18 Երեխայի իրավունքների կոմիտե, CRC/C/15/Add.119, para.56 և CRC/C/15/Add.225, para.70:
 19 Նույն տեղում (միակ մտահոգությունը, որն արտահայտվել էր 2000 թվականին և չէր վերահաստատվել 2004-ին, վերաբերում
 էր անչափահասներին չափահասների հետ դաշիժում):
 20 Նույն տեղում, para.71:

Անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի ներգրավվածությունը սկսվել է 1998 թվականին անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկի լայնամասշտաբի ուսումնասիրությանը ցուցաբերված օժանդակությունից²¹: 2001-ին իրականացվել է իրավիճակի վերլուծություն, որը, սակայն, անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում ծրագրի հաստատման չի հանգեցրել²²: Սույն գնահատման առաջնության ժամանակ դասարանում էր ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի և կառավարության միջև 2010-2015 թվականների համագործակցության ծրագիրը: Այն ներառելու է որոշ գործողություններ անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում, սակայն առանձին ծրագիր չի նախատեսվում:

Ամփոփում

Անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարումն անկախությանը և հարևան Ադրբեյջանի հետ հակամարտությանը հաջորդող տարիներին կարծես ավելացել է, սակայն 1998 թվականից սկսել է նվազել²³, ընդ որում, ընթացիկ տասնամյակում հանցավորությունը հասել է ավելի ցածր մակարդակի, քան մինչև անկախությունը: Նույն կերպ, ազատագրված դատարաններ և կալանավորված անչափահասների թիվը 1998 թվականից ի վեր ավելի քան երկու երրորդով կրճատվել է: Գնահատման առաջնության ընթացքում դատարանային անչափահասների թիվը 18-ն էր (որից 4-5-ը՝ 18 տարեկանից բարձր), և 24-ը զսնվում էր կալանավորվածներին դառնալու վայրում:

Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի կառուցվածքն անկախությունից ի վեր փչ է փոխվել: Դեռևս գործում է անչափահասների գործերով ոստիկանության ստորաբաժանումը, դեռևս գոյություն ունեն երկու հասուկ դորոցները, որտեղ ուսանում են անհայտ թվով, ֆրեական դատաստանվածության տարիքի չհասած իրավախախտներ ու ռիսկային խմբում ընդգրկված երեխաներ, մայրաքաղաքում դեռևս գործում է երեխաների աջակցության մեկ կենտրոն, շարունակում է գործել մեկ ուղղիչ հաստատություն ազատագրված դատարաններ, ևս մեկը՝ դատախազի կայացմանը սղատող կալանավորված անչափահասների համար, կան դատավորներ, ովքեր ֆունկցիոնալ են անչափահասների վերաբերյալ գործերը, սակայն անչափահասների գործերով մասնագիտացված դատարան դեռևս գոյություն չունի:

Այդուհանդերձ, այս հաստատություններից շատերը զգալի բարեփոխումների են ենթարկվել: Ոստիկանությունն ընդունելության և կողմնորոշման կենտրոնի (որը վերանվանվել է երեխաների աջակցության կենտրոն) կառավարումը վստահել է հասարակական կազմակերպությանը, որն այն վերակազմակերպել է ռիսկային իրավիճակում զսնվող երեխաների համար նախատեսված մոդելային կենտրոնի: Անչափահասների գործերով ոստիկանության ստորաբաժանումը, հասարակական կազմակերպությունների հետ համատեղ մասնակցում է նորարարական համայնքային կանխարգելիչ և վերականգնողական ծրագրերի: Անչափահասների համար նախատեսված ֆրեակատարողական հիմնարկում իրականացվող ֆաղափականությունն ու ծրագրերը բարելավվել են, չնայած վերականգնմանն ուղղված հստակ մոնիթորինգը դեռևս բացակայում է:

Հաստատվել են մի շարք նոր ծրագրեր և ստեղծվել են նոր հաստատություններ: Կառավարության հետ համատեղ Փրոջեթ Զարմոնի հասարակական կազմակերպությունը հիմնել և հաջողությամբ իրականացնում է կանխարգելման և վերականգնման ծրագիր, որը գործում է վեց ֆաղափներում և ներառվել է 2004-2015թթ. գործողությունների ազգային ծրագրում: Համայնքային դատարանի գրասենյակը ծառայություններ է մատուցում հանցագործությունների կատարման մեջ մեղադրվող անչափահասներին, իսկ հասարակական կազմակերպություններից կազմված խմբերն արժեքավոր ներդրում են անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի վերափոխման գործում:

Անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտը կարգավորող համադարձակ օրենքը բացա-

21 Անչափահասների կարգավիճակն անչափահասների գաղութում (հետազոտություն), Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների ազգային կենտրոն/ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 1998թ.:

22 Պատճառն այն էր, որ «օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաների» թիվը համարվել էր խիստ ցածր՝ այն որոշեց գերակայություն դիտելու համար:

23 CRC/C/93/Add.6, para.391, այստեղ մեջբերվում է Ներքին գործերի նախարարության ֆրեական դատարանի իրականացման վարչության տեղեկատվությունը (1990 թվականի 256 հանցագործություններից մինչև 403՝ 1995 թվականին):

կայում է: Ինչդեռ և խորհրդային ժամանակներում, անչափահաս կասկածյալների, մեղադրյալների ու դատադատյալների վերաբերյալ գործերը կարգավորվում են Քրեական օրենսգրքով, Քրեական դատավարության օրենսգրքով, Քրեակասարողական օրենսգրքով և մի շարք այլ օրենքներով ու կանոնակարգերով: Այդ օրենսդրության զգալի մասը լրջորեն փոփոխվել է, և այդ փոփոխությունների արդյունքում դրանց մի մասը համադասասխանեցվել է միջազգային չափանիշներին: Անչափահաս կասկածյալներն իրավական օգնության իրավունք ունեն ձեռքակալման, իսկ մեղադրյալները՝ մեղադրանքն առաջադրելու դեպքում: Պաշտպանի մասնակցությունը դատարանում է: Անչափահասին հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրելու դեպքում միայն դատարանը կարող է կալանավորման որոշում կայացնել: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անչափահասների նկատմամբ որդեխ խափանման միջոց կալանավորումը չի կարող կիրառվել: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար ազատազրկման ձևով դատարանը չի նշանակվում: Անչափահասների նկատմամբ ազատազրկումը կարող է նշանակվել առավելագույնը 10 ամիս ժամկետով, սակայն նրանցից ֆեյեր են դատադատվում ազատազրկման 5 ամիսով ավելի ժամկետով: Երեխաների իրավունքների վերաբերյալ վերադասարանները նշանակալի դրական ազդեցություն են ունեցել անչափահասների գործերով ուսիկանության և դատարանների համար:

Չնայած արձանագրված էական բարելավումներին, անհրաժեշտ է շարունակել դրանք: Մի շարք խնդիրներ հրատապ լուծումներ են դառնում: Ուսիկանությունն իրավասու է անչափահաս կասկածյալներին դառնել մինչև 72 ժամ: Տեղեկություններ կան չարաչափումների, երբեմն նաև խոցանակումների վերաբերյալ, և նման գործողություններն իրապես վերացնելու խոստումները չեն կարող բավարար համարվել: Անչափահաս դատադատյալների համար նախատեսված ֆրեակասարողական հիմնարկն անհատադ վերանորոգման կարիք ունի: Չնայած, որ կալանավորվածներին դառնում է համար նախատեսված հասվածի դայանմաները բարելավվել են, կիրառվում են ֆիզիկական վարժանքի և սեղաշարժի սահմանափակումներ, որոնք անհարի են կրթության, առողջության դառնումնան և մարդկային վերաբերմունքի հետ կապված իրավունքներին:

Օրենսդրության հետագա լրամշակման կարիք ևս կա: Քրեակասարողական հիմնարկների կանոնակարգերով դեռևս թույլատրվում է որդեխ տույժի միջոց մեղադրյալներին, ինչը միջազգային չափանիշների խախտում է համարվում: Մինչդասական կալանավորման վերաբերյալ իրավական չափանիշները խիստ անհասկ են, իսկ մինչդասական վարույթում և դատական ֆունկցիան փոխում անչափահասներին կալանքի սակ դառնում առավելագույն ժամկետը դեռ է կրճատվի՝ Երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականին համադասասխան: Նույն կերպ ուսիկանությունում առանց դատարանի որոշման ձեռքակալման ժամկետը դեռ է կրճատվի մինչև 24 ժամ: Եթե հասուկ դորոցներից մեկը կամ երկուսն էլ շարունակեն գոյություն ունենալ, ադա դրանք կարգավորող նորմերը, որոնք հիմնականում կանոնակարգերի տեսքով են, դեռ է փոխարինվեն միջազգային չափանիշներին համադասասխանող օրենսդրությամբ:

Գնահատման թիմը մշակել է այլ առաջարկներ ևս: Մասնավորապես.

- հանցավորության և կրկնահանցագործությունների կանխարգելման բնագավառում գործող հաստատությունների և իրականացվող ծրագրերի արդյունավետությունը դեռ է գնահատվի՝ ստանալու համար այն տեղեկատվությունը, որն անհրաժեշտ է համայնքային վերականգնողական կենտրոնների, ինչդեռ նաև՝ իրավական սոցիալականացման և հասուկ դորոցների ադադայի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու համար:
- Անհրաժեշտ է ֆունդել անչափահասների վերաբերյալ ֆրեական գործերով մասնագիտացված ֆունդներ նշանակելու հնարավորությունը:
- Անհրաժեշտ է գնահատել երեխաների վերաբերյալ գործերով մասնագիտացված դատարանի անհրաժեշտությունը՝ միաժամանակ գնահատելով մասնագիտացված դատավորների կողմից իրենց դատարանությունների կատարման արդյունավետությունը:
- Անհրաժեշտ է տեղեկություն հավաքել ու վերլուծել դատադատյալ անչափահասների նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ կապված և չկապված դատարանի ազդեցության (դրական և բացասական) վերաբերյալ՝ ներկայումս իրականացվող ֆադաֆականության և դրակսիկայի արդյունավետության վրա լույս սփռելու նդատակով:

- Անհրաժեշտ է ֆինել հասկալի անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ համադարձակ օրենք ընդունելու նդասակահարմարությունը՝ գործող օրենսդրությունում առկա այն բացերը լրացնելու նդասակով, որոնք վերաբերում են թե՛ անչափահասներին, թե՛ չափահասներին և անհամատեղելի են երեխաների իրավունքների հետ:
- Անհրաժեշտ է իրականացնել վերադաստատումներ իրավախախտների հոգեբանության, հանցավորության և կրկնահանցագործությունների (իրավախախտների վերականգնման), տուժած անչափահասների նկատմամբ վերաբերմունքի, ինչդես նաև րեաբանական հետազոտություններ կատարելու վերաբերյալ:
- Անհրաժեշտ է հզորացնել գոյություն ունեցող միջգերատեսչական համակարգման մեխանիզմները:
- Մարդու իրավունքների դաճողանի գրասենյակում անհրաժեշտ է ստեղծել երեխաների իրավունքների հետ կաղված հարցերով մասնագիտացված ստորաբաժանում:
- Անհրաժեշտ է մշակել անչափահասների գործերով արդարադատության ցուցիչներ և սարեկան կրվածով համադասասխան սվյալներ հրադարակել:

Մաս I. Անչափահասների գործերով արդարադատության ընթացքը

1) Քաղաքականություն և ֆարոզություն

Երեխաների իրավունքների դաժնացման 2004-2015թթ. գործողությունների ազգային ծրագրի VII մասն անդադարառնում է օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասներին՝ երեխաների շրջանում թափառաբերական, թափախիմիզի և նրանց սեռական շահագործման համատեղում: Այն կոչ է անում առավել զգալի ջանքեր գործադրել անչափահաս իրավախախտներին և նրանց կողմից կատարված հանցագործությունները հայտնաբերելու, հանցավորությունը կանխելու և նրանց իրավունքները դաժնացնելու, այլընտրանքային դատախազներին առավել լայնորեն կիրառելու, ուղղիչ համակարգում զսնվող անչափահասների թիվը կրճատելու, ինչպես նաև դատաստանացու նախարարությունների, վիճակագրական և ուղղիչ ծառայությունների միջև համագործակցություն հաստատելու ուղղությամբ²⁴:

Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման 2008-2012 թվականների դեռևս ծրագիրը ևս նախատեսում է գործողություններ՝ ուղղված հասկալի անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարմանը կանխելուն:

Ըստ էության, անչափահասների գործերով արդարադատության ազգային ռազմավարությունը բացակայում է: Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության բարձրաստիճան ներկայացուցիչը նշեց, որ իր կարծիքով, նման ռազմավարություն անհրաժեշտ է, հասկալի հասուկ դորոցների դերի առումով: Գնահատման թիվը համաձայն է, որ այդ դորոցների, Երեխաների աջակցության կենտրոնի, Համայնքային վերականգնողական կենտրոնների, ինչպես նաև ընդհանուր առմամբ համայնքային երկրորդային և երրորդային կանխարգելման և վերաինստեգրման ամբողջ բնագավառի վերաբերյալ ռազմավարության անհատալ ընդունումը գերակա խնդիր է: Իդեալական դարազայում անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում այլընտրանքային ծառայությունները լիարժեք է անչափահասների գործերով արդարադատության համադարձակ ֆաղաքականության մի մասը հանդիսանում:

2) Օրենսդրական բարեփոխումներ

1995 թվականին ընդունված և 2005-ին վերանայված Սահմանադրությամբ ճանաչվում են անչափահասների արդարադատության ոլորտին առնչվող մի շարք իրավունքներ: Մեկ շարք անց ընդունված Երեխայի իրավունքների մասին օրենքում կա անչափահասների գործերով արդարադատությանն առնչվող երկու հոդված: 31-րդ հոդվածը ճանաչում է անձի անձեռնմխելիությունը, սկզբունքը, որ անչափահասի ձերբակալումը, խուզարկությունը և կալանավորումը կարող է սեղի ունենալ միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում, երեխայի ձերբակալման կամ կալանավորման մասին ծնողներին կամ այլ օրինական ներկայացուցիչներին անհատալ հայտնելու դատարանությունը, իր, ծնողների կամ մեծավոր ազգականների դեմ ցուցմունք սալուց հրաժարվելու հնարավորությունը, ազատագրված դատավճիռը բողոքարկելու ազատագրված դատարարված անչափահասների իրավունքը, երեխային չափահասների հետ կալանքի սակ դառնելու արգելքը: 32-րդ հոդվածը, ի թիվս այլ իրավունքների, ճանաչում է հասուկ ուսումնական հաստատություններում զսնվող երեխաների հետևյալ իրավունքները՝ հարգալից վերաբերմունք, կրթություն, առողջության դառնում և ծնողների հետ տեսակցություն²⁵:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը Երեխայի իրավունքների կոնվենցիային համադատաստանեցնելու համար 1999 թվականին իրականացվել է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության և Կոնվենցիայի համեմատական վերլուծություն²⁶:

1998 թվականին ընդունվել և 1999-ին ուժի մեջ է մտել նոր Քրեական դատարարության օրենսգիրքը, իսկ նոր Քրեական օրենսգիրքն ընդունվել է 2003 թվականին: Քրեական օրենսգրքի 1-ին և Քրեական

24 Երեխաների իրավունքների դաժնացման 2004-2015 թվականների գործողությունների ազգային ծրագիր, UNICEF, Երևան, 2005 թվական:
 25 Որքան էլ սարօրինակ է, դեռևս նախնիների ներկայացուցիչները նույն էին, որ այս հոդվածը չի վերաբերում գոյություն ունեցող հաստատություններից և ոչ մեկին:
 26 Երեխայի իրավունքների կոնվենցիայի, Ամփոփիչ նկատառումներ, Հայաստանի երկրորդ դարձրեական զեկույց, CRC/C/15/Add.225, para.25:

դասավարության օրենսգրքի 2-րդ գլուխներն ընդգրկում են դասաճ ընթացակարգերի վերաբերյալ մարդու իրավունքների միջազգային դրույթներով ճանաչված երաշխիքների մեծամասնությունը, ինչ-դեպ, ստեմ, օրինականության և օրենքի առջև բոլոր անձանց հավասարության սկզբունքը, անկախ և անկողմնակալ դասարանի կողմից արդար և հրադարակային քննության իրավունքը, անմեղության կանխավարկածը, դաճադան ունենալու իրավունքը, սեփական անմեղությունն ադադուցելու դար-սավորության բադակայությունը, միևնույն հանգադործության համար երկրորդ անգամ դասադարսելու արգելքը, ձերբակալության կամ կալանավորման հիմքերի, ինչդեպ նաև մեղաադրվող հանգադործու-թյան փաստական հանգամանքների և իրավաբանական որակման մասին անհադաղ սեղեկանալու յուրահանչյուր ձերբակալվածի և կալանավորվածի իրավունքը²⁷: Խոճանգումները և դաճան, անմարդ-կային և նվասադող վերաբերմունքն արգելված են Սահմանադրությամբ, Քրեական օրենսգրքով, Քրեական դասավարության օրենսգրքով, ինչդեպ նաև 1996 թվականին ընդունված Երեխայի իր-վունքների մասին օրենքով²⁸:

Նոր Քրեակասարողական օրենսգիրքն ընդունվել է 2004 թվականին և դարունակում է հողված անչա-փահաս դասադարսյալի դաշիճը կրելու առանձնահասկությունների մասին²⁹: Մի շարք այլ հողված-ներով մախասեստված են առավել արսոնյալ իրավունքներ անչափահասների համար՝ կադված սեսակ-ցությունների, զբոսանքի ու կարգադահողության հեք: Նույն կերդ «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դահելու մասին» օրենքը մախասեստում է մեկ հողված՝ կանանց և անչափահասներին արգե-լանքի կամ կալանքի սակ դահելու առանձնահասկությունների մասին, ինչդեպ նաև՝ երկու այլ հող-վածներ՝ անչափահասներին սննդով ադահողվելու և նրանց նկասմամբ սույճի միջոցներ կիրառելու վերաբերյալ³⁰:

2001 թվականին նեանակալի փոփոխություններ են կասարվել Քրեական դասավարության օրենսգրքում³¹: Մասնավորադես, առանց դասարանի որոճան կասկածյալներին արգելանքի սակ դահելու ճամկեսն 96 ճամից կրճասվել է մինչև 72 ճամ: 2006 թվականին օրենսգրքում կասարված փոփոխությամբ ճանաչվել է րեական դասավարությանը մասնակցող անձանց դաճադանության իրավունքը³², իսկ գնահասման առաքելության ընթացքում նոր փոփոխությունների մեճ փաթեթ էր մա-խադարաստվում:

Այդհանով հանդերձ, անչափահասների գործերով արդարադասության ոլորսը կարգավորող համադար-փակ օրենքը բադակայում է, իսկ անչափահաս դասադարսյալների, մեղադրյալների ու կասկածյալնե-րի վերաբերյալ Քրեական օրենսգրքի և Քրեական դասավարության օրենսգրքի գլուխները համադոս են և չեն արսադոլում Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 37-րդ և 40-րդ հողվածներում նեված հիմնարար սկզբունքները³³: Անազասության մեջ գսնվողների վերաբերյալ օրենսդրությունը դարունա-

27 Քրեական դասավարության օրենսգրքի 4-11 հողվածներ, սես նաև 13-րդ հողվածը, որը բադադում է րեական օրենքի հեքադարձ ուճը՝ արարքի հանգավորություն սահմանելու, դաշիճը խսադցնելու կամ հանգամ կասարած անձի վիճակն այլ կերդ վաթարադցնելու դեդերում: Քրեական դասավարության օրենսգրքի 10-21 հողվածներ:

28 Սահմանադրության 17-րդ հողված, Քրեական օրենսգրքի 11.2, 119-րդ և 341-րդ հողվածներ, 7-րդ հողված և Երեխայի իրավունքների մասին օրենքի 9-րդ հողված (Քրեական օրենսգրքի 119-րդ հողվածով մախասեստված խոճանգման համար դաշիճը սահմանափակվում է երեք սարի ճամկեսով ազասադրկմամբ, եթե ճանրադող հանգամանքները բադակայում են):

29 Քրեակասարողական օրենսգիրք, 109-րդ հողված:

30 «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դահելու մասին» օրենքի համադասախանարար 27-րդ, 19-րդ և 35-րդ հողվածներ:

31 Քրեական դասավարության օրենսգիրքը փոփոխվել է երեք անգամ. «Հայասանի Հանրադեսության րեական դասավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կասարելու մասին» 2001թ. դեկտեմբերի 12-ի օրենք, «Փասաբանական գործունեության մասին» Հայասանի Հանրադեսության օրենքում, Հայասանի Հանրադեսության փողադադակական դասավարության օրենսգրքում և Հայասանի Հանրադեսության րեական դասավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կասարելու մասին» 2001 թվականի հոկտեմբերի 23-ի օրենք:

32 «Հայասանի Հանրադեսության րեական դասավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կասարելու մասին» 2006 թվականի մայիսի 25-ի օրենք: Այս օրենքով փոփոխվել է նաև օրենսգրքի XII գլուխը (98-99-րդ հողվածներ), որը մանրամասն սահմանում է րեական դասավարությանը մասնակցող բոլոր անձանց (սուճողների, վկաների, մեղադրյալների, նրանց ընսանիքի անդամների) դաճադանության միջոցները, նրանց անձնական սվյալների դաճադանության ընթացակարգերը, նրանց իրավունքներն ու դարսականությունները և այլն:

33 Քրեական օրենսգրքի 14-րդ գլուխը, որը վերաբերում է անչափահասների րեական դասախանասվության և դաճի առանձնահասկություններին, դարունակում է սասներկու հողված, իսկ Քրեական դասավարության օրենսգրքի 50-րդ գլուխը, որ սահմանում է անչափահասների գործերով վարույթի առանձնահասկությունները՝ 5 հողված:

կում է որոշ դրույթներ, որոնք չեն համադասասխանում միջազգային չափանիշներին, ինչպես, ասեմբլայն դրույթները, որոնք թույլատրում են որոշ սույժի միջոց անչափահասներին 5-ից 10 օր տեղավորել մենախցերում³⁴:

Գնահատման թիւը եզրակացնում է, որ չնայած անչափահաս իրավախախտների վերաբերյալ օրենսդրությունում կատարվել են էական փոփոխություններ, որոշ օրենքների դարազայում անհրաժեշտ է հետագա լրամշակում:

3) Վարչական և կառուցվածային բարեփոխումներ

2001 թվականին բանսային համակարգը Ներքին գործերի նախարարությունից փոխանցվեց արդարադատության նախարարությանը: Այս ադարազակաճանաչումը մեծադեպ նույնպես է անչափահասներին և չափահասներին դաժանաբար և իրականացվող ֆաղափականությունն առավել մարդասիրական հիմքերի վրա դնելուն:

2007 թվականից ի վեր Գլխավոր դասախազությունը հանցագործությունների ֆննդության գործառույթ չի իրականացնում: Այդ գործառույթն այժմ հանձնվել է Ոստիկանության ֆննչական գլխավոր վարչությանը: Քանի որ Դասախազության գործառույթները ներառում են նաև դեռահաս ծառայողների կողմից օրենքի դաժանաբար կատարման նկատմամբ հսկողությունը, ֆննչների գործունեության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու դեղիում կարող է լաիերի բախում տեղի ունենալ:

Անկախության առաջին տարիներին Անչափահասների գործերով հանձնաժողովները դադարեցին գոյություն ունենալ: Դրանք վերստեղծվեցին Վարչադեղի 1999 թվականի մի որոշմամբ, սակայն դրանց գործառույթները 2000 թվականին վերադաճվեցին Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներին³⁵: 2006 թվականին մարդատարաններում ստեղծվեցին երեխայի իրավունքների դաժանաբարության բաժիններ (այսուհետ՝ ԵԻԴԲ): Դրանց թիվը տասնմեկն է՝ մեկը՝ մայրաքաղաքում և մեկական՝ Զայասանի Զանադեղության մարզերից յուրաքանչյուրում: Ի տարբերություն Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների և Անչափահասների գործերով նախկին հանձնաժողովների, ԵԻԴԲ-ները համալրված են վարձատրվող փոքր անձնակազմով, այդ թվում՝ հոգաբարձուներ, սոցիալական աշխատողներ, մանկավարժներ և առողջադաիության ոլորտի մասնագետներ: Նրանց դերը նկարագրված է ստորև՝ կանխարգելման վերաբերյալ գլխում: Նրանց աշխատանքային մեթոդները դեռևս մշակման փուլում են, իսկ նրանց լիազորությունները բավականին հեղու են անչափահասների հանցավորության խնդիրներից, չնայած, որ նրանք ի գորու են արժեքավոր դեռակատարություն ունենալ կանխարգելման, ֆրեական արարներում ներգրավված, ֆրեական դասախաճանաչության տարիքի չհասած երեխաների աջակցության, ինչպես նաև՝ ազատվելուց հետո իրավախախտ անչափահասներին աջակցություն և օժանդակություն ցուցաբերելու հարցերում: Եվրամիությունն իրականացրել է ԵԻԴԲ կարողությունների զարգացման եռամյա ծրագիր, որն ավարտվել է 2009 թվականին³⁶:

4) Առկա ռեսուրսների բախումը

ԵԻԴԲ բաժինների անձնակազմը կարող է կրճատվել ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքով: Եզնաժամի արդյունքում նաև հետաճվել է անչափահաս դասադարսյալների համար նախատեսված ֆրեակատարողական հիմնարկի վերանորոգումը, սակայն այն չի անդադարձել անչափահաս կալանավորվածների և դասադարսյալների համար նախատեսված ֆրեակատարողական հիմնարկի գործառնական ծախսերի վրա: Բանսային համակարգում աշխատող հոգաբարձուների և սոցիալական աշխատողների աշխատանքային ծանաբեռնվածությունը վերջիններիս թույլ չի տալիս հավուր դասաճի իրականացնելու իրենց խնդիրները: Մարդու իրավունքների դաժանաբար գրասենյակում երեխաների իրավունքների հարցերով ստորաբաժանում չստեղծելու դաժանաբար ևս ֆինանսական բնույթի են:

34 «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դաժանաբար մասին» 2002 թվականի օրենք, հոդված 35 (5 օր անչափահաս կալանավորվածների համար) և 2004 թվականին ընդունված Զրեակատարողական օրենսգիրք, հոդված 95 (10 օր անչափահաս դասադարսյալների համար): Անչափահասներին մենախցում տեղավորելն արգելված է ստորև հիշատակված Զավանայի կանոններով:

35 Ձեկույց Զայասանում անչափահասների գործերով արդարադատության և հանցավորության վերաբերյալ:

36 Ծրագրի լաիառնների թվում էին նաև խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները:

Ֆինանսական խնդիրները նշանակալի ազդեցություն չեն ունեցել անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում ներգրավված այլ մարմինների բյուջեների վրա, օրինակ՝ անչափահասների գործերով նսիկանության:

Իրավադատ մարմինների և արդարադատության իրականացման բնագավառներում (օրինակ՝ բաների անձնակազմի և դատավորների դատաբանություն) աշխատավարձերը մի քանի տարի շարունակ բարձրացել են՝ մասնագիտական կարողությունների զարգացման և կոռուպցիայի դեմ դայվարի ռազմավարության շրջանակներում: Մասնագետների մեծամասնությունը գտնում է, որ այդ ռազմավարությունն արդյունավետ է եղել, չնայած որ չարաճառումներն ու կոռուպցիան չեն կարող իսպառ վերացվել: Համարային դատախազների աշխատավարձերը հաճախակի են դատախազների աշխատավարձի չափով. ֆաղափարություն, որի նդատակն է երաշխավորել մատուցվող ծառայությունների որակը և հարգել ֆրեական դատախազության կողմերի հավասարության սկզբունքը: Այդ աշխատավարձերի չափը դատախազներին է՝ չնայած վերջին ֆինանսական ճգնաժամի ազդեցությանը:

Ընդհանուր առմամբ, ռեսուրսների անբավարարությունը կարծես թե էադես չի կարող խոչընդոտել անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը միջազգային չափանիւներին համատարասանեցնելուն ուղղված ջանքերին:

5) Վերադատարանում և կարողությունների ձևավորում

Անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում ներգրավված մասնագետների մեծամասնությունը վերջին տարիներին անցել է երեխաների իրավունքների և հարակից թեմաների շուրջ որոշ վերադատարանումներ, և որոշակի առաջընթաց է արձանագրվել երեխաների իրավունքների վերաբերյալ վերադատարանները կանոնավոր (գերատեսչական) հիմքերի վրա դնելու ուղղությամբ, հասկադես նսիկանության դատաբանություն:

Արդարադատության նախարարությունը և Դատավորների միությունը 2003 թվականին կազմակերպել են վերադատարանում ծրագրեր՝ նախքան նոր Զրեական օրենսգրիքն ուժի մեջ մտնելը: Առաջին ասյանի գրեթե բոլոր դատավորները և վերաբանիչ դատավորների մի մասը մասնակցել է դրանց: Մեկ տարի անց իրականացվել է երեխաների և կանանց իրավունքների վերաբերյալ վերադատարանում ծրագիր, որին մասնակցել է մեկական դատավոր՝ առաջին ասյանի յուրաքանչյուր դատարանից: Դատընթացը, որն Արդարադատության նախարարությունն իրականացրել է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ, ուղղված էր նոր Զրեական օրենսգրիքի այն դրույթներին, որոնք առնչվում են կանանց ու երեխաներին, ինչդես նաև Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային և միջազգային այլ չափանիւներին, երեխայի զարգացմանն ու հոգեբանությանը և դատական դրակսիկայում դրանք գործի դնելու հմտություններին:

2003-2005 թվականներին Արդարադատության նախարարությունը սեմինարներ է անցկացրել ֆրեականատարական ծառայողների համար՝ ֆրեականատարական համակարգում անչափահասների հանդեպ վերաբերմունքի իրավական ու կրթական ասդեկները շուրջ: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ կազմակերպված վերադատարանում նդատակն էր զարգացնել երեխաների ու կանանց հես աշխատող ֆրեականատարական անձնակազմի կարողությունները՝ զարգացնելով նրանց հմտություններն ու փոխելով մոտեցումները: 2004 թվականին իրականացված վերադատարանում ընթացում նաև անդրադարձ է կատարվել ֆրեական օրենսգրիքի և օրենսդրական այլ ակտերի նոր դրույթներին: Ներկայումս ֆրեականատարական ծառայողների վերադատարանում դատարանության կողող Նախարարության իրավաբանական ինստիտուտն է: Յուրաքանչյուր ֆրեականատարական ծառայող դատարանում է առնվազն հինգ տարի մեկ անգամ անցնել վերադատարանում դատընթաց, որը ներառում է «մարդու իրավունքներ» առարկան (1-2 դասաժամ), որի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվում երեխաների իրավունքներին:

Երեխաների իրավունքները որդես առարկա ընդգրկված է Ոսիկանության ակադեմիայի ուսումնական ծրագրում, որի ժամանակ օգտագործվում է անչափահաս իրավախախտների և հանցագործությունից տուժած անչափահասների հես վարվեցողության մասին ձեռնարկը: Անցկացվող դատընթացը, ինչդես նաև նշված ձեռնարկն անդրադարձում են այնդիսի խնդիրների, ինչդիսիք են երեխաների հարցախոնությունը, բռնության նախանշաններն ու ադացույցները, երեխաների հես վարվեցողության կանոնները:

Անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ իրականացված վերադասարանների արդյունավետությունը չի գնահատվել, սակայն շատ մասնագետներ գտնում են, որ այն դրական ազդեցություն է ունեցել անչափահասների գործերով արդարադատության վրա, հասկալիքս նուսիկանության և դասարանների մասով:

6) Հաշվետվողականության մեխանիզմներ

2003 թվականին հիմնվել է Մարդու իրավունքների դաշտային գրասենյակը: Այն երեխաների իրավունքների դաշտայինության հարցերով զբաղվող ստորաբաժանում չունի, սակայն երեխաների իրավունքների խախտման վերաբերյալ բողոքներ ընդունում է³⁷:

Երկու անկախ խմբեր վերահսկողություն են իրականացնում ազատությունից զրկված անձանց հանդեպ վերաբերմունքի խնդիրների նկատմամբ: Դրանցից մեկը հիմնվել է 2004 թվականին՝ արդարադատության նախարարության ենթակայության ներքո գտնվող ֆրեակասարողական հիմնարկների համար, և մյուսը 2006 թվականին՝ Ոստիկանության ենթակայությամբ գործող ձերբակալվածներին դաշտային վայրերի համար³⁸: Անկախ մոնիթորինգ իրականացնելու նրանց գործառնություններն ու լիազորությունները ճանաչված են օրենքով³⁹: Երկուսն էլ ներկայացնում են սարեկան, ընթացիկ զեկույցներ, իսկ հրատարակում են անհատական արձանագրություններ: Նրանց մանրագրեր ներառում է թե՛ անհատների նկատմամբ ֆիզիկական չարաժառանգումների և թե՛ ազատազրկման, կալանավորման կամ արգելափակման դրամային մոնիթորինգը: Տարբեր աղբյուրներ նշում են, որ այդ խմբերի ստեղծումը և դրանց գործունեությունը նշանակալի ներդրում է ունեցել ազատազրկված, կալանավորված կամ ձերբակալված անձանց նկատմամբ վերաբերմունքը բարելավելու գործում:

Հարցման ենթարկվածները համաձայնեցին, որ անչափահասների նկատմամբ ֆիզիկական չարաժառանգումներն այլևս չեն չունեն Արդարադատության նախարարության ենթակայությամբ գործող ազատազրկման դասադասարանների և կալանավորված անձանց դաշտային վայրում: Ոստիկանության մոնիթորինգի խումբը լուրջում է, իսկ մեկ այլ աղբյուր՝ հաստատում, որ ձերբակալվածների նկատմամբ ոստիկանության կողմից ֆիզիկական չարաժառանգումներ, երբեմն նաև խոցանակման դեպքեր չեն ունենում են նախան կասկածյալներին կալանավորվածներին դաշտային վայրեր փոխադրելը: Մոնիթորինգի խմբի անդամներից մեկը գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ մի 17-ամյա կասկածյալ տղայի նկատմամբ Երևանի ձերբակալվածներին դաշտային վայրում կիրառվել է ծեծ և էլեկտրոսոսն՝ գնահատման սույն առաջնությունն իրականացնելու ժամանակահատվածում: Այդ դեպքը ֆնուության են առել Ոստիկանությունը, Դատախազությունը և Մարդու իրավունքների դաշտային:

Որքանով մեծ տեղեկացանք, ոստիկանության որևէ աշխատող երբևէ դատախազության չի ենթարկվել կամ դատախազի կասկածյալի նկատմամբ դաժան կամ անմարդկային վերաբերմունքի համար, անկախ այն բանից՝ կասկածյալը չափահաս է, թե՛ անչափահաս: Մոնիթորինգի խմբերն արժեքավոր ծառայություն են մատուցում անչափահաս (և չափահաս) կասկածյալների, մեղադրյալների և դատադատարարների նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դեպքերը վերահսկելու հարցում, և դա, անկասկած, հանդիսանում է դրական փորձ, որը կարող են ընդօրինակել այլ երկրները: Սակայն նրանց ջանքերը բավարար չեն հաշվետվողականությունը երաշխավորելու համար: Հանրային դաշտային գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ որոշ դեպքերում դատարանը որոշեց ադաջույց չի ընդունել հարկադրանքի միջոցով կորզված ցուցմունքները, իսկ մի հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչ նշեց, որ շատ են դեպքերը, երբ դատարաններն անտեսում են չարաժառանգումների վերաբերյալ ամբաստանյալների հայտարարությունները: Հաշվետվողականությունն իրավասու մարմիններից դաշտայինում է ֆաղափական կամ ֆննելու և ֆրեական հետադարձման ենթարկելու այն դաշտայիններին, ովքեր խախտում են բանտարկյալների իրավունքները: Սրա կարիքը, կարծես թե, դեռևս կա:

37 2008 թվականի ընթացքում՝ տասնմեկ բողոք: Բոլոր բողոքները ներկայացվել են ծնողների կողմից, և դրանցից որևէ մեկը չի առնչվել անչափահասների գործերով արդարադատությանը:

38 Դրանց լրիվ անվանումն է՝ Ոստիկանության համակարգի ձերբակալվածներին դաշտային վայրերի հասարակական դիտորդների խումբ և Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության ենթակայության ֆրեակասարողական հիմնարկների նկատմամբ հանրային մոնիթորինգի հասարակական դիտորդների խումբ:

39 2002 թվականի փետրվարի 6-ին ընդունված «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դաշտային մասին» օրենքի 47-րդ հոդված և Ձերբակասարողական օրենսգրքի 21-րդ հոդված:

7) Համակարգում

Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի արբեր մասերի միջև համակարգումը խիստ անբավարար է: Պետական դատարաններից մեկը նույն հետևյալը. «Յուրաֆանչյուր ոլորտ աշխատում է առանձին, թիմային աշխատանք չկա»: Հասարակական կազմակերպության մի ներկայացուցիչ էլ համաձայնեց այդ մտքին՝ նշելով, որ «անհրաժեշտ են առավել շարունակական ծառայություններ»: Բերվեցին որոշ օրինակներ, այդ թվում՝ ֆրեակասարողական համակարգի սոցիալական աշխատողների անկարողությունը՝ համայնֆային որևէ մարմնի հետ համակարգելու և համաձայնեցնելու ազատությունից զրկված անչափահասների ընթացիկներին ծառայություններ մատուցելու հարցերը կամ աջակցությունը ազատազրկումից հետո ընթացիկում կամ համայնքում վերաինստեղծելու հարցում: Երեխաների աջակցության կենտրոնի ղեկավարը նույն, որ ըստ անհրաժեշտության սեղի են ունենում խորհրդակցություններ՝ այս կամ այն «բարդ» դեպքում վարելու վերաբերյալ: Սակայն ընդհանուր առմամբ ակնհայտ է, որ դեպքերի վարման մակարդակում համակարգումը հասկանալի է և անբավարար:

Սկզբունքորեն Երեխաների իրավունքների դաշտանության ազգային հանձնաժողովի գործառնություններից մեկն է «առաջարկություններ ներկայացնել դատական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների հետ անչափահասների շրջանում իրավախախտումների կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքների վերաբերյալ»: Այդուհանդերձ, հանձնաժողովը միայն վերջերս է վերսկսել հանդիմել՝ ավելի քան 18 ամսվա ընդմիջումից հետո: Անչափահասների գործերով արդարադատության հարցերով աշխատանքային խմբի ստեղծումը՝ ընդգրկելով Հանձնաժողովի անդամներից մի քանիսին (կամ նրանց ներկայացուցիչներին), ինչպես նաև ֆաղափարակալական հասարակության ներկայացուցիչներին, կնոյաստեր ինչպես սեղակալական մակարդակում համագործակցությանը, այնպես էլ կոզներ մշակել անչափահասների գործերով արդարադատության ընդգրկում և ներդաշնակ ազգային ֆաղափարակալություն, ինչպես նաև՝ մոնիթորինգի ենթակալել իրավախախտումները, իրավադատ գործունեությունը, դատավճիռների կայացումը, վերականգնումը և վերաինստեղծումը հասարակությանը:

8) Տեղեկատվություն և հետազոտություններ

Անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ տեղեկատվություն հավաքագրվում է առնվազն չորս գերատեսչությունների կողմից՝ Ոստիկանության, Դատական դեպարտամենտի, Արդարադատության նախարարության ֆրեակասարողական վարչության և Գլխավոր դատախազության: Այդ տեղեկատվությունը սկսվում է չի դառնալուց և այնուհետև ծրագրերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են հասուկ դրոշմներն ու Երեխաների աջակցության կենտրոնը, կամ այնուհետև համայնֆային ծրագրերի, ինչպիսիք են Համայնֆային վերականգնողական կենտրոնները: Նորաստեղծ ԵԻՊԲ-ների գործառնություններից մեկը «մուրացիկ, թափառաբեկ կամ իրավախախտ անչափահասների վերաբերյալ» սկսվում է շեմարանի ձևավորումն է, ինչը մինչ օրս չի իրականացվել⁴⁰: Համադատաստիան նախարարություններից կամ գերատեսչություններից ոչ մեկը դարձրել է իր հրատարակում հավաքագրված տեղեկությունը: Այդ տեղեկությունը գաղտնի չէ և ըստ անհրաժեշտության տրամադրվում է շահագրգիռ հասարակական և միջազգային կազմակերպություններին:

Որոշ կարևոր ցուցիչների վերաբերյալ տեղեկատվություն չի հավաքագրվում: Օրինակ՝ առկա չեն սկսվում ֆրեակալ գործունեության մեջ ընդգրկվելու կադակցությամբ ոստիկանության կողմից հարցախոսակցություն 14 արհեստի չլրացած երեխաների մասին, այն դատախազության վերաբերյալ, ովքեր դատադատվել են անչափահաս արհեստի, սակայն 18 արհեստի լրանալուց հետո դատախոս կրում են չափահասների հետ միասին, կամ այն չափահաս դատախազության մասին, ովքեր անչափահաս արհեստի իրավախախտումներ են կատարել:

Հարցված անձանց մեծ մասին հայտնի չէր Հայաստանի Հանրապետությունում անչափահասների հանցավորության ոլորտում կատարված որևէ հետազոտություն, և նրանց մեծամասնությունը համաձայն էր, որ ավելի լավ ուսումնասիրություններ են անհրաժեշտ⁴¹:

40 «Հայաստանի Հանրապետության մարզադատարանների (Երևանի ֆաղափարակալական) երեխաների իրավունքների դաշտանության բաժնի օրինակելի կանոնադրությունը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության արհեստի կառավարման նախարարի և Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2005թ. մայիսի 17-ի համատեղ հրաման, օրինակելի կանոնադրության 7(ե) կետ:

41 2002-2006թթ. ընթացքում իրավախախտում կատարած 80 անչափահասների ընթացիկ դրության վերաբերյալ Լ.

Մաս II. Անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը Հայաստանում

1) Կանխարգելում

1996 թվականին ընդունված Երեխայի իրավունքների մասին օրենքի 9-րդ հոդվածը սահմանում է Պետության դատականությունը դառնալու երեխաներին բռնության, շահագործման կամ հանցագործությունների կատարմանը ներգրավելու բոլոր ձևերից⁴²:

2008 թվականին Կառավարությունը հաստատել է Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման 2008-2012 թվականների ժամկետով ծրագիրը⁴³: Ծրագրով նախատեսված ինը գործողություններից երեքը վերաբերում են անչափահասներին՝ «Երևան, Գյումրի, Վանաձոր ֆաղափներում իրավախախտ անչափահասների վերականգնողական կենտրոնների ստեղծումը», «Տեղում սեռ հանագործակցության ադապտացիայի Հայաստանի Հանրապետության մարզադատարաններում, Երևանի ֆաղափադատարանում գործող երեխաների իրավունքների դառնալու բաժինների և ժառանգորդ մարմինների, կազմակերպությունների միջև», «Երևանի տարբեր դպրոցներում ուսուցանողական դպրոցական տեսուչների ինստիտուտի փորձնական կարգով ներդրում, դրական արդյունքի դեմքում հանրապետության մյուս դպրոցներում փորձի տարածում»⁴⁴: Որոշումը, որով հաստատվել է ծրագիրը, նաև նախատեսում է ծրագրի իրականացումը համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի ստեղծում⁴⁵: Հանձնաժողովի նիստերը ղեկավարվում են կազմակերպվելու յուրաքանչյուր եռամսյակ, սակայն, որքանով տեղյակ են, հանձնաժողովը հավաքվել է մեկ անգամ՝ 2009թ. օգոստոսին:

Անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարումը կանխելու հարցում առավել մեծ դեր է կատարում անվտանգություն կրող մարմիններն են՝ Ոստիկանության անչափահասների գործերով բաժինները և նորաստեղծ Երեխայի իրավունքների դառնալու բաժինները: Ողջ երկրում կա անչափահասների հարցերով զբաղվող ընդհանուր առմամբ 280 ոստիկան: Բոլորն էլ անցել են վերադաստիարակման երեխայի իրավունքների և հարակից թեմաների շուրջ: 2005 թվականին հաստատվել է երեխաների հետ վարվեցողության կանոնագիր:

Սովորաբար անչափահասների գործերով ոստիկանությունն այդ դերակատարությունն իրականացնում է ռիսկային խմբի երեխաներին հաշվառելով: Ներկայումս նրանք մեկ այլ դեր են ստանձնել իրավական սոցիալականացման ծրագրի շրջանակներում, որի նպատակն է՝ դպրոցներում բարձրացնել երեխաների իրազեկվածությունը հանցավորության մասին: Այդ ծրագիրը, որը հայտնի է «Չանգ» անվանումով, ընդգրկվել է հանցագործությունների կանխարգելման ազգային ծրագրում, և իրականացվում է «Փրօզեթ Հարմոնի Հայաստան» հասարակական կազմակերպության աջակցությամբ: Այն իրականացվում է 6-ից 9-րդ դասարաններում՝ ուսուցիչներից ու անչափահասների գործերով ոստիկաններից բաղկացած թիմի կողմից: Ծրագիրը սկզբում որոշակի դիմադրության է հանդիպել՝ ոստիկանության նկատմամբ ձևավորված վատ վերաբերմունքի դառնալու, սակայն ծնողներն ու դպրոցները հետագայում այդ փորձը դրական են որակել: Կազմակերպիչները նաև նշում են, որ ծրագիրն օգնել է փոխելու վերաբերմունքը ծրագրում ներգրավված ոստիկանների նկատմամբ: Որակական այս փոփոխությունից բացի, ծրագրի ազդեցությունը գնահատվել է, սակայն, գնահատման թիմին համադաստիարակման զեկույցներ կամ ցուցիչներ, ասեմբլի հանցավորության միջոցների մասին, չեն տրամադրվել:

Բացի այդ, անչափահասների գործերով ոստիկանությունը համագործակցում է Համայնքային վերականգնողական կենտրոնների հետ՝ նրանց հետ կիսելով ռիսկի խմբի երեխաների հսկողության դառնալու

Գավուկչյանի ուսումնասիրությունը հրատարակվել է «Օրենք և իրականություն» դատաբանականում, որը լույս է տեսնում Գլխավոր դատախազության հովանու ներքո: Երևան, 2006թ. հունիս:

42 Առանձնահատուկ նշված են թմրամիջոցների օգտագործումը, դրանց արտադրության կամ առևտրի մեջ ներգրավումը, մուրացկանությունը, անառակությունը, մոլեխաղերը:

43 2008թ. մարտի 27-ի թիվ 1039-Ն որոշում:

44 Մի շարք գործողություններ վերաբերում են բանային համակարգում կրկնահանցավորության նվազեցմանը, որը կարող է վերաբերել թե՛ չափահասներին և թե՛ անչափահասներին (օրինակ՝ մշակութային և մարզական գործունեության խթանումը ֆեակադամիական հիմնարկներում):

45 2008թ. մարտի 27-ի թիվ 1039-Ն որոշում, 2-րդ հավելվածի 4-րդ դրույթով:

կանությունը: Այդպիսով, ռիսկի խմբի երեխաները սահման են սարքեր ծառայություններ, որոնք անչափահասների գործերով նստկանությունն ի վիճակի չէ սրամադրել:

«Չանգ» ծրագրի մեկ այլ բաղադրիչն են համայնֆային վերականգնողական կենտրոնները, որոնք իրականացնում են երկրորդային կանխարգելում (հայտնաբերված այն երեխաների, ովքեր որակվել են որդես հանցագործություն կատարելու բարձր ռիսկի խմբում ընդգրկված երեխաներ), ինչպես նաև իրավախախտումների կատարմանը ներգրավված անչափահասներին սրամադրում են ոչ ավանդական ծառայություններ: Այս մասին խոսվում է ստորև՝ «Այլընտրանքային միջոցներ և վերականգնողական արդարադասության» վերաբերյալ 4-րդ մասում:

Երեխայի իրավունքների դաժադանության բաժնիները, ինչպես հասկացվում է նրանց անվանումից, օժտված են երեխաներին դաժադանելու լայն լիազորություններով: Մայրաքաղաքի ԵԻՊԲ-ը բաղկացած է սարքեր մասնագիտություն ունեցող յոթ անձանցից, իսկ ստասարկվող սարածի բնակչությունը մոտ մեկ միլիոն է: Նրանք չեն կարող միջամտել ենթադրյալ վսանգ նկատելիս, այլ միայն այն դեպքում, երբ երեխայի իրավունքների ռճահարումն արդեն տեղի է ունեցել:

Գնահատման թիմը կարծում է, որ դեռևս անհամապատասխան գիտակցում են կանխարգելման կարևորությունը, և գտնում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման թվականների դեռևս ծրագրի առկայությունը, ինչպես նաև այդ ծրագրի շրջանակներում իրականացվող գործողությունները դրական են: Երեխաների կողմից հանցագործությունների կատարումը կանխելու աջակցող գործողությունների և հաստատությունների մեծ մասը ծառայում է այլ նպատակների և, օրինակ՝ ծառայությունների բազմազանության ադապտացիայի կամ երեխայի դաժադանությանը, այդ իսկ դաժադանող դրանց մի մասն առավել մանրամասն նկարագրված է ստորև: Գնահատման թիմի կարծիքով, Համայնֆային վերականգնողական կենտրոնների փորձը դրական է, իսկ ԵԻՊԲ-ներն ունեն անհրաժեշտ ներուժ՝ հանցավորության կանխարգելման գործում դրական ներդրում ունենալու համար: Ստորև նկարագրվող մի շարք այլ ծրագրեր և, օրինակ՝ Երեխաների աջակցության կենտրոնը և Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության աջակցությամբ իրականացվող հաստատությունների բեռնաթափման ծրագիրը, նպաստում են հանցավորության կանխարգելմանը, չնայած, որ դա այդ ծրագրերի հիմնական խնդիրը չէ: Անչափահասների գործերով նստկանության գործունեության այլ ոլորտների վերաբերյալ տեղեկատվությունը (ասեմբլ հաշվառումը և իրավական սոցիալականացումը) բավարար չէ, որդեսգի գնահատման թիմը կարողականա կարծիք ձևավորել դրանց մասին:

2) Կասկածյալների ձերբակալումը և հարցաքննությունը

Ինչպես երկրների մեծամասնությունում, նստկանությունն իրավունք ունի հետաքննության նպատակով արգելանքի վերցնել հանցագործության կատարման մեջ կասկածվող անձանց, այսինքն նրանց, ովքեր բռնվել են հանցանքի կատարելիս, մասնամշակվել են ակամատես վկայի կողմից կամ ուն մոտ հանցագործությունից փչ անց հայտնաբերվել է հանցագործությանը նրա մասնակցության մասին վկայող առարկա, նրանց, ովքեր փախուստի են դիմում դեպի վայրից, ովքեր չունեն բնակության մշակական վայր կամ ուն ինքնությունը դարձված չէ⁴⁶: Անկախ նրանից՝ այդ անձը չափահաս է, թե անչափահաս, նա կարող է առանց դատարանի թույլտվության մինչև 72 ժամ դաժակվել նստկանությունում⁴⁷:

Բացի այդ, նստկանությունն օժտված է փրեական գործ հարուցելու և հանցագործությունների փաստով հետաքննություն իրականացնելու լայն լիազորություններով⁴⁸: Հետաքննությունը, որը դեռ է ավարտվի 10 օրվա ընթացքում, նպատակ ունի հայտնաբերելու հանցագործություն կատարած անձին և հանցագործության հետքերը⁴⁹: Ի կատարումն այդ գործառույթի, նստկանները կարող են արգելանքի վերցնել կասկածյալներին և հարցաքննել նրանց⁵⁰: Եթե նստկանությունը բավարար ադապտացիայի ունի կասկածյալի դեմ, գործն ուղարկվում է Քննչական գլխավոր վարչություն⁵¹:

46 Քրեական դատարանության օրենսգրքի, 62-րդ, 129-րդ հոդվածներ:

47 Նույն տեղում, 62.2 հոդված, (մինչև 2006 թվականը ձերբակալվածին արգելանքի տակ դաժակելու ժամկետը 96 ժամ էր):

48 Նույն տեղում, 57.2(3) և 57.3 հոդվածներ:

49 Նույն տեղում, 57.2 հոդվածի (1), (5) և (6) կետեր: Տե՛ս նաև 197(1) հոդվածը (նրանք իրավասու չեն առանց դատարանի թույլտվության արգելանքի տակ դաժակել ավելի քան 72 ժամ):

50 Նույն տեղում, 57.2(5) հոդված: Տե՛ս նաև 128.3(2) և 6.22 հոդվածները:

51 Նույն տեղում, 57.2(6) և 196-րդ հոդվածներ:

Քննիչներ կան բոլոր մարզերում, ովքեր ենթարկվում են մայրաքաղաքում գտնվող քննչական գլխավոր վարչությանը: Նրանք չեն ենթարկվում սվյալ մարզի ոստիկանության ղեկին: Երբ գործն ուղարկվում է քննչական գլխավոր վարչություն, քննիչները կասարում են նախնական փնտրություն կամ ավարտում են այն⁵²: Նախափնտրությունը սկսվում է ֆրեական գործ հարուցելու մասին որոշում կայացնելուց հետո և կարող է ՏԵԼԻ միջնակ երկու ամիս⁵³: Քննիչները կարող են նախափնտրության ընթացքում ձերբակալել և հարցաքննել կասկածյալներին, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև 72 ժամով⁵⁴: Ազատության հետագա սահմանափակումը կարող է թույլատրել միայն դատարանը՝ կասկածյալին մեղադրանք առաջադրելուց, այսինքն՝ կասկածյալից մեղադրյալ դառնալուց հետո⁵⁵: Նախափնտրությունն ավարտվում է, երբ գործը դատախազի միջոցով ուղարկվում է դատարան կամ կարճվում է⁵⁶:

Կասկածյալները և մեղադրյալները ձերբակալվելու, կալանավորվելու կամ մեղադրանք առաջադրվելու դեպքում կարող են ունենալ դատաբան և հարցաքննվել դատաբանի ներկայությամբ⁵⁷: Քրեական գործով վարույթին դատաբանի մասնակցությունը դատաբանի է (այսինքն՝ երբ վերջինիս ծառայություններից հրաժարվել չեն կարող), երբ հանցանքը կասարելու դեպքում կասկածյալը կամ մեղադրյալն անչափահաս է⁵⁸:

Ձերբակալված անչափահաս կասկածյալների մեծամասնությունը ղեկավարվում է անհատական տեղեկացված այդ մասին և իրավունք ունեն սեռակցելու նրանց հետ⁵⁹: Եթե ձերբակալվածի 16 տարեկան չի լրացել, ծնողները նաև իրավունք ունեն ներկա գտնվելու կասկածյալի հարցաքննության ժամանակ: Ծնողների ներկայությունն ադապտացիայի անհնարինության դեպքում խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովի ներկայացուցիչը ղեկավարում է ներկայանա նրանց փոխարեն: Գործնականում, սակայն, դա միշտ չէ, որ տեղի է ունենում:

Ոստիկանության կողմից ձերբակալված կասկածյալները դրսևում են Ոստիկանության ենթակայության գործող ձերբակալվածներին դառնելու վայրում (սեն սոբո): Ձերբակալվելու վայրից ձերբակալվածներին դառնելու վայր փոխադրելու համար հսկայական ժամկետ սահմանված չէ, սակայն ձերբակալվածներին դառնելու վայրի դեպքում գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ սովորաբար դա տեղի է ունենում մի քանի ժամվա ընթացքում: Ձերբակալվածներին դառնելու վայրերը կարող են վերահսկվել մոնիթորինգի խմբի կողմից, իսկ ոստիկանության բաժանմունքները՝ ոչ:

Ոստիկանության ձերբակալվածներին պահելու վայրերը

Երևանում գնահատման թիմն այցելեց ձերբակալվածներին դառնելու վայր, որտեղ դառնվողների նկատմամբ դեռևս մեղադրանք չէր առաջադրվել: Նման հաստատությունների ընդհանուր թիվը 40-ն է՝ մեկ հաստատություն մայրաքաղաքում, և ևս 32-ը՝ տարբեր մարզերում⁶⁰: Դրանցից յոթը տարբեր դատաբաններով չի գործում (անբավարար դասակարգում, խոնավություն և այլն): Կասկածյալներն առանց դատարանի որոշման կարող են դառնվել մինչև 72 ժամ⁶¹: 72 ժամվա ընթացքում նրանք կամ ղեկավարվում են ազատ արձակված, կամ նրանց ղեկավարում է մեղադրանք առաջադրվող: Եթե նրանց մեղադրանք է առաջադրվում և դատարանը որոշում խափանման միջոց ընտրում է կալանավորումը, նրանք ղեկավարվում են փոխադրված Արդա-

52 «Չեռափնտրություն» և «նախնական փնտրություն» եզրույթները սովորաբար օգտագործվում են միմյանցից տարբեր իմաստներով, չնայած հեռափնտրությունը կարող է համարվել նաև փնտրության սկզբնական փուլ: Նույն տեղում, 188-րդ հոդված:

53 Նույն տեղում, 192 և 197-րդ հոդվածներ:

54 55.4(2) և (13) հոդված, 130-րդ հոդված:

55 Նույն տեղում, 55.4(24) հոդված. սեն նաև՝ 55.4(14) հոդվածը: Ինչպես և նախկին հեռափնտրության երկրներում, մեղադրանք առաջադրելուց հետո անձի ազատության սահմանափակումը կոչվում է «կալանավորում»:

56 Նույն տեղում, 196-րդ հոդված. սեն նաև 55.4(14) հոդված:

57 Սահմանադրություն, 20-րդ հոդված, Քրեական դատարանի օրենսգրքի 63.2(4) և (6), 65.2(3) և (5) և 211-րդ հոդվածներ:

58 Քրեական դատարանի օրենսգրքի, 69.1(5) հոդված:

59 Քրեական դատարանի օրենսգրքի 63.2(9) հոդվածը սահմանում է, որ ձերբակալված կասկածյալի մեծամասնությունը ղեկավարվում է սեռական և սեռական չեռափնտրության ժամանակ իրավունքների մասին օրենքի 31-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «Երեխայի ձերբակալման կամ կալանավորման մասին անհատական հայտնվում է ծնողներին կամ այլ օրինական ներկայացուցիչներին»:

60 Անչափահասները դառնում են միայն մայրաքաղաքի դուրս գտնվող 32 ձերբակալվածներին դառնելու վայրերում:

61 72 ժամվա հաճախումը մեկնարկում է կասկածյալին արգելափակվելու վերջնական ոստիկանի կողմից արձանագրություն, այսինքն՝ միջադեպի նկարագրությունը, կազմելու դեպքում, որը կասարվում է ոստիկանության բաժանմունքում:

րադասության նախարարության ենթակայությամբ գործող կալանավորվածներին դաշտում վայր:

Ձերբակալվածներին դաշտում այս վայրը կառուցվել է 1986 թվականին և նախատեսված է 36 մարդու համար: Այնտեղ կարող են դաշտում տեղադրվել, կանախ և երեխաներ: Տնօրենը գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ մեր այցելության դաշտին այնտեղ գտնվում է յոթ կասկածյալ, իսկ 2009 թվականի սկզբից մինչ այդ օրն այնտեղ դաշտում է 19 անչափահաս կասկածյալ:

Կասկածյալները, որոնք կանոն, առանձին են դաշտում՝ յուրաքանչյուր խցում՝ մեկ մարդ: Քանի որ խցերի դռները ճաղավանդակների փոխարեն միաձուլված լինում են, դա հաջողությամբ կանխում է անչափահասների շփումները չափահասների, և տեղադրված խցումները կանանց հետ: Ըստ տնօրենի՝ մեկուսացումը կանխելու նպատակով այլ անձանց հետ միևնույն խցում դաշտում խնդրանքները երբեմն բավարարվում են: «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դաշտում մասին» օրենքի 31-րդ հոդվածը, որն ասում է. «Ձերբակալված անձինք ձերբակալվածներին դաշտում վայրերում դաշտում են անջատ՝ մեկախցերում»⁶², անկասկած, չի համադասասխանում միջազգային չափանիշներին, որն անչափահասներին մեկախցերում դաշտում համարում է դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի դրսևորում:

Յուրաքանչյուր խցում կա երկու մահճակալ, իսկ խցերը բավականին ընդարձակ են երկու հոգու համար: Սնունդը դասվում է հաստատությունից դուրս և բաժնավորվում է խցերում գտնվողներին: Գոյություն ունեն բացօթյա վարժանքների սարածք, ֆունկցիոնալ ու փաստաբանների հետ տեսակցության սենյակներ, ինչպես նաև փոքր սենյակ՝ ընթացիկ անդամների այցելության համար: Ձերբակալվածներին դաշտում վայրն ընդհանուր առմամբ մաքուր և բարվոք վիճակում էր, չնայած, որ որոշ վերանորոգման կարիք կար: Անձնակազմը 47 հոգի էր, այդ թվում՝ 4 բուժփոյր, սակայն սոցիալական աշխատող կամ հոգեբան չկար: Ձերբակալվածներին դաշտում սարածքային վայրերից յուրաքանչյուրի անձնակազմը 5 մարդուց է բաղկացած:

Համաձայն մոնիթորինգի խմբի անդամների, ձերբակալվածների խոսքերում կամ նրանց նկատմամբ բռնություն ձերբակալվածներին դաշտում տեղի չեն ունենում, սակայն նման դեպքեր տեղի են ունենում ուսիկանության բաժանմունքներում: Խմբի անդամները տեղեկացել էին գնահատման առաջնության ժամանակահատվածում ուսիկանության բաժանմունքում 17-ամյա տղայի խոսքերում մասին: Ինչպես մեզ տեղեկացրին, մեր այցելության ժամանակ այդ տղան գտնվել է ձերբակալվածներին դաշտում վայրում, չնայած, որ տնօրենը մեզ հայտնեց, թե իրենց մոտ անչափահասներ չկան: Նա գնահատման թիմին նաև տեղեկացրեց, որ ձերբակալվածներին ընդունելիս իրականացվող բժշկական ստուգման ժամանակ սարվա սկզբից ի վեր անչափահաս կասկածյալների վրա ֆիզիկական բռնության հետքեր չեն հայտնաբերվել: Գնահատման թիմի կարծիքով, սա ևս խոսում է այն վստահի մասին, որ իր մեջ դառնում կամ է անչափահաս կասկածյալներին 72 ժամից ավելի արգելանքի տակ դաշտում:

Անչափահաս իրավախախտների և ուսիկանության հետ առնչություն ունեցած անչափահասներին շրջանում սույն գնահատմանը զուգահեռ իրականացված հարցման արդյունքում դարձել, որ բռնություններն առօրյա իրողություն են (սեն սույն զեկույցի 4-րդ հավելվածը):

«Հարցվածների մեծամասնությունը նշեց, որ ուսիկանության բաժանմունքներում ծեծի են ենթարկվել: Նրանցից ոմանք նշեցին, որ ուսիկանները սովորաբար ծեծում են անչափահասներին հանցանքի կատարումը հաստատելու (կամ դրա պատասխանատվությունը ստանձնելու) կամ հանցանքի (զոդություն, ծեծկռտուք և այլն) կատարումը մասնակցած անչափահաս անունները հայտնելու նպատակով: Այն հարցվածներն, ովքեր հայտնել էին, որ բռնության չեն ենթարկվել, դա բացատրում էին նրանով, որ անմիջապես ընդունել էին իրենց մեղքը»⁶³:

62 «Ձերբակալված» տերմինը վերաբերում է ուսիկանությունում արգելանքի տակ գտնվող անձանց, մինչդեռ «կալանավորված» վերաբերում է նրանց, ովքեր կալանավորվել են դատական որոշման հիման վրա. վերջիններիս այդ դրույքը չի վերաբերում:

63 Անչափահասների գործերով արդարադատությունը Հայաստանում. օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած անչափահասների տեսակետները, Առաջադեմ սոցիալական տեխնոլոգիաներ/ԵԱՀԿ, 2010թ.: (Ուսումնասիրությունը հիմնված է 2002-2009թթ. անչափահասների համար նախատեսված փրեկտսարողական հիմնարկում, համայնքային վերականգնողական կենտրոնում, դայնամական վաղաժամկետ ազատված կամ թիվ 1 կրթահամալիրում գտնված 91 անձանց հետ հարցազրույցների վրա:

Երեխաների աջակցության կենտրոնը

1999 թվականին Խորհրդային համակարգից ժառանգություն մնացած Երևանում զսնվող ընդունման և կողմնորոշման կենտրոնը նսիկանությունից փոխանցվեց Հայ առաքելական եկեղեցու հովանու տակ ստեղծված Հայ օգնության ֆոնդ (ՀՕՖ) հասարակական կազմակերպությանը: ՀՕՖ-ի ներքո կենտրոնը գործում է որպես Երեխաների աջակցության կենտրոն՝ նսիկանության հետ ձեռք բերված համաձայնության հիման վրա: Համադասասխան օրենքներով ու կանոնակարգերով սահմանված նսիկանական լիազորությունները շարունակում են կենտրոնի գոյության և գործունեության իրավական հիմքը հանդիսանալ, չնայած որ ցուցաբերվող մոնեթրոններն ու գործի դրվող մեթոդները փոփոխվել են:

Կենտրոնը նախատեսված է 30 երեխայի համար: Առանձին շինություններ կան մանկահասակ, ֆիզապելի մեծ և չափահաս երեխաների համար: Վերջին երկու խմբերի համար նախատեսված մեծ շինությունն ունի հանրակացարաններ, ինչպես նաև՝ դասարաններ, խաղասենյակներ և վարչական գրասենյակներ: Ավելի փոքր շինությունում է զսնվում բուժկետը: Երկու շինությունների միջև տեղակայված են ազատ ժամանցի համար նախատեսված սարածիլ և այգին: Շինությունները մաքուր են, վերանորոգված և հաճելիորեն ձևավորված (այդ թվում՝ երեխաների կողմից լուսավորված արվեստի գործերով):

Երկու սենյակի 3-ից 18 սարեկան երեխաներն ընդունվում են ամենասարբեր լուսավորմանը: Տնային և փողոցում հայտնված երեխաներ, բռնության, շահագործման և թափափուկ գոհեր, «հաշվառված» երեխաներ, այդ թվում՝ ֆրեական դասասխանմանության սարիֆի չհասած և ֆրեորեն հետադարձվելի արար կասարած երեխաները: 2008 թվականին ընդունվել է 220 երեխա: Գնահատման թիմի այցից մեկ ամիս առաջ ընդունվել էր 47 երեխա, որից չորսը՝ 11, 12 և 14 սարեկան, բերվել էին նսիկանության կողմից՝ հանցագործությունների կասարման մեջ ներգրավված լինելու համար (2-ը՝ գողության, մեկը՝ այլ երեխայի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սղառնալիֆի, ևս մեկը՝ ավազակային հարձակման համար): Տեղավորման որոշակի ժամկետ չի սահմանվում. հաճախ այն տևում է մի ֆանի օր, բայց որոշ երեխաներ, լա հիվանդ են ամիսներ շարունակ⁶⁴, հասկաղես նրանք, ում ընտանիքների զսնվելու վայրը զսնելը բարդ է: Կենտրոնի գործունեությունն օրենքով սահմանված չէ. դրանք կարգավորվում են կանոնակարգերով և նսիկանության հետ ձեռքբերված համաձայնությամբ:

Նման դեղմերում կենտրոնի դերն է իրականացնել գնահատում և երեխային տրամադրել սղալ-հոգեբանական օգնություն՝ նսիկանության կողմից փաստերի ուսումնասիրմանը զուգընթաց⁶⁵: Գնահատումն ու փաստերի ուսումնասիրությունն ավարտելուն լաես Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովը և Երեխայի իրավունքների դաշտադանության բաժինը որոշում են կայացնում ձեռնարկվելի միջոցառումների վերաբերյալ: Երեխային ծնողի հսկողությանը հանձնելու դեղմում նրանցից լա հանջվում է կաղ լա հողանել կենտրոնի հետ: Որոշ դեղմերում կենտրոնը ֆայլեր է ձեռնարկում տուժողի և իրավախախտի հաշտեցման ուղղությամբ: Անձնակազմը 16 մարղուց է բաղկացած՝ 4 դասիարակ, 2 սղալակական աշխատղ, հոգեբան, ոչ մշակական հիմունքներով աշխատղ բժիշկ, չհաշված վարչական և օժանդակ անձնակազմը: Համալսարանի ուսանողներն աշխատում են որղես կամավորներ:

Գնահատման թիմը սղավորված է երեխաների նկատմամբ բարեհամբույր մոնեցմամբ և կենտրոնի մատուցած ծառայությունների ողակով, ինչն այս լաարագայում լաես է դիտարկվի որղես դրական փորձ: Գնահատման թիմը լաաշառներ չունի կարծելու, թե կենտրոնի գործունեությամբ գործնականում խախտվում են երեխայի իրավունքները: Ճիշտ հակառակը: Հսակ լիազորությունների և տեղավորման ընթացակարգերի բացակայությունն են, որ մատողություն են առաջացնում: Հարկավոր է օրենսդրություն ընդունել՝ աղահովելու համար, որ Կենտրոնի գործառույթները, ինչղես նաև՝ երեխաներին ընդունելու հիմքերն ու ընթացակարգերը լինեն հսակ սահմանված և համահունչ երեխաների իրավունքների վերաբերյալ միջազգային չափանիշներին:

64 Որղես օղինակ բերվել էր մի երեխայի հետ կաղված դեղմ, ում միակ ծնողը մեկնել էր Ռուսաստան՝ արտագնա աշխատանքի, և այդ երեխան կենտրոնում մնացել էր 7 թե 8 ամիս՝ մինչ ծնողի հետ վերամիավորվելը:

65 Ոսիկանությունն անչափահասների կասարած հանցագործությունները ֆնում է այն դեղմերում, երբ նրանք չեն հասել Քրեական օրենսգրքով նախատեսված լաասախանասվության սարիֆի:

3) Մինչդասական կալանավորումը և կալանավորումը դասական ֆնուբյան ընթացքում

Ինչդեպ նշեցինք վերը, կասկածյալներն առանց դասարանի որոշման արգելանքի սակ կարող են դառնալ մինչև 72 ժամ: Այս դրույթը նույնությամբ կիրառելի է թե՛ չափափասների և թե՛ անչափափասների նկատմամբ: Այդ ժամկետի ավարտից հետո կամ նրան մեղադրանք է առաջադրվում, կամ ֆնուբյանը դադարեցվում է: Դասարանի կողմից մեղադրանքը հաստատելու դեպքում դասախազը կարող է միջնորդել կալանավորման թույլտվություն ստանալու համար: Ընդհանրապես, մինչդասական կալանավորումը կարող է կիրառվել միայն այն հանցագործությունների դեպքում, որոնց համար նախատեսված դատախազի գերազանցում է մեկ տարի ժամկետով ազատազրկումը, կամ եթե բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալը կարող է թափախվել արդարադատությունից կամ այլ հանցանք կատարել⁶⁶:

Այս ընդհանուր կանոնը փոփոխվել է Քրեական դատարանի օրենսգրքի անչափափասների վերաբերյալ գլխի 442-րդ հոդվածով, որը սահմանում է, որ անչափափաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որդես խափանման միջոց կիրառել թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ նրան վերազրկում է միջին ծանրության կամ ավելի ծանր հանցանքների կատարում:

Չափափասների դեպքում միջին ծանրության հանցագործություններ են համարվում այն արարքները, որոնց համար նախատեսված դատախազի գերազանցում է 2 տարի ժամկետով ազատազրկումը⁶⁷: Մինչդասական կալանքի այլընտրանք է գրավը, իսկ անչափափասների դեպքում՝ ծնողների կամ խնամակալների հսկողությանը հանձնելը⁶⁸:

Դասարանի որոշմամբ սահմանված կալանավորումը չի կարող լքվել երկու ամսից ավելի⁶⁹: Այդ ժամկետը բացառիկ դեպքերում կարող է երկարաձգվել մինչև վեց ամիս՝ գործի բարդությունը հաշվի առնելով, կամ մինչև մեկ տարի, եթե անձը մեղադրվում է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատարելու մեջ⁷⁰: Կալանքի սակ դառնալու ժամկետը երկարացնելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը կալանքի սակ դառնալու ժամկետը երկարացնում է յուրաքանչյուր դեպքում 2 ամսից ոչ ավելի ժամանակով՝ նշելով երկարացման դատախազները⁷¹: Մեղադրյալը, «որդես կանոն», լիցի է ներկայիցի դատարանի կողմից կալանքը որդես խափանման միջոց ընտրելու կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու վերաբերյալ միջնորդությունների ֆնուբյանը: Այդ հարցի վերաբերյալ դատարանի որոշումները կարող են բողոքարկվել⁷²:

Անչափափաս կալանավորվածներին պահելու վայրը

Անչափափաս դատադատարյալների և կալանավորվածների համար նախատեսված ֆրեակատարողական հիմնարկի⁷³ երկու տեղամասերը տեղակայված են միասին՝ մայրաքաղաքից մոտ 20 կիլոմետր հեռավորությամբ: Նույն տարածքում է գտնվում նաև կանանց համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկը: Այս հաստատությունն անչափափասների համար նախատեսված միակ կալանավորվածներին դառնալու վայրն ու ուղղիչ հիմնարկն է: Կալանավորվածներին դառնալու վայրն օգտագործվում է միայն արական սեռի կալանավորվածներին դառնալու համար: Իգական սեռի անչափափաս իրավախախտներ հազվադեպ են դատախազում: Նման դեպքերում նրանք դառնալու են կանանց համար նախատեսված տեղամասում, որտեղ կա հասուկ տեղամաս՝ կալանավորված կանանց դառնալու համար:

Հիմնարկը կառուցվել է 1957 թվականին, կանանց համար նախատեսված տեղամասը հավելվել է 1991-ին: Հիմնարկի ընդհանուր օգտագործման տարածքները համեմատաբար գրավիչ են ու ծաղկալուծ:

66 Քրեական դատարանի օրենսգրքի 135.2 հոդված:
 67 Քրեական օրենսգրքի, 19-րդ հոդված:
 68 134.2 և 148-րդ հոդվածներ (հսկողությունը կարող է իրականացնել նաև երեխաների խնամքի հաստատությունը):
 69 Քրեական դատարանի օրենսգրքի, 138.3 հոդված:
 70 Նույն տեղում, հոդված 138.4:
 71 Նույն տեղում, 139.3 հոդված:
 72 Նույն տեղում, 285, 287-288-րդ հոդվածներ:
 73 Սեդեսների 8-ին գնահատման թիվն այցելեց թե՛ անչափափաս դատադատարյալների ուղղիչ հիմնարկ և թե՛ կալանավորվածներին դառնալու վայր՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի ներկայացուցչի, ծրագրերի ղեկավարի և օգնականի ուղեկցությամբ:

չնայած, որ շինությունների արտադրությունը վիճակը մասնում է դրանց արժեքը: 145 հոգանոց անձնակազմում լրիվ հաստիվով ընդգրկված են հոգեբան, բժիշկ և երկու բուժուհի:

Բուժուհյոք գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ ամենից հաճախ հանդիմող բժշկական խնդիրներն են ասանաբուժական դժվարություններն ու հարբուխը: Ավելի քան մեկ արհեստագործական անջատման անջատման մեկը բուժվում էր՝ ստացած վնասվածքի դաշտաբուժական (ինքնավնասման դեմք, սակայն ոչ ծանր): Կալանավորվածներն ու դասադասարարներն ընդունվելիս անցնում են բուժզննություն, սակայն ՄԻԱՎ վարակակրության ստուգում չեն անցնում, եթե որոշակի ռիսկի ցուցիչներ չկան (ասենք՝ թմրանյութերի գործածումը կամ մասնակցությունը սեռական բնույթի հանցագործության կատարմանը):

Կալանավորվածներին դասադասարարները նախատեսված է 100 հոգու համար: Մեր այցելության դասին այնտեղ զսնվողների թիվը 78 էր, որից 24-ը՝ 18 արեականից ցածր: 16 արեականից ցածր կալանավորվածներ չկային: Մեծ մասին գողության դեմքերով էր մեղադրանք արձագանքվել: Հաջորդ ամենահաճախ հանդիմող հանցագործությունը դանակահարությունն էր, իսկ տղաներից մեկը մեղադրվում էր բռնաբարության համար: Դասադասարար անջատման մեկի խոսքերով՝ ինքը 11 ամիս զսնվել է կալանավորվածներին դասադասարարները, որը մեզ հայտնի դարձած ամենաերկար տևողությունն էր: Ըստ անձնակազմի՝ մեկ արտոն կալանավորման դեմքեր ևս դասադասարար են: Այստեղ դասադասարար անջատման 60-ից 70%-ը ձերբակալվել էին մայրաքաղաքում, չնայած, որ նրանցից շատերը ծննդով մարզերից էին:

Կալանավորվածներին դասադասարարները վերջերս էր վերանորոգվել: Շենքի որոշ հատվածներ մասնում են իրենց արժեքը, բայց, ընդհանուր առմամբ, դրանց վիճակը բավարար է: Անջատման մեկը դասադասարարները դասադասարարները (16 մ²) խցերում, որոնցից յուրաքանչյուրում կա 2 երկհարկանի մահճակալ, անձնական իրերի 2 բարձր դասադասարար, հեռուստացույց⁷⁴, փոքր սեղան՝ երկու մատակարար, բաժակներ, ափսեներ, այլ սղոտ, կոյուղով զուգարան: Խուցն ունի դասադասարար՝ հին վարագույրներով: Դուռը միաձուլված մեծահասակ է: Բնական լուսավորությունը բավարար է: Պատերը դասարար են, չհատված՝ դասին փակցված փոփոխելի օրացույցը և հիմնարկի կանոնակարգերը: Մեր այցելած երկու մեծահասակները բավականին մաքուր թվացին: Դրանցից մեկում կար երեք կալանավորված, մյուսում՝ չորս: Կալանավորվածների դասադասարարը հարգալից էր ու անկաշակամբ: Նրանք սեփական հագուստն էին կրում:

Կալանավորվածներն ամեն օր երկօրյա «բացօթյա» զբոսանքի իրավունք ունեն⁷⁵: Այդ ժամանակը նրանք անց են կացնում շենքի հարակից բակում, որի սահմանները փոխարինում էին մեծահասակները: Գնահատման թիմին ցուցադրված զբոսահրապարակում որևէ մարզագույլ չկար: Չկար նաև սարածփ վազ եղանակին ծածկի սակ մարմնամարզությանը զբաղվելու կամ ժամանցի համար: Ցնցողարանը տեղակայված է միջանցքի ծայրում: Կար մի փոքր սենյակ՝ մի քանի աթոռով, սեղանով ու գրադարակով, որը ծառայում էր որդես գրադարան: Գրքերի մեծամասնությունը հին էր և ռուսերեն լեզվով: Կալանավորվածները սովորում էին նույն խցում և չէին սովորում այլ խցերում զսնվողների հետ: Նրանք դրոշմ չեն հաճախում և չեն մասնակցում որևէ միջոցառման, բացի «բացօթյա» խուց դուրս գալուց: Ամենայն հավանականությամբ նրանք այդ բացօթյա խուց օրական մեկ անգամից ավելի են դուրս գալիս: Նրանք իրավունք ունեն յուրաքանչյուր ամիս երկու անգամ տեսակցել ծնողների կամ մեծավոր ազգականների հետ:

Կանոնակարգերով թույլատրվում է մինչև 5 օր ժամկետով կալանավորվածներին փոխադրել կարգադասարարական մեծահասակ⁷⁶: Կալանավորվածներն իրավունք չունեն անձամբ ներկա զսնվելու կարգադասարարական խնդրի ֆինանսավորմանը: Որդես կարգադասարարական տույժ դասադասարար փոխադրելն անջատման բանտարարների իրավունքների վերաբերյալ միջազգային և եվրոպական չափանիշների ոճնահատում է⁷⁷: Անձնակազմը թիմին տեղեկացրեց, որ կարգադասարարական խնդիրները լուծելիս իրենք հիմնականում դիմում են ֆինանսավորման ու համոզման մեթոդին, և ավելի քան մեկ արհեստագործական անջատման կարգադասարարական մեծահասակ չի փոխադրվել:

74 Այցելած խցերից մեկում հեռուստացույց չկար. այն արվել էր վերանորոգման:
 75 Մեկ ժամով ավելի, քան չափահաս տղամարդկանց համար:
 76 «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դասադասարար մասին» օրենք, 35-րդ հոդված:
 77 ՄԱԿ-ի ազատությունից զրկված անջատման դասադասարար կանոններ, կանոն 67: Տե՛ս նաև՝ դասադասարար կանոններ այլ միջոցների ենթակառուցված անջատման դասադասարար վերաբերյալ եվրոպական կանոններ:

Նրանց իրավիճակի ամենամտահոգիչ հարցն այն է, որ այս կամ այն խցում սեղավորված կալանավորվածները զրկված են այլ խցում զտնվող կալանավորվածների կամ դասադասարանների հետ շփվելու հնարավորությունից: Փաստաբանի կամ ծնողի այցելությունը չհաշված՝ կալանավորված անչափահասը կարող է ամիսներ, երբեմն նաև տարիներ շարունակ շփվել միայն իր խցակիցների հետ: Մի ֆանի կալանավորվածի նույն խցում սեղավորելու որոշումները կայացվում են «ֆննդության ԵՊՈՒՄԻ հաշվի առնելով», հոգեբանի եզրակացությունները հաշվի չեն առնվում:

4) Այլընտրանքային միջոցներ և վերականգնողական արդարադասություն

Քրեական օրենսգրքի սահմանում է, որ հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար ֆրեական դասախանասվությունից, եթե նա կամուրջի ներկայացել է մեղայականով, հասուցել կամ այլ կերպ հարթել է հանցագործությանը դատապարտված վնասը⁷⁸: Օրենսգրքի նաև սահմանում է, որ «առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել ֆրեական դասախանասվությունից, եթե դատարանը, որ իրադրության փոփոխման հետևանքով այդ անձը կամ նրա կատարած արարքը դադարել է հանցության համար վստահավոր լինելուց»⁷⁹:

Քրեական դատարանի օրենսգրքի 37-րդ հոդվածը դասախանասվություն իրավունք է վերադասում կարճաժամկետ ֆրեական գործի վարույթը կամ դադարեցնելու ֆրեական հետադարձումը՝ Քրեական օրենսգրքի 72, 73 և 74-րդ հոդվածներով նախատեսված դեմքերում: Այս հոդվածը կիրառվում է անկախ մեղադրյալի տարիքից: Քննիչները ևս կարող են որոշ դեմքերում նման որոշում կայացնել, որը ենթակա է հաստատման դատախազի կողմից, իսկ ոստիկանությունը կարող է որոշել չհարուցել ֆրեական գործ և չիրականացնել ֆրեական հետադարձում, եթե տուժողը հաշվել է կասկածյալի հետ⁸⁰:

Փոքրեթ Չարմնի միջազգային հասարակական կազմակերպությունը, համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման մեթոդական ծրագրի, հիմնվել է վեց համայնքային վերականգնողական կենտրոններ⁸¹: Կենտրոնները երկակի նպատակ են հետադարձում՝ կանխարգելման և այլընտրանքային աղյուսակման: Շահառուների մեջ կան երեխաներ, ում ուղղորդել են դրոշմները՝ դասերից բացակայելու կամ հակասոցիալական այլ վարքի դատապարտված, կամ նաև երեխաներ, ովքեր կատարել են ֆրեական հետադարձում արարք, սակայն չեն հասել ֆրեական դասախանասվության տարիքի: Մեկ այլ խումբ են կազմում 14 տարեկան լրացած երեխաները, ովքեր իրավախախտումների կատարման մեջ ներգրավված լինելու դատապարտված ուղղորդվել են ոստիկանության կողմից: Նշված առաջին խմբին մասնակցում են կանխարգելման ծառայություններ, իսկ երկրորդ խմբի շահառուներին՝ այլընտրանքային ծառայություններ, ֆանի որ այդ երեխաները ուղղորդվում են կենտրոն՝ գործը դատախազին հանձնելու փոխարեն:

Կենտրոն ուղղորդելու համար սահմանված նվազագույն տարիքը 9 տարեկանն է: Նախքան ուղղորդումը երեխան և նրա ծնողը (ծնողները) համաձայնագիր են ստորագրում մասնակցության վերաբերյալ: Մասնակցության տևողությունը կախված է արձանագրված առաջընթացից, սովորաբար՝ 2-ից մինչև 5 ամիս: Մասնակցող ծառայությունները ներառում են՝ տուժող-իրավախախտ հաշտություն, արհեստների, հասկալիքի խնամքի ծառայության ուսուցումը, համակարգչային գիտելիքների ուսուցումը, ժամանցային միջոցառումները և ոչ ֆորմալ խորհրդակցությունը: Հաշտությունը մասնակցելու տուժողի համաձայնությունը ուղղորդման նախադրյալն է չի հանդիսանում: Տուժողի մասնակցությունը ֆննդավորվում է ուղղորդումից հետո, և ծառայությունները մասնակցում են անգամ այն դեմքերում, երբ տուժողը չի համաձայնում մասնակցել (մոտ մեկ երրորդն այդպես է վարվում): Անչափահասներն ընդունվում են այն դեմքերում, երբ տուժողը ֆիզիկական անձ չէ (ասեմբ, երբ վնասվում է հրադարակային վայրում սեղավորված հուշարձանը, կամ գողություն է կատարվում երկաթգծից): Ծրագիրն առաջնորդվում է հան-

78 Երկու հոդված կա դրա վերաբերյալ՝ ֆրեական օրենսգրքի 72-րդ հոդվածը՝ «Քրեական դասախանասվությունից ազատվելու գործում զոջալու դեմքում», վերաբերում է առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք գործած չափահասներին և անչափահասներին, մինչդեռ 73-րդ հոդվածը՝ «Քրեական դասախանասվությունից ազատվելու տուժողի հետ հաշտություն դեմքում» վերաբերում է միայն ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձանց:

79 Նույն տեղում, 74-րդ հոդված:

80 Քրեական դատարանի օրենսգրքի, 35.1(5), 35.3 և 36-րդ հոդվածներ:

81 «Համայնքային վերականգնողական կենտրոններ» հասկացությունն օգտագործվում է հայերենում, իսկ անգլերեն տարբերակում դրանք կոչվում են «արդարադասության համայնքային կենտրոններ»:

ցավորությունը կանխելու և անչափահաս իրավախախտների վերականգնման համար համայնֆային Պատասխանատվությամբ՝ ռիսկի խմբի կամ իրավախախտ երեխաներին ցույց տալով, որ համայնֆի կարևոր անդամները մտածողությամբ են իրենցով: Այդ երեխաների ինտեգրումը համայնֆին կենսրոնների մոտեցման հիմնական բաղադրիչներից է: Մեր այցելած կենսրոնի խորհուրդը ներառում է հոգեբան, բժիշկ, դերասաններ և գրողներ, անչափահասների գործերով ուսիկանության բաժնի ղեկավար, ովքեր ուղղակիորեն մասնակցում են կենսրոնի աշխատանքներին: Որոշ դեպքերում ծնողներն ուղղորդվում են համապատասխան ծառայություններ (զբաղվածության, հարկադիր բուժման):

Մեր այցելած կենսրոնը գտնվում էր Լոռու մարզի Վանաձոր ֆաղաֆում և 2006 թվականին բացվելուց հետո 32 զործ էր ընդունել: 15-ը գողության, 5 բռնությամբ զուգորդված հանցագործությունների⁸², 2-ը՝ գույքի վնաս պատճառելու, 3-ը՝ մուրացկանության և 7-ը՝ դասերից բացակայելու համար: Նրանցից 17-ը եղել են 14 տարեկան կամ բարձր, իսկ 15-ը՝ 9-ից 13 տարեկան: 32-ից երեքը կրկին գողության ձևով հանցագործություն էին կատարել, իսկ երկուսը կրկին վերադարձել էին մուրացկանության:

Երեխաների փորձի ուսումնասիրությունների⁸³ արդյունքում դարձավ, որ երեխաները դրական կարծիքի են կենսրոնների մասին: Ուսումնասիրության հեղինակների եզրահանգումը հետևյալն է.

«Համայնֆային կենսրոններում անչափահասները չենք են քերում ինֆնասիռապեման, ինֆնակառավարման և հաղորդակցման հմտություններ: Նրանք առավել շփվող են դառնում և զգնում ուղիներ՝ իրենց խնդիրների մասին կիսվելու համար: Նրանք առավել ինֆնալստահ ու նպաստակալաց են դառնում և սկսում են չզգել իրականացնել իրենց նպատակները»:

Փրոջեթ Չարմոնին ստանձնել է ներկայումս գոյություն ունեցող վեց համայնֆային վերականգնողական կենսրոնների լիարժեք ֆինանսավորումը (որոնցից երեքի գործունեությունը սկսվել է 2006թ., մյուս երեքինը՝ 2007թ. նոյեմբերից 2008թ.) մինչև 2010թ. կեսերը՝ միաժամանակ փորձելով հայցել Պատասխանատվության և աջակցություն այդ կենսրոնները պահպանելու և վերականգնողական արդարադատության այս մոդելը Հայաստանի այլ մարզերում տարածելու հարցում: Գնահատման թիվը գտնում է, որ այս ծրագիրը կարող է դրական փորձ համարվել և լիարժեք է ստանա Հայաստանի Հանրապետության կառավարության աջակցությունը և, անկասկած, կարող է ներկայացվել տարածաշրջանի այլ երկրներում:

Դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ

Դաստիարակչական իրավասու են դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառել առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ⁸⁴: Այդ դաստիարակչական միջոցները հետևյալն են՝ նախազգուշացումը, ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ սեղական ինֆնակառավարման կամ դասադասարարի վարձագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի հսկողությանը հանձնելը, Պատասխանատվական վնասը հարժեքով դաստիարակչությունը դնելը, ժամանցի ազատության սահմանափակումը եւ վարձագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումը, հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական-դաստիարակչական հաստատությունում սեղավորելը, որոնք ֆրեական դաստիարակչական սահմանվում: Այդ միջոցների սևողությունը չի կարող գերազանցել վեց ամիսը⁸⁵: Եթե անչափահասը խուսափում է նշանակված դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցից, ապա նշանակված միջոցը կարող է վերացվել և անչափահասը կարող է ենթարկվել ֆրեական Պատասխանատվության:

82 Մարմնական վնասվածքի երկու, բռնություն գործադրելու սղառնալիֆով հափոցակության և սեֆունալ բնույթի բռնի գործողության դեպքեր:
 83 Տե՛ս վերը՝ 64-րդ ծանոթագրությունը:
 84 Զբեական օրենսգիրք, 91-րդ հոդված:
 85 Նույն սեղում, հոդված 93:

5) Քրեական դասասխանասվություն և դասիժ

Քրեական պատասխանասվության նվազագույն սարիժը

Անչափահասների փրեական հետադարձման նվազագույն սարիժը 14 արեկանն է՝ ավել քան 20 լուրջ հանցագործությունների համար⁸⁶: 16 արիժն լրացած անձինք փրեական դասասխանասվության կարող են ենթարկվել Քրեական օրենսգրքով նախատեսված ցանկացած հանցագործության համար⁸⁷: Նշված սարիժի հասած անչափահասը փրեական դասասխանասվության ենթակա չէ, եթե «նսավոր զարգացման մեջ հետ մնալու հետևանքով ընդունակ չի եղել ամբողջ չափով գիտակցել իր արարի բնույթն ու նշանակությունը կամ ղեկավարել դա»⁸⁸:

Մասնագիտացված դասարաններ կամ դասավորներ

2004 թվականին առաջին ասյանի յուրաքանչյուր դասարանից մեկական դասավոր անցել է անչափահասների գործերով արդարադատության և այլընտրանքային դասիժների վերաբերյալ վերադատարանում, որը կազմակերպվել էր ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի, ԵԱՀԿ և ABA ROLI ֆինանսավորմամբ: Դատական դորոցը ևս 2008 թվականին կազմակերպել է երեխայի իրավունքների վերաբերյալ վերադատարանում դասընթաց՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ համագործակցությամբ: Անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ դասընթացն ընդգրկվել է դասավորների թեկնածուների համար նախատեսված ուսումնական ծրագրում, և այդ ժամանակից ի վեր 20 դասավորներ ավարել են դորոցը: Այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր դասարանում առնվազն մեկ մասնագիտացված, երեխայի իրավունքների կամ անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ հատուկ վերադատարանում անցած դասավորի առկայության մասին ֆաղափական որոշումը բացակայում է:

Հայաստանյան իօխանությունները սեղյակ են երեխաների վերաբերյալ գործերով մասնագիտացված դասարաններ ստեղծելու վերաբերյալ Երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականին, սակայն մեզ հետ հանդիպումներին մասնակցած դատարանատար անձանցից և ոչ մեկը դա նդատարական համար չհամարեց: Նշված հիմնական դատարան անչափահասների վերաբերյալ գործերի փոքր թիվն է՝ 2008 թվականի ընթացքում՝ 156 գործ՝ համաձայն Քննչական գլխավոր վարչության սլյալների: Ընդհանուր դժկամություն նկատվեց մասնագիտացված դասարաններ ստեղծելու գաղափարի առնչությամբ: 2008 թվականին առաջին ասյանի դասարանները բաժանվեցին ֆաղափացիական և փրեական գործերով դասարանների, սակայն ճասն ամիս անց այդ որոշումը վերանայվեց և առաջին ասյանի դասարանները կրկին վերածվեցին ընդհանուր իրավատության դասարանների: Գործնականում առաջին ասյանի դատարանի դասավորների մեծամասնությունը մասնագիտացված է և փնում են կան փրեական, կան ֆաղափացիական գործեր:

Որդես ժամանակավոր լուծում՝ աղախովելու համար, որդեսգի հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող (ինչդես նաև փրեական գործերում որդես տուժողներ կամ վկաներ ներգրավված) անչափահասների վերաբերյալ գործերը փնեն երեխայի զարգացման, երեխայի իրավունքների և հարակից հարցերի շուրջ մասնագիտացում ունեցող դասավորները, կարող է հանդիսանալ յուրաքանչյուր դատարանում այդ գործերով մասնագիտացած մեկական դասավոր նշանակելը: Այդ լուծումը կարող է իրականացվել վարչական միջոցներով՝ առանց օրենսդրական միջամտության: Նույնաման միջոցներ կարելի է ձեռնարկել դատարանների վերաբերյալ: Երկու դեղում էլ, կարծես թե, այդ փայլերը ձեռնարկելու հետ կաղված դժկամություն չնկատվեց:

86 Սղանությունը (104-109-րդ հողվածներ), դիտավորությամբ առողջությանը վնաս դատարանելը (112-116-րդ հողվածներ), առանգումը (131-րդ հողված), բռնաբարությունը և սեփուալ բնույթի բռնի գործողությունները (138-139-րդ հողվածներ), գողությունը (177-րդ հողված), կողողուրը (176-րդ հողված), ավազակությունը և շորթումը (այսինքն՝ հափեսակությունը բռնություն գործարելով կամ բռնություն գործարելու սղառնալիքով) (175 և 182-րդ հողվածներ), ավսոմեփենային աղօրինաբար սիրանալը (183-րդ հողված), գույր դիտավորությամբ վնասելը կամ ոչնչացնելը (185.2 և 3 հողված), գենփ, ռազմամթերփ և դայթուցիկ նյութեր հափեսակելը (238-րդ հողված), թմրանյութեր հափեսակելը (269-րդ հողված), սրանդորսային միջոցները և հաղորդակցության ուղիները փչացնելը (246-րդ հողված) և խուլիզանությունը (258-րդ հողված):

87 Քրեական օրենսգրքի, 24.1 և 24.2 հողված, Քրեական դատավարության օրենսգրքի 35.1(9) հողված:

88 Քրեական օրենսգրքի, 24.3 հողված, Քրեական դատավարության օրենսգրքի, 35.1(9) հողված:

Առավել հիմնավոր լուծման համար անհրաժեշտ կլինի գնահատել նշանակված դասավորների և դասախազների գործունեության արդյունավետությունը՝ անչափահաս իրավախախտների վերաբերյալ համադասասխան սկզբունքներին ու չափանիշներին՝ անչափահասների վերաբերյալ գործերի (ինչդեռ նաև երեխաների ներգրավմամբ այլ գործերի) ֆննդությունը մոնիթորինգի ենթարկելու միջոցով: Դասարանների ծանրաբեռնվածությունը ևս դեմ է գնահատվել՝ հասկանալու համար, թե որքանով է արդարացված մայրաքաղաքում մեկ դասարան ստեղծելու գաղափարը՝ հաշվի առնելով, որ անչափահասների ներգրավմամբ դեղերի մեծ մասը հենց այնտեղ է սեղի ունենում: Այդ ամենն ամելու ժամանակը որոշելու համար սրամաքանական կլինեք, եթե բավարար ժամանակ անցնեք՝ գնահատելու համար արդյունքները, որոշելու հետագա քայլերը և մշակելու կանխարգելման և այլընտրանքային ծառայությունների վերաբերյալ ծրագրեր:

Քրեական դասավարության օրենսգրքի 2-րդ գլուխը ճանաչում է կասկածյալների և մեղադրյալների իրավունքները, այդ թվում՝ նրանք, որ սահմանված են Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 40-րդ հոդվածով: Այդ երաշխիքների իրականացման հետ կապված էական բարդությունների վերաբերյալ տեղեկատվության գնահատման թիմը չի տրամադրում:

Իրավական օգնություն ստանալու իրավունք

2005 թվականին հիմնվել է Հանրային դատարանի գրասենյակը, որում լրիվ դրույով ընդգրկված է 17 փաստաբան մայրաքաղաքի, և ևս 20-ը՝ մարզերի համար, որից միայն 13-ն է լրիվ դրույով: Հեռավոր բնակավայրերի հետ փաստաբանների կադրային պահպանվում է ըստ գործերի՝ ելնելով անհրաժեշտությունից: Հանրային դատարանի գրասենյակի անդամ փաստաբանների աշխատավարձը հավասարեցված է դասախազների վարձարությանը: Քննվող գործերի մեծամասնությունը փրեական է: Ծանրաբեռնվածությունը կազմում է սարեկան մոտ 67 գործ՝ լրիվ դրույով աշխատող յուրաքանչյուր փաստաբանի համար: Անչափահաս իրավախախտների (կամ անչափահաս տուժողների) վերաբերյալ գործերով մասնագիտացված փաստաբաններ չկան, իսկ աշխատանքային ծանրաբեռնվածության վերաբերյալ տեղեկատվությունն ըստ վստահողների տարիքի տարբերակված չէ: Գործնականում անվճար իրավական օգնություն սրամաքանակում է հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող բոլոր անչափահասներին, սակայն ոչ անչափահաս վկաներին և տուժողներին:

Ողջամիտ ժամկետում գործի ֆննդության իրավունք

Դասարանում գործի ֆննդության ընթացքում մեղադրյալին կալանքի տակ դրա հետևում առավելագույն ժամկետ չի սահմանվում⁸⁹: Նման սահմանափակման բացակայությունը հակասում է 2007 թվականին Երեխայի իրավունքների կոմիտեի կողմից ներկայացված հանձնարարականին, որում նշված է, որ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անչափահասների վերաբերյալ գործերը դեմ է լուծում ստանան վեց ամսվա ընթացքում⁹⁰:

Հանցագործություն կատարած անչափահասների նկատմամբ պատժի նշանակումը, այլընտրանքային պատժներ

Ամենից լայն տարածում գտած «այլընտրանքային պատժը», այսպես կոչված, պատժը դայնամականորեն չկիրառելն է, որը համարժեք է պատժի կատարումը հետաձգելուն կամ դադարեցնելուն: Այն կարող է կիրառվել, երբ անձի նկատմամբ նշանակվել է ազատազրկում, սակայն դասարանը «հանգում է հետևության, որ դասադասարանի ուղղվելը հնարավոր է առանց պատժի կրելու»⁹¹:

Քրեական օրենսգրքի մասնախմբում է տուգանք և «հանրային աշխատանքներ» (համայնային ծառայություն)⁹²: Հանրային աշխատանքները չեն կարող նշանակվել հանցագործություն կատարած 16

89 Նույն տեղում, 138.6 հոդված:

90 Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 10, Երեխաների իրավունքները և անչափահասների գործերով արդարադատությունը, 2007թ., 83-րդ դարբերություն:

91 Նույն տեղում, 70.1 հոդված:

92 Նույն տեղում, 49.3 և 54 հոդվածներ:

սարեկանից ցածր անչափահասների նկատմամբ⁹³: Տուգանքն անչափահասի նկատմամբ կարող է նշանակվել այն դեպքում, եթե վերջինս ունի ինֆուրույն վաստակ կամ սեփականություն⁹⁴:

Հանցագործություն կատարած անչափահասների նկատմամբ պատժի նշանակումը, ազատազրկման հետ կապված պատիժներ

Հանցագործություն կատարած անչափահասի նկատմամբ նշանակվող դատարանի առավելագույն սևուղությունը մասամբ կախված է հանցագործությունը կատարողի սարիքից, մասամբ էլ՝ հանցանքի ծանրությունից: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար նշանակվող առավելագույն դատարանի սարի ժամկետով ազատազրկումն է, միջին ծանրության հանցագործության համար՝ առավելագույնը երեք սարի ժամկետով ազատազրկումը, մինչև սասնվեց սարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնադեպ ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը յոթ սարի ժամկետով ազատազրկումը, իսկ սասնվեցից մինչև սասնուք սարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնադեպ ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը տասը սարի ժամկետով ազատազրկումը⁹⁵: Մինչև սասնվեց սարին լրանալը հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ ազատազրկումը, ըստ հանցագործությունների համակցության, չի կարող գերազանցել յոթ սարին, իսկ սասնվեցից մինչև սասնուք սարին լրանալը հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ՝ տասը սարին⁹⁶:

Ըստ էության՝ կարճաժամկետ (15 օրից մինչև 3 ամիս) ազատազրկման ձևով դատարանի մեկ այլ ձև ևս կարող է կիրառվել 16-ից 17 տարեկան անչափահասների նկատմամբ, սակայն այս դատարանի չի կիրառվում, համեմայնդեղա անչափահասների նկատմամբ⁹⁷:

Երեխաների աջակցության կենտրոնի ղեկավարը գնահատման քիմիկ ստեղծագրեց մի դեպքի մասին, որը որոշ լույս սփռեց անչափահասների վերաբերյալ գործերի փնտրության ձևի վրա: Խոսքը 14-ամյա տղայի մասին էր, ով իրեն երկու սարի շահագործող (բռնության գործադրմամբ դրամ դահանջող) մեկ այլ՝ 16-ամյա, տղայի դանակով ծանր մարմնական վնասվածքներ էր դատարանել: Հարձակումը տեղի էր ունեցել այն ժամանակ, երբ ավելի սարիքով տղան մյուսից դահանջել էր այնպես անել, որ վերջինիս ֆույրն իրեն սեռական ծառայություն մատուցի: 14-ամյա տղան ֆրեական դատաստանության էր ենթարկվել և դատարանվել 4 սարի ազատազրկման՝ անչափահասների համար նախատեսված ֆրեական դատարանի հիմնարկում: Մինչև դատարանի կայացումը նա չէր կալանավորվել, և նշանակված դատարանի դեմ բերված վերափնտրվող բողոքի հիման վրա դատարանի վերանայվել էր և փոխարինվել մեկ սարի ժամկետով ազատազրկման՝ դատարանի դատարանական կայանում: Հետագայում նրա նկատմամբ համաձայնեցում էր կիրառվել, իսկ նրա գործողություններից տուգանքը հաշվառվել էր ուսիկանությունում՝ հանցագործության դրող վարձագիծ դրսևորելու համար: Չմայած նման հատկանիս դեպքերը չեն կարող հիմն ծառայել դատարանի ֆաղափականության վերաբերյալ վերլուծություն կատարելու համար, դրանք կարող են որոշ դատարանում ձևավորել դատարանների կողմից անչափահասների ներգրավմամբ գործերի փնտրումը ցուցաբերվող մոտեցման մասին: Այս դեպքը ցույց է տալիս, որ առնվազն որոշ դատարաններ բավարար կարողություն են տալիս իրավախախտման հանցանքների ուսումնասիրմանը: Այն փաստը, որ նա մինչև դատարանի կայացումը կալանավորված չի եղել, և այն, որ վերափնտրվող դատարանը դատարանական է եղել փոփոխել, իր կարծիքով, անհամարժեք դատարան, ևս վկայում են անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ միջազգային չափանիշների հիմնում ընկած հիմնարար սկզբունքները հարգելու մասին⁹⁸:

93 Նույն տեղում, 54.4 հոդված:
 94 Նույն տեղում, 87.1 հոդված:
 95 Զեռական օրենսգիրք, 89.2(3) հոդված:
 96 Նույն տեղում, 90.2 հոդված և 90.3:
 97 Զեռական օրենսգիրք, 57-րդ հոդված: Այդ դատարանակը, որի «կալան» անվանումը բնութագրում է առաջացում, կարող է կիրառվել միայն այն անձանց նկատմամբ, ովքեր մինչև գործի դատարան փնտրությունը կալանավորված չեն եղել:
 98 Երեխաների աջակցության կենտրոնի առաջարկությունը, անկասկած, օգնել է գործի նման ելին:

6) Դասադասարկում անչափահասների վերականգնումը

Անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկը

Անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկը նախատեսված է 100 կամ ավելի անձանց համար (սեն սոբս): Մեր այցի դահլին այնտեղ զտնվում էր 18 մարդ, որից 4-ը թե 5-ը դասադասարկվել էին անչափահաս տարիքում, սակայն 18 տարին լրանալուց հետո շարունակվել էին դահլվել անչափահասների համար նախատեսված հիմնարկում: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը դասադասարկված անչափահասներին թույլատրում է մինչև 21 տարեկանը լրանալն իրենց ցանկությամբ մնալ անչափահասների ուղղիչ հիմնարկում: Չնայած, որ անձնակազմը խրախուսում է նման խնդրանքները, շատերը դիմում են չափահասների համար նախատեսված ֆրեակասարողական հիմնարկ փոխադրվելու խնդրանքով: Դասադասարկումներից որևէ մեկը 16 տարեկանից ցածր չէ:

Չնայած վիճակագրություն չհամարվեց, բայց անձնակազմը նշեց, որ մեծամասնությունը դասադասարկվել է գողության համար: Հանցագործությունների երկրորդ ամենատարածված տեսակը դանակահարությունն էր: Մեկ անձ դասադասարկվել էր սղանության, և ևս մեկը՝ բռնաբարության համար: Անչափահաս կողմից կրած ամենատարածված մասժի սղողությունը 7 տարի էր: Դասադասարկումների 60-ից 70%-ը դասադասարկվել էին մայրաքաղաքում կատարված հանցագործությունների համար, չնայած որ նրանցից շատերը ծննդով մարզերից էին:

Անչափահասների ուղղիչ հիմնարկը երկհարկ շինություն է, որն անհատալ վերանորոգման կարիք ունի: Վերանորոգումը նախատեսված է սկսել նախքան 2009 թվականի ավարտը: Բոլոր դասադասարկումները ֆնում են երկրորդ հարկում զտնվող հսկայական սենյակի մի փոքր մասում և ունեն փոքրիկ անհասական տարածքներ անձնական իրերի համար: Նրանք համազգեստ են կրում (մուգ գույնի հասարակ տարածքներ, վերնաշառիկներ և գլխարկներ): Գլուխները սափրելն այլևս դասադասարկող չէ:

Առաջին հարկում տեղակայված է հեռուստահամայն սենյակը, դասասենյակներն ու մասնագիտական/արհեստագործական ուսուցման աշխատասենյակները: Դորոցական տարիքի բոլոր դասադասարկումները դասադասարկող հաճախում են դորոց: Դորոցն առաջնորդվում է համադասական ուսուցման ծրագրով: Լրացուցիչ վերականգնողական կրթություն չի տրամադրվում, չնայած, որ ուսուցիչները, իրենց իսկ խոսքով, փորձում են օգնել նրանց, ովքեր առավել հեռ են մնում ընթերցանության հարցում⁹⁹: Գործում է երկու դասարան. մեկը 7-ից 9-րդ, մյուսը՝ 10-ից 11-րդ դասարանիների համար: Վերջերս նոր համակարգիչներ էին ստացվել, որոնք դեռևս տեղադրված չէին: Օգտագործվող դասագրքերը, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ, նոր հրատարակության էին և բարվոք վիճակում: Մասնագիտական ուսուցումը ներառում է ռադիոմեխանիկայի, իսկ արհեստագործականը՝ նկարչության, խեցեգործության և գործվածքե սիկնիկների տարածման խմբակները: Հիմնարկից ազատվածներից մի քանիսը համալսարան են ընդունվել:

Նրանք բավականին ազատ տեղաշարժի հնարավորություն ունեն շինության ներսում և ցրակա տարածքում: Յուրաքանչյուր եռամսյակ նրանք իրավունք ունեն մեկ եռօրյա երկարասև, իսկ յուրաքանչյուր ամիս՝ մինչև 4 ժամ սղողությամբ կարճասև տեսակցություն ունենալ: Երկու փոքրիկ կացարան էր կահավորված դասադասարկումների և նրանց այցելող ծնողների համար:

Կանոնակարգերով թույլատրվում է մինչև 10 օր ժամկետով անչափահասներին որդես տույժ փոխադրել կարգադասական մեծախուց¹⁰⁰: Կարգադասական խախտում թույլ տված դասադասարկումները կարող են բողոքարկել նշանակված տույժի միջոցը, սակայն իրավունք չունեն խորհրդակցություն ստանալ, ներկայացուցիչ ունենալ կամ անձամբ ներկա զտնվել բողոքի ֆնության ժամանակ: Հիմնարկի սնորհների կողմից նշանակված տույժի միջոցը ղեխ է նշանակվի գրավոր, և այն կարող է բողոքարկվել դասժի կատարման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմիններին: Անձնակազմը գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ կարգադասական խնդիրներ լուծելիս իրենք հիմնականում հիմնվում են ֆնարկումների և համոզման մեթոդի վրա, իսկ կարգադասական խցում տեղավորելը հազվադեպ է տեղի ունենում: Անչափահասներին մեծախուցում դահլել անչափահաս բանտարկյալների իրավունքների վերաբերյալ միջազգային չափանիշներով որակվում է որդես դաժան, անմարդկային կամ նվաստ

99 Հոգեբանը գնահատման թիմին տեղեկացրեց, որ անչափահաս դասադասարկումների մեծ մասն անտարածման է:

100 «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց դահլելու մասին» օրենք, 35-րդ հոդված:

սացնող վերաբերմունք¹⁰¹:

Հոգեբանի խնդիրներից է՝ օգնել դասադասարարներին և կալանավորվածներին՝ հաղթահարել սթրեսն ու վախը, լուծել նրանց միջև ծագած հակասությունները և խմբային թերադրա իրականացնել: Հոգեբանն այս հիմնարկում աշխատանքի 7 տարվա փորձ ունի: Այցելու-հոգեբան շփումների գաղտնիությունն ապահովվում է: Նրա կարծիքով, անչափահաս դասադասարարներին մասնագիտորեն ծառայություններն աննշան ազդեցություն են ունենում կրկնահանգագործությունը կանխելու հարցում: Առավել դժվար է, նա հավաստեց, որ ներկայումս ցուցաբերվող վերաբերմունքը կարող է որոշակիորեն ազդել բռնությամբ զուգորդված հանցագործություն կատարած այն երեխաների վրա, ովքեր ունեն ամբողջական ընթացիկ, սակայն չի կրճատվում կրկնահանգագործության ռիսկը գույքային հանցագործություններ կատարած այն երեխաների դարազայում, ովքեր նորմալ ընթացիկներ չունեն:

Վերջերս իրականացված ուսումնասիրության օրջանակներում անչափահաս դասադասարարների հետ անցկացված հարցազրույցները հիմք են ձևավորելու, որ այս հաստատությունում վաս վերաբերմունքը չէր չունի: Նշվում է նաև, որ թույլ է ազատագրված վերականգնողական ազդեցությունն այդ հաստատությունում, եթե չստեղծվի, որ այդ ազդեցությունը բացակայում է:

«Հարցվածները նշեցին, որ «Արմյան» ֆրեյլասարդուկան հիմնարկի նպաստակն անչափահասներին ուղղվել է: Նրանք նաև վստահ էին, որ միջավայրը՝ կողմնակալ դրոշմները, անվաստությունն մթնոլորտը, չեն նպաստում ուղղմանը՝ ընդհանրապես, անչափահասներին առավել նյարդային, ազդեցիկ և վնասատու են դարձնում»¹⁰²:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատում

Դասադասարարը կարող է ազատ արձակվել առանց դատարանի որոշ ժամկետը կրելու, եթե դասարանը զսնի, որ նա ուղղվելու համար նշանակված դատարանի մնացած մասը կրելու կարիք չունի¹⁰³: Անչափահաս դասադասարարի նկատմամբ դատարան կրելուց դատարանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել, եթե դասադասարարը փաստացի կրել է ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նշանակված դատարանի ոչ դատարան, փան մեկ ֆառորդը, ծանր հանցագործության համար նշանակված դատարանի ոչ դատարան, փան մեկ ֆառորդը, առանձնապես ծանր հանցագործության համար նշանակված դատարանի ոչ դատարան, փան կետը¹⁰⁴:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատումը դեռ է հաստատվել երեք տարբեր մարմինների կողմից: Առաջին հերթին հիմնարկի վարչակազմը դեռ է միջնորդություն ներկայացնի այն մասին, որ այս կամ այն դասադասարարը կարող է դատարանական վաղաժամկետ ազատվել: Այդ միջնորդության համար կարևոր նշանակություն ունի դասադասարարի վարձագրի, և, ինչպես մեզ հայտնեցին, դասադասարարների մեծ մասի համար նման միջնորդություն ներկայացվում է: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով հանձնաժողովն այնուհետ դեռ է որոշի միջնորդությունը դասարան ուղարկելու հարցը: Հանձնաժողովը, որը ստեղծվել է 2006 թվականին, նախագահում է Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության ներկայացուցիչը, իսկ կազմում ընդգրկված են դատարանային մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ (այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների դաժնարանի գրասենյակից): Վերջնական որոշումը կայացնում է իրավասու դասարանը:

Հանձնաժողովի դերակատարության վերաբերյալ տարակարծություններ կան: Անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմը խիստ մտադրված է այն փաստով, որ դատարանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ միջնորդությունների զգալի մասը Հանձնաժողովի կողմից դասարան չեն ուղարկվում: Մեզ հետ հանդիպած մի շարք դասադասարարներ և ֆունկցիոնալ Հանձնաժողովի գործունեությունը, մասնավորապես այն դատարանով, որ մեծամասնությամբ չեն հիմնավորվում, ինչը, անկասկած, դասադասարարներին հետ է դառնում դատարան վարձագրի դրսևորելու օտարազգույնությունից: Այդուհանդերձ, Հանձնաժողովի նախագահը գնահատման թիմին շեղելացրեց, որ ստաց-

101 ՄԱԿ-ի ազատությունից զրկված անչափահասների դաժնարանության կանոններ, կանոն 67:
 102 Անչափահասների գործերով արդարադատությունը Հայաստանում. օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած անչափահասների սեսակետները:
 103 Զբեական օրենսգրքի, 76-րդ հոդված:
 104 Նույն շեղում, 94-րդ հոդված:

ված միջնորդությունների կեսը, մանրակրկիս ուսումնասիրությունից հետո ուղարկվում է դասարան¹⁰⁵: Որոշ կանոն՝ առաջին անգամ դասադասված անչափահասների վերաբերյալ գործերը դասարան ուղարկվում են: Նա նաև նշեց, որ Հանձնաժողովը ստեղծվել է կանխելու համար կոռուպցիան՝ մի խնդիր, որի մասին գիտեն բոլորը, և որն այնքան սարածված է: Նա նաև նշեց, որ Հանձնաժողովի ներկայացուցիչը հանդիմանում է դասադասյալի հետ, և որ միջնորդությունը դասարան չուղարկելու մասին Հանձնաժողովի որոշումը կարող է բողոքարկվել:

Աջակցությունն ազատվելուց հետո

Կարելի ասել, որ ազատվելուց հետո արձակվելուց հետո անչափահասների օգնության հնարավորությունները բացակայում են:

Ուորլդ Վիժընի հայաստանյան գրասենյակը հիմնել է մի շարք համայնֆային կենտրոններ, որոնց առաջնային նպատակը ներառական կրթությանն աջակցելն է: Երբեմն դրանք ծառայություններ են մատուցում հասուկ դպրոցներից կամ անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկից ազատված անչափահասներին, հասկապես նրանց, ովքեր ցանկանում են դպրոց ընդունվել: Նման երեխաների մեծամասնությունը նախընտրում է մասնագիտական ուսուցումը, մասամբ՝ հասուկ դպրոցից կամ ուղղիչ հիմնարկից գալու հետ կապված խարանի դասճառով:

Քրեակասարողական համակարգի ներկայացուցիչը նշեց, որ ազատվելուց հետո անչափահասների գրեթե մեկ երրորդը չունի ընտանիք, ուր կարող է վերադառնալ: Անչափահասների այս փոքր խմբի համար ֆաղափականությունը ձևավորելու և ծառայություններ ստեղծելու ամիսաժամանակային հրահանգներով ակնհայտ է: Չնայած, որ անչափահաս իրավախախտների կողմից հետագայում՝ չափահաս սարիքում, հանցագործություններ կատարելու մասին վիճակագրություն առկա չէ, որոշակի վկայություն կա այն մասին, որ նման դեպքերի թիվը մեծ է, և ազատվելուց հետո աջակցության արդյունավետ ծրագրերի առկայությունը կարևոր է կրկնահանցագործությունները կանխելու համար:

7) Քրեական դատաստանության սարիքի չհասած երեխաների կողմից ֆրեդերեն հետադարձի արարք կատարելը

Որևէ օրենքի հստակ և որոշակիորեն չի կարգավորում ֆրեդերեն դատաստանության սարիքի չհասած, այսինքն՝ 14 տարեկանից ցածր երեխաների կողմից Քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարք կատարելու դեպքում նրանց նկատմամբ ձեռնարկվելիք միջոցառումները: Նմանապես կարգավորված չեն նաև 14-ից 15 տարեկան այն երեխաների հետ կապված հարցերը, ովքեր կատարել են Քրեական օրենսգրքի համադատաստան հոդվածում թվարկված արարքներից որևէ մեկը¹⁰⁶: Գործնականում նրանք հավասարեցվում են այն երեխաներին, ովքեր «հակասոցիալական» վարք են դրսևորում: «Կրթության մասին» օրենքի հոդվածներից մեկն անդրադառնում է նման երեխաների հետ կապված խնդիրներին¹⁰⁷:

1996 թվականին ընդունված Երեխայի իրավունքների մասին օրենքի 32-րդ հոդվածը մասնակի սահմանում է, որ «Երեխային հասուկ դատախազական հաստատություն է ուղարկվում միայն դատարանը՝ սեղական ինֆակառավարման մարմինների ներկայացմամբ»: Այդուհանդերձ, Օրենքի այդ դրույթը, կարծես, չի կիրառվում գոյություն ունեցող հաստատություններից և ոչ մեկում:

Գործնականում սեղի է ունենում հետևյալը. հանցագործություն կատարած երեխաների մի փոքր մասը, ով չի հասել ֆրեդերեն դատաստանության սարիքի, ուղարկվում է հակասոցիալական վարք ունեցող երեխաների համար նախատեսված դպրոց, որը հայտնի է որպես «Թիվ 1 հասուկ դպրոց», իսկ մնացած մեծ մասը հաշվառվում է անչափահասների գործերով ոսիկանությունում¹⁰⁸: Հաշվառվում են միայն 11 տարեկան լրացած երեխաները: Որոշ կանոն՝ հաշվառումը կատարվում է մեկ տարով: Այն

105 Տրամադրվել էր սեղեկատվություն վերջին 3 տարիների վերաբերյալ:
 106 16 տարեկան չլրացած երեխաներ ֆրեդերեն դատաստանության ենթակա են միայն այն հանցագործությունների համար, որոնք թվարկված են Քրեական օրենսգրքի 24.2 հոդվածում (սե՛ս վերը՝ 5-րդ բաժինը):
 107 Կրթության մասին օրենք, հոդված 3 (սե՛ս ստ՛ր):
 108 Դպրոցը կարող է համարվել «կիսաբաց», քանի որ աշակերտների մի մասը մասնակցում է համայնֆային կենտրոնների կազմակերպած միջոցառումներին: Նրանք նաև իրավունք ունեն այցելելու իրենց ընտանիքներ:

ենթադրում է դրոշմ հաճախելիության ստուգում, ամսական մեկ կամ երկու այցելություն երեխայի ընտանիքի: Ուսիկանության կողմից հաշվառված երեխաների մի մասն ուղղորդվում է վեց ֆաղաֆներում գործող Համայնֆային վերականգնողական կենտրոններ, որտեղ նրանք ստանում են ծառայություններ, որոնք ուսիկանությունն անկարող է սրամադրել (սե՛ս վերը): Զբոսայգիական տարածքներից ցածր տարիքում հանցագործություն կատարած, հասուկ դրոշմներ փոխադրված, հաշվառված երեխաների վերաբերյալ սվյալներ առկա չեն¹⁰⁹:

Հարցված ղեկավարական ղառնոյաներից շատերը նշեցին, որ հասուկ դրոշմներ ընդունելու հիմնական չափանիշներն ու ընթացակարգերը շատ անհասկալի են: Գնահատման թիմին տեղեկացրեցին, որ Կրթության և գիտության նախարարը վերջերս հրաման է արձակել այն մասին, որ խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովը կարող է երեխային տեղավորել հասուկ դրոշմում, եթե Երեխայի իրավունքների ղառնոյանության բաժինը հաստատում է այդ որոշումը: Դրանից հետո Կրթության և գիտության նախարարության ներկայացուցիչը ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին տեղեկացրել է, որ ընդունման համար անհրաժեշտ է ծնողների կամ խնամակալի համաձայնությունը: Պարզ չէ՝ նախքան տեղավորելը երեխայի կարծիքը հաշվի առնվո՞ւմ է արդյո՞ք, ինչպես դատարանում է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 12.2 հոդվածը, կամ կա՞ն արդյո՞ք երաշխիքներ, որոնք կապահովեն, որ հաշվի առնվի ծնողների կամ խնամակալների համաձայնությունը, և եթե այո՝ որոնք են այդ երաշխիքները:

Հանցագործություն կատարելու ղառնառով այդ դրոշմներում տեղավորված երեխաների փոքր թիվը հիմք չի տալիս ենթադրելու, որ «ծայրահեղ միջոցի» կամ «լավագույն շահից ելնելու» սկզբունքները չեն հարգվում, և որ այս դրոշմում իրականացվող ֆաղաֆականությունն ուղղված է երեխաների իրավունքները հարգելուն: Այդուհանդերձ, օրենքում անհրաժեշտ է կատարել փոփոխություններ՝ հստակ սահմանելու համար դրոշմի դերն ու նպատակները, երեխաներին այնտեղ տեղավորելու դեմքերը: Տեղավորման ընթացակարգերը ևս ղեկ է հստակեցվեն և համապատասխանեցվեն Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային:

Իրավախախտում կատարած երեխաներին անչափահասների գործերով ուսիկանությունում հաշվառելու արդյունավետությունը հայտնի չէ: Մեզ հետ հանդիպումների ընթացքում որոշ աղբյուրներ կատարածներ հայտնեցին հաշվառման կարևորության մասին, սակայն երեխաների և նրանց ընտանիքների վրա հաշվառման ազդեցությունը չի գնահատվել: Չմայած, որ հաշվառումն ազատության սահմանափակման հետ կապ չունի, այն կարող է հանգեցնել հաշվառված երեխաների խարանձան: Չմայած, որ գնահատման թիմը չի կարող կարծիք ձևավորել խնդրի խորության վերաբերյալ, սակայն է, որ ղեկ է ներդնել բոլոր ջանքերը՝ խարանձանից խուսափելու համար¹¹⁰:

Զբոսայգիական տարածքներից ցածր տարիքում հանցագործություն կատարած երեխաներին Համայնֆային վերականգնողական կենտրոններ ուղղորդելը դրական փորձ է, որը ղեկ է ամրապնդվի, և որը կարող է ծառայել որդես մոդել՝ տարածաշրջանի այլ երկրների համար:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ևս աջակցում է տարբեր համայնֆային ծրագրերի՝ հաստատությունների բեռնաթափման ծրագրի շրջանակներում, որն օգնում է ընտանիք և համայնք վերադարձնել գիշերօթիկ խնամքի հաստատություններում և հասուկ դրոշմներում զսնվող երեխաներին: Գնահատման թիմը հանդիպեց այդ ծրագիրն իրականացնող «Առավոտ» հասարակական կազմակերպության ղեկավարին: Չմայած ծրագրի նպատակը հաստատությունների բեռնաթափումն է, դրա շրջանակներում օգնություն ստացածների մեծամասնությունը նախկինում իրավախախտում կատարած կամ հակասոցիալական վարք ունեցող երեխաներ են: Հասարակական կազմակերպության անձնակազմը տարբեր մասնագիտություններ ունեցող 12 անձից է բաղկացած, և տարվա ընթացքում վարում է մոտավորապես 50 գործ: Յուրաքանչյուր երեխայի անհատական մոնիթինգ է ցուցաբերվում, և շեշտը դրվում է երեխային և նրա ընտանիքին աջակցելու վրա: Որդես կանոնը՝ աջակցությունը տրամադրվում է մինչև մեկ տարի տևողությամբ:

Չմայած, որ այս ծրագիրը չի գնահատվել, սնուցում մեզ վրա շատ բանիմաց և ղառնախանասու մար-

109 «Հաշվառված» երեխաների ընդհանուր թիվը հայտնի է, սակայն նրանցից շատերը հաշվառվել են հակասոցիալական վարագծի կամ ղիսկի խնդրում ընդգրկված լինելու ղառնառով:
 110 Տե՛ս ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններն անչափահասների գործերով արդարաղատություն իրականացնելու վերաբերյալ (Պեկինյան կանոններ), կանոն թիվ 8:

դու տղավորություն գործեց: Գնահատման թիվը կարծում է, որ մասն համայնքային խմբերն ի զորու են օգտակար դերակատարություն ունենալ երկրորդային կանխարգելման, այլընտրանքային ծառայությունների, և, միևնույն անգամ, այլընտրանքային դաստիարակության հետ կապված գործերում:

Հասուկ դպրոցներ իրավախախտ վարձագիծ դրսևորած երեխաների համար

Հասուկ դպրոցները¹¹¹ մասն են կազմում հանցանքի կատարման ռիսկի գոտում գտնվող անչափահասներին աջակցելու ուղղությամբ ղեկավարվող գործադրած ջանքերի: Աշակերտների մի մասն այն երեխաներն են, ովքեր հանցագործություն (հասկալուստ՝ գողություն) են կատարել, սակայն փոքրահասակ են փրեական հետադարձման ենթարկվելու համար, և հասուկ դպրոցներում տեղավորելը համարվում է որդես հազվադեպ կիրառվող այլընտրանքային միջոց անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ:

Նման դպրոցների վերաբերյալ օրենսդրությունը խիստ սահմանափակ է՝ մեկ նախադասություն «Կրթության մասին» օրենքում¹¹²: Դրանք ղեկավարվում են միայն իրենց ներքին կանոնակարգերով, որոնք մշակվել են Կրթության և գիտության նախարարության կողմից 2002 թվականին հաստատված տղային կանոնակարգի հիման վրա: Երկուսն էլ առաջին հերթին նախատեսված են «հակասոցիալական վարձ ունեցող», ըստ էության՝ փողոցում գտնվող (Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ՝ թափառաբեկներ և մուրացիկներ), ինչպես նաև դատապարտված կրթության տարիքի (17) երեխաների համար: Չնայած, որ նորակները միևնույն են, դպրոցները միմյանցից խիստ տարբեր են: Մեկը տղավորիչ առաջընթաց է արձանագրել իրականացվող ֆաղափականության և գործածվող մեթոդաբանական առումով, մյուսն էլ դաստիարակությունը չափանիշներից դուրս են:

Թիվ 1 հասուկ դպրոց

Դպրոցը տեղակայված է շատ մեծ եռահարկ շենքում, որը կառուցվել է 1970-ական թվականներին, այնուհետ՝ վերակառուցվել: Սկզբում այն եղել է փակ դպրոց իրավախախտ վարձագիծ ունեցող տղաների համար: 1996 թվականին, երբ ընդունվեց Երեխայի իրավունքների մասին օրենքը, որով շատ այն վերածել բաց հաստատության: Այն նախատեսված է մոտավորապես 100 աշակերտի համար: Մեր այցի ժամանակ այնտեղ գտնվում էր 31 աղջիկ և 50 տղա: Ըստ կանոնակարգի՝ աշակերտների տարիքը ղեկ է լինի 12-ից 19 տարեկան, սակայն երբեմն ընդունվում են ավելի ցածր տարիքի երեխաներ՝ փոքրիկ կամ եղբայրներին միմյանցից չբաժանելու նպատակով¹¹³: Մեծամասնությունը մայրաքաղաքից է, սակայն ծնունդով՝ մարզերից: Երեխաների մեծ մասը մի ժամանակ փողոցային կյանք են վարել, սակայն կային նաև բռնության զոհեր, ովքեր դպրոցում տեղավորվել էին՝ նրանց դատապարտության նպատակով: Աշակերտների թվում կան նաև երեխաներ, ովքեր փրեական դատախազության տարիքի չեն հասել, սակայն կատարել են իրավախախտումներ (հասկալուստ՝ գողություն): Դպրոցն ունի մշակական հիմունքներով ներգրավված 70 աշակերտ, որից միայն 25-ն է սեփականական անձնակազմը: 2009 թվականին դպրոցի բյուջեն մեկ երեխայի հաշվարկով կազմել է մոտավորապես մեկ միլիոն դրամ կամ մոտ 2,500 ԱՄՆ դոլար:

Դպրոցի վերակազմակերպմանը 1996-2004 թվականներին սեփականական աջակցություն է ցուցաբերել «Բժիշկներ առանց սահմանների» կազմակերպությունը, հետագայում՝ նաև Ուորլդ Վիժըն կազմակերպությունը: Ներկայումս Ուորլդ Վիժընն օգնում է դպրոցին՝ ձևավորելու ռեսուրս կենտրոն, որը թույլ կտա իրենց փորձն ու մեթոդաբանական ներդրել այլ դպրոցներում և համայնքային ծրագրերում: Նյութերի մշակմանը մասնակցում են դպրոցի աշակերտները:

Դպրոցում դասավանդվում են ազգային ուսումնական ծրագրով նախատեսված առարկաներ, կազմակերպվում է մասնագիտական ուսուցում (վարսահարդարում և ավտոմեխանիկա), մշակութային դասընթացներ և միջոցառումներ, այդ թվում՝ երաժշտություն, կերպարվեստ, երգում: Ամենամեծ

111 Մեթոքների 10-ին գնահատման թիվն այցելեց մայրաքաղաքի արվարձաններում տեղակայված երկու հասուկ հաստատությունները՝ Վարդաշենի թիվ 1 և Նուբարաշենի թիվ 18 դպրոցները:
 112 Կրթության մասին օրենքի 3-րդ հոդվածը, որը նախատեսում է հետևյալ սահմանումը. «հասուկ կրթություն՝ կրթության առանձնահատուկ դասընթացների կարիք ունեցող անձանց, ինչպես նաև հակասոցիալական վարձ դրսևորած երեխաների ուսուցման և կրթության համակարգ, որը մեկ կամ մի քանի կրթական ծրագրերի հիման վրա կարող է իրականացվել հասուկ կամ ընդհանուր հանրակրթական, մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում»:
 113 Մեր այցելության ժամանակ այնտեղ 8 տարեկան միայն մեկ երեխա կար:

դասարանում 14 աշակերտ կա: Թե՛ աշակերտները և թե՛ անձնակազմը հոգեբանական խորհրդասվություն են ստանում: Ավելի վաղ ժամանակաշրջանում անձնակազմի շատ անդամներ աշխատանքից հեռացվել էին՝ վատ վերաբերմունքի մասին աշակերտների բողոքի հիման վրա: Հանրակացարանային սենյակները մաքուր և հաճելի չեմ ունեին՝ յուրաքանչյուրը նախատեսված հինգ աշակերտի համար:

Մեթոդաբանական նախատեսվում է աշխատանքի բազմաձևացման փունջերի կողմից և յուրաքանչյուր աշակերտի համար անհատական ծրագրի դասարանում: Նոտասակն է՝ ձևավորել վստահության վրա հիմնված փոխհարաբերություններ աշակերտների հետ, և նրանց վերադարձնել ընթացիկ այն ժամանակ, երբ աշակերտը և ընթացիկ դասարան են դրան: Ծնողների մասնակցությունն աշակերտների անհատական ծրագրերի կազմմանը ողջունվում է: Փորձ է արվում դրոշմի հոգեբանի կողմից ղեկավարվող ծնողական խմբերի միջոցով զարգացնել ծնողների ծնողավարման հմտությունները, սակայն, եթե վերջիններս լուրջ հոգեբանական խնդիրներ ունեն, դրոշմն աշակերտներին դասարանում է ինֆունուրյան կյանքի: 2009 թվականին 5 երեխա ավարտել է դրոշմը, որից 4-ն ընդունվել է բարձրագույն ուսումնական հաստատություն:

Դրոշմից դուրս գալու համար թույլտվություն է անհրաժեշտ, սակայն առանց թույլտվության դուրս ելած աշակերտները չեն դասվում: Տնօրենի խոսքով՝ «Եթե նրանք դուրս են գալիս առանց թույլտվության, նշանակում է՝ նրանք խնդիր ունեն, և մենք փորձում ենք օգնել նրանց այդ հարցում»: Սկզբում շատ աշակերտներ փախչում էին դասերից, սակայն դա այլևս խնդիր չէ: Եթե աշակերտները հետաքրքրված են դրոշմում կազմակերպվող մասնագիտական կամ մշակութային ուսուցման ծրագրերով, դրոշմը փորձում է համայնքում իրականացվող համադասարանային ծրագրի զսնել: Երեխաների կարծիքը հաշվի է առնվում ավարտելուց հետո նրանց հետագա անելիքի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս¹¹⁴:

Անձնակազմը հետևողական ֆայլեր է ձեռնարկում այն երեխաների նկատմամբ, ովքեր 6 ամսով շուն են վերադառնում: Նրանց փորձը ցույց է տալիս, որ հաջողության հավանականությունն ավելի բարձր է, եթե երեխաները դրոշմ ընդունվում են 13 կամ 14 տարեկանում: Տնօրենի կարծիքով՝ ավելի մեծ տարիքի այն երեխաների համար, ովքեր հետաքրքրված չեն դրոշմով, անհրաժեշտ է այլ ծրագրեր իրականացնել: Կրթության նախարարությունը նախատեսում է ֆաղափարակալական հասարակության կազմակերպություններից բաղկացած մոնիթորինգի խումբ ձևավորել՝ դրոշմի գործունեությունը վերահսկելու համար:

Հարցված մի շարք անձինք մտահոգություն հայտնեցին տարբեր դասառններով դրոշմում հայտնված երեխաներին, այսինքն անչափահաս իրավախախտներին և բռնության զոհերին, մեկտեղ դառնելու առնչությամբ:

Թիվ 18 հասուկ դպրոց

Այս դրոշմը փակ հաստատություն է, որը հիմնվել է 1963 թվականին: Այն նախատեսված է 160 երեխայի համար, և մեր այցելության դրոշմին այնտեղ զբաղվում էր 8-ից 17 տարեկան 73 երեխա, որից 14-ը՝ աղջիկ: Անձնակազմը 34 հոգի է՝ 2 հոգեբան, 2 սոցիալական աշխատող, 2 դաստիարակ և մեկ բժիշկ:

Դրոշմի նոտասակը, տնօրենի խոսքով, երեխաներին ընթացիկ վերադարձնելն է, ով իրավասու է որոշելու երեխային «դուրս գրելու» ժամանակը: 2009 թվականի 8 ամիսների ընթացքում հինգ երեխա վերադարձվել է ծնողներին, մեկը՝ ազգականին և ևս մեկը՝ մանկատան: Տնօրենի խոսքով՝ իրենք մեկ տարի հետևում են երեխայի ճակատագրին:

Դրոշմում դասավանդվում են ազգային ուսումնական ծրագրով նախատեսված առարկաներ, մարզաձևեր (ֆուտբոլ, բռնցքամարտ, կարատե և թենիս), գործում է թատերական խմբակ: Կամավոր հիմունքներով անց է կացվում անհատական և խմբային թերապիա:

Որևէ երեխա դրոշմ չէր ուղարկվել սովորական ճանապարհով՝ տեղի խնամակալության և հոգաբարձության համաձայնագրով՝ Երեխայի իրավունքների դաշտում դրոշմի կողմից հաստատված որոշումով: Տնօրենը հավաստեց, որ այն ծնողները, ովքեր ի վիճակի չեն խնամելու իրենց երեխաներին, իրավունք ունեն նրանց տեղավորել դրոշմում, և որ այդ առնչությամբ ներքին կանոնակարգ է

114 Տնօրենը, օրինակ, նշեց, որ Կրթության և գիտության նախարարությունը ցանկանում էր 2 աշակերտի մանկատան ուղարկել, սակայն վերջիններս չեն համաձայնել, և մինչ օրս դրոշմում են զբաղվում:

մշակվում:

Դասարանի որոշմամբ դրոշմ ուղարկված մեկ իրավախախտ երեխա դրոշմից դուրս է գրվել 2009 թվականին, ևս մեկը՝ 2008-ին: Տնօրենը չի ցանկանում իրավախախտ երեխաներին դրոշմ ընդունել, քանի որ նրանք վաս ազդեցություն են ունենում մյուս աշակերտների վրա:

Բյուջեն 48 միլիոն դրամ է, թիվ մեկ դրոշմի բյուջեի կեսից էլ դակաս: Դրոշմի նյութական տայմանները բավականին խղճուկ են, կերակրացանկը՝ աղֆաշիկ¹¹⁵, իսկ աշակերտների հագուստն ավելի վաս վիճակում էր, քան թիվ 1 դրոշմի աշակերտների մոտ: Վերջին հինգ տարիներին երեք տնօրեն է ղեկավարել դրոշմը: Կրթության և գիտության նախարարության և Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության համատեղաստիսան ծառայությունների ղեկավարները կարծում են, որ այդ դրոշմը դեմ է փակել: Ուսիկանությունը կարծում է, որ այն դեմ է ոչ թե փակել, այլ վերակազմակերպել: Ուորդ Վիժընը, որն աշխատել է թե՛ այս և թե՛ թիվ 1 դրոշմում, համակարծիք է դրոշմը փակելու գաղափարին:

Ամփոփելով նշենք, որ երեխայի խնամքի երկու հաստատությունների միջև նման նշանակալի տարբերությունն անընդունելի է, ինչը չափից ավելի երկար հանդուրժվել: Դեմ է կան անհատաղ վերանայվի դրանց դերակատարության և անհրաժեշտ կարողությունների վերաբերյալ ֆաղափականությունը (ընդունվի միջազգային չափանիշներին համատեղաստիսան օրենսդրություն՝ սահմանելով դրանց նորասակները, աշակերտների և նրանց ընտանիքների իրավունքներն ու կարգավիճակը, ինչդեպ նաև ընդունման և ծնողներին վերադարձնելու չափանիշները), կան դրանք դեմ է փակվեն:

115 Դասելով այն ճաչից, որը երեխաներին մասուցվել էր մեր այցելության օրը:

Մաս III. ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությունն անչափահասների գործերով արդարադատության բարեփոխումներին

Իրավիճակի վերլուծություն

2001 թվականին ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը միջազգային փորձագետ էր հրավիրել՝ գնահատելու անչափահասների հանցավորությունը և անչափահասների գործերով արդարադատությունը: Վերլուծության շրջանակը շատ ընդգրկուն էր և ներառում էր այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են թմրանյութերի գործածությունը, երեխաների թրաֆիկինգը և փողոցային կյանքով աղորդ երեխաները: Հանցավորության միտումների վերլուծությունն ընդհանրական էր և կենտրոնացած էր հիմնականում հանցավորությանը, այդ թվում՝ չափահասների վերաբերյալ: Մանր գողությունների կտրուկ աճի վերաբերյալ եզրահանգումները չեն հաստատվել դաշնական սեղեկատվությամբ, և, հավանաբար, հիմնված են հարցված անձանց տղավորությունների վրա: Թվային սվյալների նկատմամբ այս առնվազն անփոյթ վերաբերմունքի արդյունքում կորսվել է հնարավորությունը ղեկավարելու մարմիններին ներկայացնելու կանխարգելման, վերականգնման և իրավադատ գործունեությանն առնչվող փառաբանություններին անչափահասների հանցավորության վերաբերյալ հավաստի սվյալների հիման վրա կառուցելու կարևորությունը:

Ներկայացված առաջարկություններից շատերը սեղին էին ու ձգնարձացի: Իրավիճակի վերլուծության արդյունքում առաջարկվել է առավել լավ համակարգել ներգրավված դերակատարների գործունեությունն ազգային մակարդակով, կազմակերպել երեխայի իրավունքների վերաբերյալ վերադաստիարակումներ, հասարակական կազմակերպություններին առավել լայն ընդգրկում դեր հասկացնել: Առաջարկվել էր նաև անչափահասների (կամ անչափահասների ու ընտանեկան հարցերով) մասնագիտացված դասարաններ ստեղծել, և անչափահասների վերաբերյալ գործերի նախաֆինանսավորման ժամկետը սահմանել 2 ամսից ոչ ավելի: Կային այլ առաջարկություններ ևս, որոնք վերաբերում էին մինչև 12 ամիս ժամկետով հասուկ դրոշմներում սեղավորելուն, երեխային ընտանիքներից բաժանելու վերաբերյալ հարցերը դասական կարգով վճռելուն: Ընդհանուր բնույթի առաջարկություններից մի ֆանիսի իրականացման հարցում որոշակի առաջընթաց արձանագրվել է, մասնավորապես՝ երեխայի իրավունքների թեմայով վերադաստիարակումների և անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում հասարակական կազմակերպություններին առավել նշանակալի դեր հասկացնելու հարցերում:

Անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում անչափահասների գործերով հանձնաժողովների կարևոր դերակատարության գաղափարը ծնունդ է առել իրավիճակի վերլուծության արդյունքում: Ինչպես նաև ենթ վերը, Կառավարությունը սահմանափակել էր Հանձնաժողովների դերը (վերակազմակերպելով Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների), իսկ անչափահաս իրավախախտների հետ կապված կանխարգելիչ և համայնային գործառնությունները վերադաստիարակել էր երեխայի իրավունքների դաշնային մարմիններից բաժիններին, որոշ մասով՝ նաև Համայնային վերականգնողական կենտրոններին: Գնահատման թիմի կարծիքով՝ ղեկավար մարմինները գործողությունների ճիշտ ուղղություն էին ընտրել:

Իրավիճակի վերլուծությունը չի հանգեցրել ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում ծրագիր հաստատելուն: Վերլուծության արդյունքում անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտի հետ կապված մի շարք մտահոգություններ այս կամ այն չափով ընդգրկվել են ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի երեխաների դաշնային մարմնի ծրագրերում: Հետևաբար, անչափահասների գործերով արդարադատության հետ կապված հարցերին ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցության մանրամասն գնահատումը վաղաժամ ենթ համարում:

Երեխաների պաշտպանության ծրագրերի շրջանակներում իրականացված գործողությունները

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի երեխաների դաշնային մարմնի ծրագրերի շրջանակներում իրականացված գործողությունների մի մասը կարող է համարվել հանցագործությունների կանխման գործու-

նեությունը՝ ռիսկի խմբի երեխաներին ցուցաբերված աջակցության միջոցով: Փողոցում հայտնված երեխաների համար նախատեսված համայնֆային կենտրոնը, որը գործում էր մայրաքաղաքի համայնֆառիտարաններից մեկի ենթակայությամբ, կարևորագույն օրինակներից է: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությունը վճարու էր այդ կենտրոնի ստեղծման հարցում, որն ամպացուցել է իր կայունությունը, և գրեթե բոլորն այն հաջողված փորձ են համարում: Ցավով, հանցավորության ծավալների վրա այս ծրագրի ազդեցության մասին վկայող փաստաթղթեր առկա չեն:

Երեխայի իրավունքների թեմաներով վերադասարանները վերաբերում էին ուսիկանությանը, դասավորներին և անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկին: 2003 թվականին, օրինակ, ավելի քան 100 դասավոր երկրի բոլոր մասերից մասնակցել է վերադասարանների՝ անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում ընդունված միջազգային չափանիշների և նոր փրեական օրենսգրքի համադասասխան դրույթների վերաբերյալ: Մշակվել են նաև ուղեցույցներ և վարագծի կանոններ՝ անչափահասների գործերով արդարադատությանն անուղղակի առնչվող ոլորտներում, որոնք ներառվել են ուսիկանների և սոցիալական աշխատողների վերադասարանում ծրագրերում:

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի ֆարոզչական ջանքերի արդյունքում Երեխաների իրավունքների դասարանության 2004-2015 թվականների գործողությունների ազգային ծրագրում ներառվել է անչափահասների գործերով արդարադատությանն առնչվող նրախակների մի ամբողջ շարք: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը մասնակցել է նաև 2003 թվականին ընդունված Քրեական օրենսգրքի մեկնման գործընթացին (սեն մաս I-ի՝ օրենսդրական բարեփոխումների վերաբերյալ հասվածը): Գնահատման թիմը, սակայն, չկարողացավ որևէ ռեզուլտատություն հայթայթել ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից առաջ ֆառված հարցերի կամ նախագծի մեկնման ընթացքում վերջինիս ունեցած ազդեցության մասին: 2007 թվականին ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամն աջակցել է ռեդակային փորձագետներից և մեկ միջազգային փորձագետից կազմված թիմին՝ դրոբացիայի վերաբերյալ հայեցակարգ մեկնելու հարցում, որը նախատեսված էր իրավախախտների համայնֆային վերականգնման գործունեությունը խթանելու համար: Դրանից հետո դրոբացիոն ծառայություններ չեն ստեղծվել:

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամն աջակցել է անչափահասների գործերով արդարադատության բնագավառում ռեզուլտատություն հավաքագրելու գործընթացին՝ TransMONEE ծրագրի շրջանակներում: Տեղեկատվության կառավարումը շարունակում է մնալ թույլ. դարբերաբար հրադարակման ենթակա սվյալները կամ սակավ են, կամ ընդհանրադրես չեն հրադարակվում:

Եզրահանգում

Իրավիճակի վերլուծության և սույն գնահատման միջև ընկած ժամանակահատվածում (2001-2009թթ.) անչափահասների գործերով արդարադատության հետ կադված հարցերում ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի մոտեցումները ռազմավարական համարել չի կարելի, ֆանի որ դրանք հիմնված չեն եղել երկարաժամկետ և միջմաժամկետ նրախակների, ռիսկերի և հնարավորությունների գնահատման, գործողությունների համադարակակ ամբողջություն սահմանելու և սարբեր գործընկերների դերակատարության վերաբերյալ փոխհամաձայնության վրա:

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությունը սաացած գործողություններից առնվազն մեկը՝ կադված դրոբացիայի հետ, չի հանգեցրել ակնկալվող արդյունքներին (առնվազն մինչ օրս): 100%-անոց ծրագրեր չեն լինում, և այս ձախողումն առանձնակի մեանակություն չունի: Իրականացված վերադասարանները անկասկած նրախակ են սույն զեկույցի սարբեր մասերում նկարագրված ձեռքբերումներին, ինչդրես, սսեմֆ, ազասագրկման ձևով դաշիժ կրող անչափահասների թվի նվազումը, համայնֆային վերականգնողական կենտրոնները և այլն: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացված մի շարք այլ միջոցառումներ, ինչդրես, սսեմֆ, նոր Քրեական օրենսգրքի մեկնումը, աջակցել են օրենսդրությունը և գործնական ֆայլերը միջազգային չափանիշներին համադասասխանեցնելու գործին, չնայած, որ առկա ռեզուլտատությունը թույլ չի սալիս ներկայացնել ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի ներգրավվածությունն այս ոլորտում:

Մի բան, որ կարելի է վստահաբար սսել, այն է, որ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կասարած ներդրումները չի կարելի կորսված համարել, ցուցաբերված աջակցությունը ոչ մի դարագայում հակառակ ազդեցություն չի ունեցել, հիմնված չի եղել համադասասխան միջազգային չափանիշների սխալ

Վեկնաբանության կամ թյուրըմբռնման վրա: Այս ժամանակահատվածում իրականացված գործունեության արդյունքում ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը վստահելի համագործակցողի կերպար է ձևավորել համադասասխան գործընկերների մոտ, ովքեր հիմա էլ դասրաս են սերտրեն համագործակցել կազմակերպության հետ: Երկու բառով՝ այդ գործողությունների արդյունքում ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի համար հարմար միջավայր է ձևավորվել՝ ղեկական, ոչ կառավարական և միջազգային գործընկերների հետ ճակելու և իրականացնելու ռազմավարական հիմն ունեցող ծրագիր անչափահասների գործերով արդարադասության բնագավառում:

Մաս IV. Եզրահանգումներ և առաջարկություններ

Գնահատման թիմի եզրահանգումները ներկայացված են երկու մասով՝ առաջինը վերաբերում է այն առաջընթացին, որն արձանագրվել է անչափահասների գործերով արդարադատությունը միջազգային չափանիւշերին համադասասխանեցնելու ուղղությամբ: Երկրորդն անդրադառնում է այն էական խնդրանքներին, որ դեռևս մնում են չհաղթահարված:

ԳՐԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ

1. Կանխարգելում

Հաստատվել է Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման 2008-2012 թվականների ժամկետով ծրագիրը, որը նախատեսում է հասկալի անչափահասներին վերաբերող գործողություններ: Նկատելի առաջընթաց է գրանցվել այդ ծրագրի՝ անչափահասներին վերաբերող բաղադրիչների իրականացման առումով: Ծրագրի շրջանակներում հիմնված Համայնքային վերականգնողական կենտրոնները 9-ից 16 տարեկան դժբախտ կողմից ուղղորդված երեխաներին սրամարդուն են ինչդեպ երկրորդային, այնպես էլ երրորդային (կրկնահանգավորության կանխարգելման) կանխարգելման ծառայություններ: Արձանագրված արդյունքները դրական են:

Երեխաների իրավունքների դաժնամիտության բաժինները, երեխաների աջակցության կենտրոնը և Աժխասանի և սոցիալական հարցերի նախարարության աջակցությամբ իրականացվող հաստատությունների բեռնաթափման որոշ ծրագրեր և արժեքավոր աջակցություն են ցուցաբերում հանցագործություն կատարելու ռիսկի խմբի որոշ երեխաների և նրանց ընտանիքներին, չնայած, որ դրանց առաջնային նպատակը դա չէ:

Անչափահասների գործերով ուսիկանությունը սեղեկացված է երեխայի իրավունքների մասին, և ուսիկանության գործունեությունն ուղղված է երեխայի իրավունքներին. ուսիկաններն աջակցում են որոշ կարևոր կանխարգելիչ գործողությունների իրականացմանը և մասնակցում են դրանց:

2. Ուսիկանությունը և ձեռքակալումը

Անչափահաս կասկածյալին հարցախնդրելիս կամ փնտրելիս գործողությունների մասնակցելիս փաստաբանի ներկա գտնվելու դաժնամիտ չի կարող չբավարարվել, և այս կանոնը հիմնականում դաժնամիտ է: Դատարանները երբեմն մերժում են այն աղացույցների ընդունումը, որոնք անչափահասներից ձեռք են բերվել անօրինական միջոցներով և չեն համադասասխանում այս դաժնամիտ չափանիւշին:

Ուսիկանության ձեռքակալվածներին դաժնամիտ վայրեր այցելելու վերաբերյալ ուսիկանության մոնիթորինգի խմբին վերադասարկված իրավունքն օգնել է այդ վայրերում դաժնամիտ անչափահասների նկատմամբ բռնությունների կանխարգելմանը, ինչպես նաև ուսիկանության բաժանմունքներում սեղի ունեցած դեմքերը բացահայտելուն:

3. Այլընտրանքներ

Վեց Համայնքային վերականգնողական կենտրոնները համայնքային մակարդակում ադապտվում են վերականգնողական արդարադատությունն այն երեխաների համար, ովքեր ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն են կատարել և ուղղորդվել են ուսիկանության կողմից: Կան որոշ աղացույցներ, որոնք վկայում են, որ այդ ծառայություններն արդյունավետ են կրկնահանգավորությունը կանխելու հարցում:

4. Մեղադրյալ անչափահասների կալանավորումը

Հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անչափահասին կալանավորելու որոշում կարող է կայացնել միայն դատարանը: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ կատարելու մեջ մեղադրվող անչափահասների նկատմամբ կալանավորումը չի կարող ընթացել որդեքս խափանման միջոց: Կա-

լանավորման որոշումը կայացվում է մինչև 2 ամիս ժամկետով (սակայն կարող է վերանայվել, սեւ ստրև):

Կալանավորվածներին ղահելու վայրի ղայմանները լրջորեն բարելավվել են:

5. Իրավական օգնություն

Անչափահաս կասկածյալներն իրավական օգնության իրավունք ունեն ձերբակալման կամ կալանավորման ղահից, իսկ անչափահաս մեղադրյալները՝ մեղադրանք առաջադրելու ղահից: Այս իրավունքն, ընդհանուր առմամբ ղահողանվում է: Ստեղծվել է Հանրային ղաբտանի գրասենյակ, որում, չնայած երեխաների իրավունքներով մասնագիտացված փաստաբաններ ընդգրկված չեն, այդուհանդերձ նրանք անչափահաս մեղադրյալներին մինչդասական և դասական ֆնուրյան փուլերում մասուցում են անվճար ծառայություններ:

6. Պասախանասվության ենթարկելը

Պասախանասվության ենթարկելու (ֆրեական ղասախանասվության) նվազագույն սարիքը համաղասախանում է Երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականին:

Մեղադրյալ անչափահասների ռաիերը ղեբֆ է ներկայացված լինեն փաստաբանի կողմից, և նրանք անվճար իրավաբանական օգնություն սսանալու իրավունք ունեն:

7. Պասիժը

Տարբեր սարիքի անչափահասների նկասմամբ սարբեր հանցագործությունների կասարման համար կիրառվող առավելագույն ղասիժները համաղասախանում են ամբողջ սարածաբջանում ընդունված չափանիւներին (10 սարի ազասազրկում՝ ծանր և առանձնաղես ծանր հանցագործություններ կասարելու համար¹¹⁶):

2005-ից 2008 թվականներին ազասազրկման հես կաղված ղասիժների դասաղարսված անչափահասների թիվը սասանվել է 29-ից (2007 թվականին) մինչև 56 (2008 թվականի դուրյամբ): Դա կազմում է յուրաֆանչյուր սարի դասաղարսվող անչափահասների ընդհանուր թվի 16-ից 31%-ը: Նույն ժամանակահասվածում 5 և ավելի սարվա ազասազրկման դասաղարսված անչափահասների թիվը 2008 թվականին կազմել է 2 անչափահաս, 2006-ին՝ 4:

Ամենից հաճախ կիրառվող «այլընսրանֆային ղասիժը» ղասիժը ղայմանականորեն չկիրառելն է:

8. Անչափահասների ուղղիչ գաղութը

Դասաղարսյալ անչափահասներն ուղղիչ հիմնարկում հաճախում են դղորց և մասնակցում են մասնագիտական ուսուցման դասընթացների և մակուրային միջոցառումների: Վարչակազմի և հասարակական կազմակերղությունների համագործակցությունը հարսացնում է առկա ծրագրերը: Դասաղարսյալները ռենֆի ներսում և հարակից սարածֆներում բավականին ազաս սեղաբարժի հնարավորություն ունեն, մասնակցում են մարզական միջոցառումների: Առկա են հոգեբանի և սոցիալական աբխասողի ծառայություններ: Կարգաղահական բնույթի խնդիրները սովորաբար լուծվում են ֆննարկումների կամ նախազգուրաբան միջոցով:

9. Քրեական պասախանասվության սարիքի չհասած, հանցագործություն կասարած երեխաներ

Հանցագործություն կասարած մինչև 14 սարեկան երեխաների կարիֆներին արձագանքելու սարբեր այլընսրանֆներ են կիրառվում, այդ թվում՝ անչափահասների գործերով ոսիկանության կողմից հսկո-

116 Անչափահաս իրավախախտների նկասմամբ ազասազրկման ձևով ղասիժների ընդունելի առավելագույն սողության մասին միջազգային չափանիւ սահմանված չէ:

ղությունը և ուղղորդումը Համայնքային վերականգնողական կենտրոններ: Երեխաներից ոմանք սեղավորվում են թիվ 1 հասուկ դղորցում, որը դրական աջակցություն է ցուցաբերում կիսաբաց սիոթի հասարակությունում (բայց ոչ թիվ 18 դղորցում, որի մասին խոսվում է ստրև՝ «Խոչընդոսներ» գլխում): Երեխաների մեկ այլ խումբ ժամանակավորապես սեղավորվում է Երեխաների աջակցության կենտրոնում, որն առաջարկում է համադասասխսան ծառայություններ և վարում է երեխաներին միսված փաղափականություն:

10. Օրենսդրական բարեփոխումներ

Երեխայի իրավունքների մասին օրենքում երկու հողված կա անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ: 1998 թվականին ընդունված Քրեական դատավարության օրենսգրքով և 2003 թվականին ընդունված Քրեական օրենսգրքով կարևոր փոփոխություններ են ներդրվել անչափահաս իրավախախտների առնչությամբ: Քրեական դատավարության օրենսգրքում 2001 և 2006 թվականին կատարված փոփոխություններով լրացուցիչ բարելավումներ են կատարվել: Սույն զեկույցը գրելիս մի քարք այլ փոփոխություններ նախատատատասական փուլում էին զսնվում:

11. Վերադաստատումները

Երեխայի իրավունքների թեմաներով վերադատատատումները կայուն հիմքերի վրա են դրվել Ոստկանության սկաղեմիայում: Յուրափանչյուր տարի կազմակերմվող վերադատատատումները դատատար են դատավորների ու դատախազների համար. անչափահասների գործերով արդարադատության թեման ընդգրկված է այդ վերադատատատումների դատընթացում: Քրեակատարողական հիմնարկի անձնակազմը ևս մատանակցում է երեխայի իրավունքների վերաբերյալ երթեմն կազմակերմվող վերադատատատումների:

12. Համակարգումը

Ստեղծվել է Երեխաների իրավունքների դատատանության ազգային հանձնատոողով, որի գործառույթներից մեկն անչափահասների հանցավորության կանխարգելման հարցում իրավատու մարմինների ու փաղափացիական հատարակության միջև համագործակցությունը համակարգելն է:

13. Հաշվեկողականությունը

Ստեղծվել է Մարդու իրավունքների դատատանի գրատեմյակ: Քրեակատարողական հիմնարկների և ձերբակալվածներին դատելու վայրերի մոնիթորինգի խմբերն իրավումն ունեն ազատ մուսք գործել բոլոր այն հատատությունները, որտեղ դատվում են ազատությունից զրկված անչափահասներ, բացառությամբ ոստկանության բաժանմունքների և հատուկ կրթական հատատությունների:

14. Տեղեկատվություն և հետազոտություններ

Ոստկանությունը, Դատական դեդատատանենքը, Քրեակատարողական վարչությունը և Գլխավոր դատախազությունը վարում են մանրամատան վիճակագրություն:

ԽՈՉԸՆԳՈՏՆԵՐ

1. Կանխարգելում

Համայնքային վերականգնողական կենտրոնների արդյունավետությունը չի զնատատատել, իսկ Կատավարությունը չի ստանձնել 2010 թվականին միջազգային ֆինանսավորումը դատարեցնելուց հետո դրանց ֆինանսավորումը քարունակելու դատատարությունը:

Երեխաների իրավունքների դատատանության բաժինները քարունակում են կատարելագործել իրենց

աշխատանքային մեթոդները, նրանց ռեսուրսները համեմատել են, հասկալիս՝ հաշվի առնելով նրանց լիազորությունների լայն շրջանակը:

Հասուկ դորոցների դերը և դրանց շարունակական գոյությունը սարհներ շարունակ բանավեճերի առարկա են հանդիսացել: Այդ դորոցներում ղեկավորելու չափանիշներն ու ընթացակարգերը թերի են, իսկ երեխաներն այդ դորոցներից մեկում ղեկավորվում են անհասկանալի ճանադարհներով:

Չնայած, որ հանցագործությունների կանխարգելման ղեկավար Ծաղիրն անդրադառնում է անչափահասների հանցավորության խնդիրներին, այդ բաղադրիչները չեն կարող դիտել որդես երեխաների կողմից հանցագործությունների կատարումը կանխարգելելու համադարձակ մոտեցում՝ հիմնված դատախազների հետազոտման և իրականացվող գործողությունների արդյունավետության գնահատման վրա:

2. Ուսիկանությունը և չեղբակայումը

Ուսիկանությունում անչափահաս կասկածյալների նկատմամբ բռնությունների երևույթն արմատախիլ չի արվել, իսկ բռնության դեմքերն անդադրել են մնում:

Երեխաներին 72 ժամ արգելանքի սակ դառնելը հակասում է Երեխայի իրավունքների կոմիտեի 2007 թվականի ընդհանուր հանձնարարականին, որում նշված է, որ այն դեպքում է սահմանվի 24 ժամից ոչ ավել սևողությամբ¹¹⁷: Կասկածյալ երեխաներին ուսիկանությունում առանց դատարանի որոշման 72 ժամ արգելանքի սակ դառնելը մեծացնում է բռնությունների կիրառման ռիսկը:

3. Այլընտրանքներ

Այլընտրանքների օրենսդրական հիմքը կարելի է բավարար համարել: Հիմնական խնդիրն այն է, որ Հայաստանում վերականգնողական կենտրոնների գոյությունը հարցականի սակ է այս կենտրոնները ծառայություններ են մատուցում ուսիկանության կողմից ուղղորդված երեխաներին և նախատեսված են կրկնահանցավորությունը նվազեցնելու համար:

4. Մեղադրյալների կալանավորումը

Անչափահաս մեղադրյալների կալանավորման վերաբերյալ օրենսդրությամբ հստակ սահմանված չեն այն գործոնները, որոնք կարող են արդարացնել ազատության սահմանափակումը, ինչպես նաև այն սկզբունքը, որ ազատազրկումը կարող է կիրառվել միայն որդես ծայրահեղ միջոց:

Մինչդասական և դասական բնության փուլերում կալանավորման (այսինքն՝ կալանք՝ որդես խափանման միջոց ընտրելու) սևողությունը գերազանցում է Երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականով սահմանված վեցամսյա ժամկետը¹¹⁸: Կալանավորված անչափահասները ենթարկվում են ազատության առավել զգալի սահմանափակումների, քան դատադարձյալները՝ չունենալով կրթություն ստանալու կամ ժամանցի հնարավորություն:

Կարգադատական տույժերը չեն համադասասխանում միջազգային չափանիշներին (չնայած, որ դրակտիկական ավելի շատ միջազգային չափանիշների վրա է հիմնված, քան կանոնակարգերի): Մասնավորադես, օրենսդրությունը թույլ է տալիս կալանավորվածին մինչև 5 օր սևողությամբ փոխադրել մենախուց:

117 Ձեղբակալված կամ ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա դեպքում է 24 ժամվա ընթացքում ներկայացվի իրավասու մարմիններին՝ ազատությունից նրանց զրկելու (դրա սևողությունը երկարաձգելու) օրինականությունը դարգելու համար: Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 10, 83-րդ դարբերություն:

118 «Կոմիտեն, ղեկավար լինելով դասական միսերը բազմիցս հետաձգելու դրակտիկային, մասնակից դեսություններին կոչ է անում ընդունել անհրաժեշտ իրավական դրույթներ, որոնք կադախովեն, որդեսգի դատարանը/անչափահասի գործերով դատավորը կամ իրավասու այլ մարմինը գործը վարույթ ընդունելու դաից ոչ ավելի, քան վեց ամսվա ընթացքում կայացնի վերջնական որոշում»: Նույն ղեղում:

5. Իրավական օգնությունը

Մեղադրյալ երեխաների վերաբերյալ (կամ անչափահասների մասնակցությամբ) գործերով մասնագիտացած հանրային դատախազներ չկան: Հանրային դատախազի գրասենյակի անձնակազմը երեխայի զարգացման, երեխայի հոգեբանության, երեխաներին հարցախոսելու և երեխայի իրավունքների վերաբերյալ վերադաստիարակումներ չի անցնում: Տուժող կամ վկա երեխաների շահերի ներկայացումը Հանրային դատախազի լիազորությունների շրջանակից դուրս է:

6. Քրեական պատասխանատվությունը

Անչափահաս իրավախախտների վերաբերյալ գործերի դատական փնտրության առավելագույն ժողովրդային սահմանված չէ: Օրենսդրությամբ անչափահաս անբասանյալների վերաբերյալ գործերը փակ դատական նիստում լսելու դատախազ սահմանված չէ, և գործնականում դրանք անց են կացվում դռնբաց նիստում:

Անչափահաս մեղադրյալների (կամ անչափահաս տուժողների) մասնակցությամբ գործերով ընթացող, նշանակվող կամ վերադաստիարակված դատավորներ չկան, չկան նաև երեխաների համար հարմարեցված դատական նիստերի դահլիճներ, սրբապատկերներ կամ մուսֆեր:

7. Պաշտոն

Համայնքային բնույթի դատախազներ հազվադեպ են նշանակվում, և չկան համայնքային ծառայության օրենսդրական, որոնք անչափահաս իրավախախտներին կօգնեն օգտակար աշխատանքային փորձ ձեռք բերել:

8. Անչափահասների ուղղիչ գաղտնիք

Գոյություն չունի հստակ ֆաղափականություն կամ մոտեցում այն հարցին, թե ինչպես կենսագործել անչափահասների համար նախատեսված այս կամ այն ուղղիչ հաստատության կարևորագույն առաջադրանքը, այն է՝ աջակցել իրավախախտներին՝ հաղթահարելու այն խնդիրները, որոնք հանգեցրել են իրավախախտման, և որոնք, չհաղթահարելու դեպքում, կհանգեցնեն կրկնահանցագործության: Նույնը չի կարելի ասել երեխաների աջակցության կենտրոնի և Վարդաբերի թիվ 1 հասույթի դպրոցի մասին, որոնք յուրահասույթ մոտեցումներ են ցուցաբերում հանցավորությունը և կրկնահանցավորությունը կանխարգելելուն:

Մոտ 250 հոգու հետ աշխատող հոգեբանից (ինչպիսին «Աբովյան» փրկարարական կենտրոնի հոգեբանն է) չի կարելի ակնկալել էական ներդրում իրավախախտների վերականգնման գործում: Այս հիմնարկում կիրառվող կարգադրական սույժերը հակասում են միջազգային չափանիշներին (չնայած, որ դրանք հակասում են միջազգային չափանիշների վրա է հիմնված, քան կանոնակարգերի): Մասնավորապես, օրենսդրությունը թույլ է տալիս որդես տուժի միջոց փոխադրել մեծահասակ, ինչը Ազատությունից զրկված երեխաների դատախազության մասին ՄԱԿ-ի կանոններով դիտարկվում է որդես «դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունք»¹¹⁹:

9. «Հասույթի դպրոցներ»

Հասույթի դպրոցներում երեխաներին տեղավորելու վերաբերյալ օրենսդրությունը հստակ չէ թե՛ հիմնական չափանիշների և թե՛ ընթացակարգերի առումով: Քանի որ երեխաներին չի թույլատրվում ազատորեն լքել հաստատությունը, այնտեղ տեղավորվելը համարվում է ազատությունից զրկում (Հավանայի կանոններ), ինչը լիարժեք է թույլատրվող միայն դատական որոշմամբ և լիարժեք է դարձնում վերանայվող՝ հիմն ընդունելով «ծայրահեղ միջոցի» սկզբունքը և երեխայի «լավագույն շահի» սահմանումը: Չկան հստակ իրա-

119 «Կարգադրական բոլոր միջոցները, որոնք դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի տարրեր են դառնում, այդ թվում՝ խմբային դատախազները, մութ խցում կամ մեծախցում տեղավորելը, որոնք կարող են վստահել սվյալ անչափահասի ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջությունը, լիարժեք է խոսքի արգելված»:
Կանոն 63:

վական դրույթներ հետևյալի վերաբերյալ. ոչ փակ սիտի դորոցում երեխաներին սեղավորելիս նրանց գիտակցված համաձայնությունը հարցնելու, երեխաների կարծիքը հաշվի առնելու և նրանց կարծիքին դասժամ նշանակություն տալու, երեխաներին մեծացնելու՝ ծնողների առաջնային դասակարգությունը երեխայի սեղավորման մասին որոշումներ կայացնելիս հաշվի առնելու, կամֆին հակառակ դորոցում սեղավորելու դեմ դասարան բողոք ներկայացնելու: Բացի այդ, թիվ 18 դորոցի դայմաններն ընդունված չափանիշներին չեն համադասասխանում, իսկ իրականացվող ֆաղափականությունը, հասկալիք՝ ընդունելության կարգի վերաբերյալ, չի համադասասխանում երեխայի իրավունքների վերաբերյալ միջազգային չափանիշներին:

10. Օրենսդրական բարեփոխումները

Գործող օրենսդրությունը դարձնակում է մի շարք դրույթներ, որոնք անհամաձայնելի են միջազգային չափանիշներին, ինչդեպ, ասեմբ, մեմախցում սեղավորելը, ոստիկանությունում արգելամի սակ մինչև 72 ժամ դալիելն առանց դասարանի որոշման, դասական ֆնության փոլում անչափահաս մեղադրյալներին մինչև մեկ սարի կալամի սակ դալիելը: Ոչ դակաս կարևոր են գործող օրենսդրությունում առկա էական բացերը, ինչդիսիլ են՝ «ծայրահեղ միջոցի» կամ «լավագույն շահից էլնելու» սկզբունքներն ադալիվելու երաշխիլների բացակայությունը, հասուկ դորոցների վերաբերյալ չափանիշների բացակայությունն օրեսդրությունում:

11. Վերադասրասումը

Երեխայի իրավունքների վերաբերյալ վերադասրասումների արդյունավեսությունը չի գնահատվել և, ընդհանուր առմամբ, այդ վերադասրասումների առարկաների բովանդակությունն ու նդասակները հագիվ թե հիմնված լինեն թիրախ խմբերի կարիլների վրա:

12. Հաշվեփողականությունը

Անչափահաս կասկածյալների, կալանավորվածների և դասադասրայլների նկասմամբ բռնության գործադրումը կանխելու երաշխիլներն առավել ադալիվված են կալանավորված և դասադասրայլ անչափահասների, ֆան ոստիկանությունում արգելամի սակ գսնվող անչափահասների դեղում: Բռնության դեղների մասիլն հայսարադությունները հավուր դասժամի ֆնության չեն առնվում: Մարդու իրավունքների դաժոդանի գրասենյակը բավարար ուշադրություն չի դարձնում անչափահասների գործերով արդարադասության խնդիրներին:

13. Համակարգումը

Գործնականում անչափահասների գործերով արդարադասությունում ընդգրկված սարբեր դեսական մարմիլների, ինչդեպ նաև՝ այդ մարմիլների և ֆաղաֆաղիական հասարակության միջև գործունեության համակարգումը բացակայում է:

14. Տեղեկատվություն և հեսագոսություններ

Իրավախախտների սոցիալական դասնության վերաբերյալ տեղեկատվության դակաս չկա, սակայն հանցավորության դասժամների, իրավախախտ անչափահասների նկասմամբ սարբեր դասժամեսակների (դրական և բացասական) ազդեցության, կրկնահանցավորության, կանխարգելման և վերականգնման սարբեր մեթոդների կամ մոտեցումների արդյունավեսության վերաբերյալ հեսագոսություններ չեն իրականացվել:

ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

1. Կանխարգելում

Անհրաժեշտ է իրականացնել հանցավորության և կրկնահանցավորության կանխարգելում իրականացնող հաստատությունների և ծրագրերի արդյունավետության գնահատում: Գնահատումը ղեկավարող է իրականացվի թե՛ կարճաժամկետ և թե՛ երկարաժամկետ նպատակներով: Կարճաժամկետ նպատակները ղեկավարող է լինեն կանխարգելմանը ցուցաբերվող ներկայիս մոտեցումը վերանայելու համար անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքագրումը՝ ինչպես նաև է հանցագործությունների կանխարգելման ղեկավարող է լինող, ինչպես նաև՝ այնպիսի որոշումների կայացումը, որոնք անհրաժեշտ են մոտ առաջադրված, ասենք՝ Համայնքային վերականգնողական կենտրոնների ամրադրման, իրավական սոցիալականացման ծրագրի, և հասույթ դրոշմների վերաբերյալ (սեն սոռև): Երկարաժամկետ նպատակը ղեկավարող է լինի գալիք տարիներին իրականացվելիք կանխարգելման ֆաղափականության արդյունավետությունը գնահատելու համար հիմքեր ստեղծելը:

Կանխարգելման ֆաղափականությունը կամ ռազմավարությունը ղեկավարող է անդրադառնա երեխաների տարբեր կատեգորիաների կարիքներին՝ երեխաներ, ովքեր կասարել են ֆրեդերեն հետադարձի արարք, սակայն չեն հասել ֆրեդերեն դասաստանացվածության տարիքի, և երեխաներ, ում վարձագծում նշանակում են հանցագործության կատարման հակումներ, սակայն նրանք ներգրավված չեն որպես կասկածյալներ կամ մեղադրյալներ: Առանձնապես կարևոր է վաղ չափահասության և մանկության տարիքում ռիսկի խմբի երեխաների հայտնաբերման արդյունավետ մեթոդների մշակումը, ֆանի որ ուսումնասիրությունները հուշում են, որ երեխաների կողմից բռնությանը զուգորդված լուրջ հանցագործությունների կատարման, ինչպես նաև՝ հետագայում չափահասության հասնելուց հետո կրկնահանցագործներ դառնալու հավանականությունն ավելի բարձր է հենց այդ տարիքում: Կարևոր է նաև մշակել առավել ճշգրիտ գործիքներ, որոնք թույլ կտան հաշվի առնել բարձր ռիսկի հետ կապված տարբեր սոցիալական գործոնների, ինչպես նաև «դաստիարակչական գործոնների» միջև կապը, ինչը կարող է օգնել կանխարգելիչ գործողությունները որոշելու հարցում: Կանխարգելումը ղեկավարող է հնարավորության սահմաններում կամավոր լինի ռիսկի խմբում գտնվող, սակայն ֆրեդերեն հետադարձի արարք դեռևս թույլ չսկսած երեխաների, չափահասաների, ինչպես նաև նրանց համար, ովքեր դեռևս չեն հասել ֆրեդերեն դասաստանացվածության տարիքի: Կանխարգելմանը ղեկավարող է ներգրավվեն երեխայի ընտանիքը, ինքը՝ երեխան: Աջակցությունը ղեկավարող է սրամադրվի առանց երեխային իր միջավայրից (համայնք, տուն և դպրոց) կտրելու:

1 bis. Հասույթ դրոշմներ

Անհրաժեշտ է օրենսդրություն ընդունել, որը կդարձաբանի հասույթ դրոշմի (դրոշմների) նպատակները և աշակերտների այս կամ այն խումբը դրանցում տեղավորելու չափանիշներն ու ընթացակարգերը: Տեղավորումը ղեկավարող է հնարավորինս հիմնված լինի կամավորության վրա, իսկ ընթացակարգերը ղեկավարող է հստակեցվեն՝ երաշխավորելու համար, որպեսզի աղաչվողի ծնողների կամ խնամակալների համաձայնությունը, ինչպես նաև՝ այդ երեխաների կողմից իրենց կարծիքներն ազատորեն և արդյունավետորեն արտահայտելու հնարավորությունը: Ծնողների կարծիքը հաշվի առնելու կարևորությունը ղեկավարող է ընդգծվի, ղեկավարող է սահմանվեն ընդունելության չափանիշները և երեխաներին ցուցաբերվող ծառայությունների նպատակները՝ նկատի առնելով երեխայի լավագույն շահերի և երեխայի խնամքի համար ծնողների առաջնահերթ նպատակների սկզբունքները¹²⁰: Անհրաժեշտ է ամրադրել կապը համայնքային այն ծրագրերի միջև, որոնք երեխաների սոցիալական վերափոխման վերաբերյալ աջակցություն են ցուցաբերում ճգնաժամային վիճակում գտնվող ընտանիքներին:

2. Ուսիկանությունը և չեղարկումը

Առանց դասարանի որոշման ուսիկանությունում արգելանքի տակ դրախելու իրավասությունը ղեկավարող է օրենքով սահմանափակվի մինչև 24 ժամ՝ համաձայն երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականի¹²¹: Սա բնավ չի նշանակում, թե ղեկավարող է սահմանափակվի կասկածյալին մեղադրանք առաջա-

¹²⁰ Տե՛ս Կոնվենցիայի 3.1, 12.2 և 18.2 հոդվածները :

¹²¹ Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 10, Երեխաների իրավունքները և անչափահասների

դրել-չառաջադրելու հարցը վճռելու համար նախատեսված ժամանակամիջոցը: Չնայած Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս օրենսդրությամբ այս երկու խնդիրները փոխկադրակցված են, դատարաններն այս երկու խնդիրները ղեկ է դիտարկել միմյանցից անջատ՝ առանձին ընթացակարգերով, քանի որ անչափահաս կասկածյալին նախաքննության ընթացքում 24 ժամից ավելի արգելափակման սակ ղախելու ակնհայտ հիմքերի առկայությունը որոշելը և նրան մեղադրանք առաջադրել-չառաջադրելու հարցի վճռումը միմյանցից միանգամայն տարբեր խնդիրներ են:

Չնայած գործնականում անչափահասների վերաբերյալ գործերի քննությունը հանձնարարվում է ավագ քննիչներին, հարկ է ֆնտարկել անչափահասների վերաբերյալ քրեական գործերով մասնագիտացված քննիչներ ունենալու նպատակահարմարությունը՝ առնվազն այն շրջաններում, որտեղ մեծ գործերի թիվը բավականին մեծ է:

3. Այլընտրանքային միջոցներ

Հարկավոր է գնահատել Համայնքային վերականգնողական կենտրոնների աշխատանքը, և դրական արդյունքների դեպքում անհրաժեշտ է երաշխավորել կենտրոնների երկարատև ֆինանսավորումը և կենտրոնների ցանցի աստիճանական ընդլայնումը: Կենտրոնների արդյունավետության վերաբերյալ տեղեկատվությունը ղեկ է ամփոփվի և այնուհետ վերլուծվի՝ ղարգելու համար այն դեպքերը, երբ այլընտրանքային միջոցներն առավել արդյունավետ են, ինչպես նաև այն, թե որքանով են շահագործվում այլընտրանքային միջոցների առավելությունները:

4. Անչափահաս մեղադրյալների կալանավորումը մինչև գործի դատական քննությունը և դատական քննության ընթացքում

Պե՛տք է փոփոխություններ կատարել օրենսդրությունում՝ մինչդասական վարույթում և դատական քննության փուլում անչափահասներին կալանքի տակ ղախելու ժամկետը մինչև վեց ամիս սահմանափակելու համար, ինչով օրենսդրությունը կհամադասասխանեցվի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի հանձնարարականին¹²²:

Կալանքի տակ գտնվող անչափահասների կրթություն ստանալու, մարզական և ժամանցային միջոցառումներին մասնակցելու իրավունքն անհրաժեշտ է հարգել: Չնայած, որ տարբեր կալանավորվածների միմյանցից անջատ ղախելու համար կարող են հիմնավոր դատադատներ լինել, կրթական և ժամանցային միջոցառումներին մասնակցությունը կարելի է ադախովել այդ նպատակների համար անչափահասների խմբեր ձևավորելու միջոցով, ինչը հնարավորություն կտա տարբեր խմբերում միմյանցից անջատ ղախել այն անչափահասներին, ում դատադատում դատ անհրաժեշտությունն առկա է:

Գնահատման թիմը նաև կարծում է, որ որոշ ժամանակ անց հարկ կլինի ֆնտարկել անչափահաս կալանավորվածներին ղախելու վայրը դատադատյալների համար նախատեսված շինություն փոխադրելու հարցը, որը չափից ավելի ընդարձակ է դատադատյալների նման փոքր թվի համար, և որը շուտով վերանորոգվելու է: րա կնդատսի կրթական, մշակութային և ժամանցային միջոցառումներին կալանավորվածների մասնակցությանը, որոնք կարելի է կազմակերպել՝ դատադատյալ և կալանավորված անչափահասներին ղախելով տարբեր բաժանմունքներում: Շինության չափերը դա թույլ են տալիս: Մեղադրյալներին դատադատյալներից անջատ ղախելու սկզբունքը նախատեսված է անմեղության կանխավարկածով դատադատվող անձանց համար, և ղեկ է չգործադրվի որդես լրացուցիչ անհարմարություն չդատադատված անձանց համար:

5. Մասնագիտացված դատարաններ և ընթացակարգեր

Չնայած, որ Երեխայի իրավունքների կոմիտեն Հայաստանին ուղղված հանձնարարականներում նշել

գործերով արդարադատությունը, 2007թ., 83-րդ դատադատություն (Եվրոդատի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2003 թվականի հանձնարարականի համաձայն անչափահասները ոստիկանական արգելափակման տակ ղեկ է երկու 48 ժամից ավելի չգտնվեն, Անչափահասների հանցավորության ոլորտում գործունեության նոր ձևերի և անչափահասների գործերով արդարադատության դերի վերաբերյալ 2003 թվականի հանձնարարական, 15-րդ դատադատություն):

122 Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 10, CRC/C/GC/10, para. 83:

է անչափահասների գործերով մասնագիտացված դասարաններ ունենալու անհրաժեշտությունը, այն նաև ընդունել է, որ այն դեմոկրատիկ է, երբ անչափահասների գործերով դասարաններ ունենալը գործնական նկատառումներից ելնելով նպատակահարմար չէ, անչափահասների վերաբերյալ գործերը ֆիննելու համար մասնագիտացված դասավորների նշանակումը կարող է երաժխավորել, որ նրանց նկատմամբ դասժամ վերաբերմունք կցուցաբերվի¹²³: Գնահատման թիմի կարծիքով՝ բոլոր դասարաններում հանցագործություն կատարած անչափահասների վերաբերյալ գործերը ֆիննելու համար մասնագիտացված դասավորներ նշանակելը, ովքեր, այդ գործերից բացի, կանոնավորապես կֆիննեն երեխաների դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր, ամենից նպատակահարմար կարճաժամկետ լուծումն է Հայաստանի համար: Որոշ ժամանակ անց անհրաժեշտ կլինի վերագնահատել անչափահասների վերաբերյալ գործերով մասնագիտացված դասարան ունենալու անհրաժեշտությունը՝ գնահատելով մասնագիտացված դասավորների կողմից իրենց դասակարգությունների կատարումը և անչափահասների ներգրավմամբ, ինչպես նաև մասնագիտացված դասարանների իրավասությանն առնչվող այլ գործերի (ինչպես, ասենք, հանցագործություններից ռուսոլ երեխաների, երեխաների աջակցության և խնամակալության վերաբերյալ) թիվը և աշխարհագրական բաշխվածությունը:

Որոշ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ դասարանների կողմից անչափահաս իրավախախտների ներգրավմամբ գործերի ֆիննության կարգը կախված է դասախազների և դասավորների մասնագիտացվածությունից, և գնահատման թիմի կարծիքով, հատուկ այդ նպատակով ընտրված և վերադասարանացված, կանոնավորապես անչափահասների վերաբերյալ գործեր ֆիննող դասախազների առկայությունը ևս կարող է նպաստել երեխաների իրավունքների վերաբերյալ օրենսդրության և սկզբունքների դասժամ կիրառմանը:

Քրեական դատարանության նոր օրենսգրքը, որը ներկայումս վերանայման փուլում է, ղեկ է լիովին համադասարանացված երեխաների իրավունքներին և անչափահասների գործերով արդարադատության միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքներին: Օրինակ՝ օրենքը ղեկ է սահմանի, որ անչափահաս մեղադրյալների համար ղեկ է ադախովի գաղտնիություն՝ լսումները դռնփակ անցկացնելու միջոցով¹²⁴:

6. Պատիժը

Գնահատման թիմի հետ հանդիպումներին մասնակցած մի շարք աղբյուրներ կարծիք հայտնեցին, որ դասադասարանացված որոշ անչափահասների նկատմամբ նշանակվում է ազատազրկման ձևով այնպիսի դատապարտություն, որը չափազանց է սվյալ դատապարտում, կամ նրանց նկատմամբ ազատազրկման ձևով դատապարտություն կիրառվում է այնպիսի դեմոկրատիկ է, երբ այլընտրանքների կիրառումն առավել նպատակահարմար է: Ցանկացած հասարակությունում սարքեր մարդիկ սարքեր կարծիքներ ունեն դասարանների կողմից նշանակված դատապարտության վերաբերյալ, սակայն գնահատման թիմին չեն տրամադրվել թվային կամ այլ սվյալներ, որոնք կվկայեին, որ անչափահաս դատապարտյալների նկատմամբ դատապարտություն կայացնելիս չեն դատապարտվել կամ չեն կիրառվել ազատազրկումը որպես ծայրահեղ միջոց և հնարավորին կարճ ժամկետով կիրառելու, ինչպես նաև՝ լավագույն շահը հասնելու առնելու սկզբունքները:

Այդուհանդերձ, գնահատման թիմը խորհուրդ է տալիս շեղելություն հավաքել և վերլուծել դատապարտյալ անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման կամ այլընտրանքային դատապարտության ազդեցության (դրական և բացասական) մասին, որը դասավորներին, դասախազներին և իրավասու այլ մարմիններին թույլ կտա վերանայել իրենց գործունեությունն ու իրականացվող ֆադաֆականությունը՝ սարքեր իրավախախտների վրա կիրառված սարքեր դատապարտյալների ակնհայտ արդյունքներից բխող շեղելակցության լույսի ներքո:

Գնահատման թիմը նաև առաջարկում է ֆիննարկել հանրային աշխատանքների վերաբերյալ ծրագրեր մշակելու հնարավորությունը:

123 Նույն տեղում, 93-րդ դատարանություն:

124 «Կոմիտեն մասնակից բոլոր մեծություններին հորդորում է կանոն սահմանել այն մասին, որ օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասների վերաբերյալ գործերի դատական և այլ լսումները ղեկ է անցկացվեն դռնփակ միտում», նույն տեղում, 66-րդ դատարանություն:

7. Անչափահասների ուղղիչ գաղափար

Պահելու թայմանների բարելավումը հրատարակվում է լուծում թահանջող խնդիր է:

Անհրաժեշտ է առավել հստակ մոտեցում ցուցաբերել իրավախախտների վերականգնմանը՝ նախաձեռնելով այդ մոտեցման մշակման գործընթացը, որը լիարժեք է 3 բաղադրիչ ունենալով՝ բարելավել տեղեկատվության հավաքագրումը և վերլուծությունը (օրինակ՝ կրկնահանգավորության, իրավախախտների անձնական լուրջության և հոգեբանական նկարագրի վերաբերյալ), ուղղիչ և ոչ ուղղիչ հաստատությունների միջև փորձի փոխանակումը (ինչպես օրինակ՝ Վարդաբենի հասուն դպրոցը և ՀՕՖ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնը), և տեխնիկական կարողությունների զարգացումը (օրինակ՝ բանասրկյալներին թահելու թայմանների սոցիալ-հոգեբանական գնահատման գործիքների մշակումը, անհրաժեշտ հմտությունների և մեթոդաբանության սիրալից և այլն):

8. Օրենսդրական բարեփոխումներ

Քրեական դատարանության օրենսգրքի նախագիծը շուտով ներկայացվելու է ֆնանսման: Կարևոր է մասնաճյուղում ուսումնասիրել այն՝ միջազգային չափանիշներին համադասարանացնելու նպատակով, ինչպես նաև՝ ընդունել դրույթներ, որոնք կոչված կլինեն լուծելու առկա բարդություններն ու թերությունները՝ հայաստանյան իրականությանը համադասարանացնելու: Կատարվելիք կարևորագույն փոփոխությունները, գնահատման թիմի կարծիքով, լիարժեք է ներառել՝ անչափահասներին ուսուցանողներին արգելափակելու 24 ժամից ավելի թահելու համար դատարանի որոշման առկայության թահանջը, մինչդեռ հասուն կալանքի առավելագույն տևողությունը մինչև վեց ամիս սահմանափակելը, անչափահասների նկատմամբ կալանավորումը որոշեալ ծայրահեղ միջոց կիրառելու սկզբունքն օրենսդրությամբ հստակ ամրագրելը, կալանավորված բոլոր անչափահասներին մեկուսացված թահելու գաղափարից կտրուկապես հրաժարվելը, մեծախցում տեղավորելը որոշեալ կարգադրական տարածքի միջոց անչափահաս կալանավորվածների և դատարանային նկատմամբ կիրառելի արգելելը, երեխաներին հասուն դպրոցներում կամ այլ հաստատություններում, ինչպես, ասենք՝ Երեխաների աջակցության կենտրոնում տեղավորելու բովանդակային և ընթացակարգային չափանիշները հստակեցնելը:

Անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտում գոյություն ունեցող օրենսդրական դրույթներից շատերը, որոնք անհամադասարան են միջազգային չափանիշներին, հավասարապես վերաբերում են անչափահասներին ու չափահասներին: Դրանից դուրս է դառնում, թե որքան թույլ է անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը, եթե այն հիմնված է միայն այնպիսի օրենսդրական ակտերի վրա, որոնք հավասարապես վերաբերում են թե՛ չափահասներին և թե՛ անչափահասներին, օրինակ՝ Քրեական օրենսգրքը, Քրեական դատարանության օրենսգրքը և Քրեակատարական օրենսգրքը: Համեմատաբար հեշտ է այդ օրենսգրքերում բաժիններ, գլուխներ կամ դրույթներ ավելացնել, որոնք կհամադասարանեն միջազգային չափանիշներին, սակայն հասկալի անչափահասների հասուն կարիքներին և առանձնահատկություններին արձագանքելու համար չնախատեսված ընդհանուր դրույթները երբեմն, կարելի է ասել՝ հաճախ, հակասում են միջազգային չափանիշներին: Անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ համադասարան օրենք կարող է առավել արդյունավետ լինել՝ որոշեալ միջազգային չափանիշներին համադասարանող անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգի հիմք: Այն նաև ավելի արդյունավետ է անչափահասների գործերով արդարադատության բոլոր կողմերին (սկսած կանխարգելումից մինչև համայնքում վերաինստեղծում) անդրադարձող իրական և կուռ համակարգ ձևավորելու գործում: Այդ դասձառով գնահատման թիմն առաջարկում է վաղ թե ուշ ֆնանսման առնել նման օրենքի մշակման նպատակահարմարությունը:

9. Վերադասարանում

Վերջին տարիներին զգալի թվով վերադասարաններ են իրականացվել երեխայի իրավունքների և անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ: Այդուհանդերձ, ոլորտների մեծ մասում այդ վերադասարանները մշակման հիմունքներով չեն ընդգրկվել ուսումնական ծրագրերում, իսկ կազմակերպված վերադասարանների մեծ մասի ազդեցությունը չի գնահատվել: Մի շարք ոլորտներում, մասնավորապես դատական և դատախազական համակարգերում, հետագա վերադասարանների անհրաժեշտությունը որոշ չափով կախված է այլ բարեփոխումներից՝ մասնագիտացված դասա-

վորներ և դասախազներ նշանակելու դեմքում նրանց անհրաժեշտ կլինի հասուկ վերադասարանում անցնել: Այս բնագավառի կադրակազմը գնահատման թիվն առաջարկում է մասնագիտացված դասավորներ (խիստ ցանկալի է նաև դասախազներ) նշանակելուց մեկ տարի անց գնահատել նրանց նշանակման արդյունավետությունը՝ հասուկ վերադասարանում դիտարկման միջոցով իրավական գործընթացների մոնիթորինգ իրականացնելու միջոցով:

Եվս մի բնագավառ, որի վերաբերյալ վերադասարանում ծրագրի մշակումն անհրաժեշտություն է, հանցավորությունն ու կրկնահանցավորությունն է (իրավախախտների վերականգնումը): Վերադասարանում անհրաժեշտ են այնպիսի հարակից բնագավառներում, ինչպիսիք են իրավախախտների հոգեբանությունը և ֆրեաբանական հեռազոտություն իրականացնելու հնարավորությունները: Մեկ այլ բնագավառ է հանցագործություններից տուժած կամ հանցագործության վկա անչափահասների հետ վարվեցողությունը: Այս առարկան ղեկավարում է անչափահասների գործերով արդարադատության թեմայով վերադասարանում մաս կազմի, ֆանի որ անչափահասների կողմից կատարված հանցագործություններից տուժողներից շատերը երեխաներ են:

Անհրաժեշտ է մշակել և գործածել վերադասարանում օգնակարության, հնարավորության դեմքում՝ նաև մասնագետների գործունեության վրա դրանց ազդեցությունը գնահատելու մեթոդներ: Այդ նպատակով տարբեր միջոցներ կարող են գործադրվել, այդ թվում՝ ինֆրագնահատումը և ժողովրդական հիմնական աղբյուրների՝ ներառյալ երեխաների շրջանում իրականացվող հարցումները:

Վերադասարանում ծրագրերի բովանդակությունը ղեկավարում է շարունակաբար թարմացվող՝ արձանագրվելու օրենսդրությունում կատարված փոփոխությունները, ամենաթարմ ժողովրդականությունը և Հայաստանում իրականացված հեռազոտությունները:

10. Հաշվետվողականությունը

Մարդու իրավունքների դաշտում գրասենյակում ղեկավարում է ստեղծել երեխայի իրավունքների հարցերով զբաղվող ստորաբաժանում, որը ղեկավարում է և ռեզուլտատները կենտրոնացնի անչափահաս կասկածյալներին, կալանավորվածներին և դասադասարաններին ցուցաբերվող վերաբերմունքի վրա:

11. Համակարգումը

Հարկավոր է ունենալ մի մարմին, որը կմշակի, կհամակարգի և կվերահսկի անչափահասների գործերով արդարադատության հետ կապված բոլոր հարցերը՝ սկսած կանխարգելումից մինչև ազատվելուց հետո վերականգնում: Համադասարանում նախարարություններից զատ այն ղեկավարում է ընդգրկի գործադիր իշխանության մաս կազմող մարմիններ, օրինակ՝ Մարդու իրավունքների դաշտում գրասենյակը, դասական համակարգը, հնարավորության դեմքում՝ Ազգային ժողովի մեկ կամ մի ֆանի հանձնաժողովներ, ինչպես նաև ֆաղափառական հասարակության ներկայացուցիչներ: Որպես դիտարկման այդ մարմնի աշխատանքներին մասնակցելու համար միջազգային կազմակերպությունները ևս կարող են հրավիրվել:

Անչափահաս կասկածյալների, մեղադրյալների և դասադասարանների իրավունքների խախտումների հարցերով զբաղվող իրավասու մարմինները ղեկավարում է ջանք չխնայելով՝ ֆունկցիոնալ բնույթի վերաբերյալ բոլոր հայտարարությունները, կիրառելու կամ դադարեցնելու վարչական կամ ֆրեական դասախանասվության միջոցներ, ինչը կկոսրի ձևավորված անդամակազմի կարծրափորները, որ առկա են մի շարք բնագավառներում: Այդ ամենին հասնելն, ըստ էության, ֆաղափառական կամ մի դրսևորում է, ինչը նոր ծրագրերի իրականացում կամ նոր օրենսդրություն չի դադարեցնում:

12. Տեղեկատվություն և հեռազոտություններ

Անհրաժեշտ է սահմանել անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտին վերաբերող ցուցիչներ, ինչպես նաև՝ յուրաքանչյուր տարի հրատարակել համադասարանում տեղեկատվություն: Դա կօգնի աղանակել տեղեկատվության հավաստիությունը, կխթանի իշխանության բոլոր օղակներում (գործադիր, օրենսդիր և դասական) որոշում կայացնողների կողմից դրա վերլուծությունը, կադրակազմի

թափանցիկությունը և կյանքի գիտական շրջանակներին և ֆաղափարական հասարակությանը առավել ակտիվորեն մասնակցելու անչափահասների գործերով արդարադատության առավել կասարելագործված համակարգի մշակմանը, որը կլինի առավելագույն արդյունավետ և համադասախանցված Հայաստանի հասարակության փոփոխվող կարիքներին: Այդ ցուցիչները, օրինակ, կարող են ներառել սեղեկասվությունը ֆրեական դասախանցավորությունից ցածր սարիքում հանցագործություն կատարած երեխաների, կրկնահանցավորության (թե՛ անչափահաս սարիքում և թե՛ չափահասության հասնելուց հետո), կալանավորված անչափահասների վերաբերյալ:

Անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ ֆրեական դասախանցավորության սարիքի հասած երեխաների փորձի և կարծիքների վերաբերյալ ԵԱՀԿ և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացված հետազոտությունն, անկասկած, օգտակար սեղեկություն կստանադի: Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան սահմանում է, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել երեխաների կարծիքներն ու փորձն իրենց առնչվող բոլոր հարցերում, ինչն անչափահասների գործերով արդարադատությանը վերաբերում է նույն կերպ, ինչպես կյանքի մնացած բնագավառներին:

Հանցավորության դասառնների և իրավախախտների վերաբերյալ իրականացված սարքեր ծագրերի և միջոցառումների ազդեցության մասին հետազոտությունների անբավարարությունն ակնհայտ է: Իրավախախտների սարիքի, սեռի և սոցիալական դասնության, ինչպես նաև հանցավորությունը ծնող հանգամանքների վերաբերյալ սեղեկասվությունը (հանցանքը կազմակերպված խմբի կազմում կամ ոգելից խմբի ազդեցության սակ կատարելը) շարունակում է հավաքագրվել նախքան անկախությունը մշակված ցուցիչների հիման վրա: Հանցավորության բարձր ռիսկի հետ կապված սոցիալական գործոնները բավականին փաստաթղթավորված են, սակայն հանցավորության դասառնների և դասառնողանիչ մեխանիզմների գործունեության վերաբերյալ հետազոտությունները կամ անբավարար են, կամ ընդհանրապես գոյություն չունեն: Զաղափականության հետ կապված մի շարք հարցեր լուծելու համար հավաստի էմպիրիկ (դրակսիկ) սեղեկասվություն է անհրաժեշտ: Չնայած անչափահաս իրավախախտների թիվը փոքր է, իսկ հանցավորության կանխարգելմանը և անչափահաս իրավախախտների վերականգնմանն ուղղված առավել արդյունավետ մոտեցումների մշակումը նպաստում է վերջիններիս մեծ մասի կողմից հետագայում անչափահաս և չափահաս սարիքում առավել հաճախակի և լուրջ հանցագործությունների կատարումը կանխելուն, նման կարգի հետազոտություններ կատարելու համար համեստ երդումներն, ամեն դեպքում, արդարացված ծախսեր կհամարվեն:

13. ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը կարող է և դարձավոր է օժանդակող դերակատարություն ստանձնել նախորդ առաջարկությունների իրականացման գործում: Զարգացությունն անհրաժեշտ է կլինի բնագավառների մեծամասնությունում, ասենք՝ ֆարգչությունն ինչպես անչափահասների գործերով արդարադատության ազգային համակարգող մեխանիզմի ստեղծման, օրենսդրական բարեփոխումների, մասնագիտացված դասավորների և դասախազների, սեղեկասվության հավաքագրման ոլորտի բարելավումների, օմբուդսմենի գրասենյակի հզորացման, անչափահաս կասկածյալների նկատմամբ գործադրվող բռնությունների նկատմամբ առավել խիստ մոտեցում ցուցաբերելու, վերադաստատումների գնահատման և այլ խնդիրների:

Այս առաջարկությունների մի մասի իրականացման համար, օրինակ՝ օրենսդրական բարեփոխումների, հետազոտություններ իրականացնելու կամ անչափահասների գործերով արդարադատության վերաբերյալ գործողությունների ազգային ծրագիր, ֆաղափարականություն կամ ռազմավարություն մշակելու կարողությունները զարգացնելու հարցերում, անհրաժեշտ է կլինի նաև սեխնիկական օժանդակություն ցուցաբերել: Որոշ բնագավառներում էլ այլ երկրների հետ փորձի փոխանակման օժանդակելը կարող է օգտակար լինել: Որպես փորձի ուսումնասիրման ոլորտներ կարող են ծառայել օմբուդսմենի գրասենյակում երեխայի իրավունքների հարցերով զբաղվող առանձին ստորաբաժանումը, սեղեկասվության կառավարման առավել համակողմանի համակարգի մշակումը և մասնագիտացված դասավորների և դասախազների նշանակումը:

Այլ երկրների փորձից ուսանելու անհրաժեշտությունից բացի, Հայաստանի Հանրապետությունն այլ երկրներին ուսուցանելու ժամանակ ունի:

Հավելված 1. Տեղեկասվության հավաքագրում և վերլուծություն

1) Տեղեկասվության հավաքագրման ներդրական համակարգը և միջազգային ու սարածաբանային ցուցիչները

Սույն գնահատման նպատակներից մեկը դարձել է, թե որքանով է տեղեկասվությունը համադասարանում գոյություն ունեցող գլոբալ և սարածաբանային ցուցիչներին, այդ ցուցիչների գործածության կամ սահմանումների հետ կապված խնդիրներն ու բարդությունները վերհանելը և վերաբերելի այլ ցուցիչների մասշտիբությունն ուսումնասիրելը: Գնահատման արդյունքում դարձվեց, որ ՄԱԿ-ի թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով կոմիտեի (UNODC) և TransMONEE ցուցիչների մեծամասնության վերաբերյալ տեղեկասվությունն առկա է, չնայած՝ ներկայիս սահմանումների և ցուցիչների վերաբերելիության հետ կապված նշանակալի խնդիրներին: Որոշ կարևոր ցուցիչների վերաբերյալ տեղեկասվություն, ինչպես, ասեմբ, միջնադասական կալանավորման ստորությունը, ընթացիկների հետ կապը, այլընտրանքային միջոցների կիրառումը և խնամքն ազատվելուց հետո, ներկայումս չի ամփոփվում: Այս բացը դեռ է վերացվի՝ ներդրական և միջազգային չափանիշների մոնիթորինգը խթանելու նպատակով: Ցուցիչները և գնահատման թիմի նկատարումները հետևյալն են.

(ա) Անչափահաս իրավախախտների կողմից կատարված հանցագործություններ

Այս ցուցիչը սահմանված է TransMONEE աղյուսակով և արձանագրվում է 14-ից 17 տարեկան անձանց կողմից կատարված հանցագործությունների թիվը՝ տարբերակված ըստ հանցագործության տեսակի՝ «բռնությամբ զուգորդված», «գուլբային» կամ «այլ»¹²⁵:

Արդարադատության նախարարությունն ամփոփում է «հայտնաբերված իրավախախտների» վերաբերյալ տեղեկասվությունը, որը տարբերակված է ըստ տարիքի, սեռի, իրավախախտման և այն կատարելու վայրի¹²⁶: Անչափահասների համար կիրառվող տարիքային խմբերն են՝ 14-15 և 16-17 տարեկանները: Տվյալները տարբերակված են տարբեր հանցագործությունների վերաբերյալ՝ դիտարկելով ստանդարտները, ստանդարտներ փորձ, ծանր մարմնական վնասվածք, գողություն, կողոպուտ, ավազակային հարձակում, խարդախություն, խուլիգանություն, թմրանյութերի գործածություն¹²⁷, աղբորհի կերպով զենք կրել և «այլ»: Որքանով մեծ տեղեկացանք, այս տեղեկասվությունը դարձնաբար չի հրատարակվում, սակայն որոշակի ժամանակահատվածի (2004-2005 թվականների) վերաբերյալ տվյալներ տրամադրվել էին ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին:

Ոստիկանությունը ևս ամփոփում է անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարման վերաբերյալ տվյալներ, որոնք տարբերակված են ըստ տարիքային խմբերի (14-15 կամ 16-17 տարեկան) և սեռի¹²⁸: Տվյալները նաև տարբերակվում են ըստ դրոշմ հաճախող և չհաճախող երեխաների, հանցագործությունը թմրանյութերի կամ ռոգելից խմիչի ազդեցության տակ կատարված կամ այն մեկ կամ մի քանի չափահասների հետ համատեղ կատարված անչափահասների: Այդուհանդերձ, որքանով մեծ հասկացանք, այս տեղեկասվությունը չի հրատարակվում:

Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած երկրորդ զեկույցում տեղեկասվություն կա անկախությանը հաջորդող տասնամյակում դասադասված անչափահասների վերաբերյալ (տե՛ս ստորև՝ «թ» ենթավերնագիրը): Այս տեղեկասվությունն արձանագրվող աղյուսակում տվյալներ կան նաև անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների վերաբերյալ: Այս ցուցիչի սահմանումը ներկայացված է: Թվերն անհամեմատ մեծ են, հասկապես 1997-2000 թվականների վերաբերյալ (օրինակ՝ 2000 թվականին անչափահասների կողմից կատարվել է 610 հան-

125 Միավորված ազգերի կազմակերպության թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով գրասենյակի (UNODC) և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից մշակված ձեռնարկն այս ցուցիչը չի ներառում (տե՛ս ՄԱԿ, *Անչափահասների գործերով արդարադատության ցուցիչների չափման ձեռնարկ*, Թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով կոմիտեի (UNODC) և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Նյու Յորք, 2007):

126 Այս վերջին չափանիշը տարբերակված է մարտահրավիր և Հայաստանի մնացած մասի միջև: Հայտնի է՝ այդ տարբերակումն իրականացվում է ըստ իրավախախտի բնակության, թե՞ հանցանքը կատարելու վայրի:

127 Թմրանյութերի գործածությունն այլևս փրեդեքտիվ է 2008թ. մայիսի 26-ից:

128 Գնահատման թիմին տրամադրվել է մեծ տեղեկություն 2009թ. վերաբերյալ:

ցագործություն, 39 անչափահաս դասադասվել է՝ ենթադրելով, որ այդ սեղեկասվությունն ավելի շուտ վերաբերում է արձանագրված հանցագործություններին, քան դասադասումների թվին (բազմա- կի հանցագործությունների դեմքում):

(բ) Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ/չերթակալված երեխաներ

ՄԱԿ-ի թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով գրասենյակի (UNODC) և ՄԱԿ-ի մանկական հիմ- նադրամի կողմից մշակված ձեռնարկում ձերբակալումը սահմանված է որդես «ոսիկանության ... կամ անվստահությունն աղախովող այլ ուժերի կողմից արգելանքի վերցնելը՝ օրենքի հետ փաստացի կամ ենթադրյալ խնդիր ունենալու դասճառաբանությամբ»: «Օրենքի հետ խնդիր ունենալ» հասկացու- թյունն, իր հերթին, սահմանվում է որդես «հանցագործություն կատարած լինելը կամ կատարման մեջ մեղադրվելը», և չնայած սահմանումը նախատեսում է նաև, որ այդ ամենը ղեկ է դիտվի «սեղական համատեղում», այդ եզրույթը կարող է հասկացվել նաև «անչափահասների գործերով արդարադա- տության համակարգի կամ չափահասների գործերով փրեական արդարադատության համակարգի հետ գործ ունեցող երեխաների իմաստով, ովքեր վստահավոր են համարվում իրենց վարձագծի կամ այն մի- ջավայրի դասճառով, որտեղ նրանք ադրում են»:

Ոսիկանության մնչական գլխավոր վարչությունը գնահատման թիմին տրամադրեց չհրադարակված սեղեկասվություն 2004-2009 թվականների վերաբերյալ, որում, ի թիվս այլ սվյալների, սեղեկասվու- թյուն կար նաև ձերբակալված անչափահասների մասին: Թվերը տատանվում են 37-ից (2005 թվակա- նին) 58-ի միջև (2007 և 2008 թվականներին):

(գ) Ազատությունից զրկված երեխաներ

ՄԱԿ-ի թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով գրասենյակի և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից մշակված ձեռնարկում այս ցուցիչը սահմանված է որդես «մինչդասական փուլում, նախքան դասժի իրականացումը և դասժի կատարման ընթացքում ցանկացած տողությամբ, ցանկացած տի- տի հաստատությունում ազատությունից զրկված վիճակում գտնվող (այդ թվում՝ ոսիկանական արգե- լանքի տակ գտնվող) երեխաներ»¹²⁹:

Գնահատման թիմին չհաջողվեց որևէ դատարանական սեղեկասվություն հայթայթել այս ցուցիչի վերա- բերյալ:

(դ) Կալանք մինչդասական փուլում կամ պատժի իրականացմանը սպասելու ընթացքում

Համաձայն TransMONEE սահմանման՝ այս ցուցիչը տարադրված է հետևյալ կերպ. «տարվա ընթացքում մինչդասական կալանքի ենթարկված երեխաների թիվը»: ՄԱԿ-ի թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով գրասենյակի և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից մշակված ձեռնարկի սահմանումը հետևյալն է. դատարանությանը ստատելու ընթացքում կալանքի մեջ գտնվող երեխաները և դասադաս- ված անչափահասները, ովքեր ստատում են դասժի իրականացմանը, բայց ոչ նրանք, ովքեր դասա- դարսվել են, սակայն ստատում են վերամնչ բողոքի մնության արդյունքներին:

Գնահատման թիմին չհաջողվեց որևէ դատարանական սեղեկասվություն հայթայթել այս ցուցիչի վերա- բերյալ:

(ե) Մինչդասական կալանքի տողությունը

Գնահատման թիմին չհաջողվեց որևէ դատարանական սեղեկասվություն հայթայթել այս ցուցիչի վերա- բերյալ:

¹²⁹ Անչափահասների գործերով արդարադատության ցուցիչների չափման ձեռնարկ, էջ 11:

(գ) Կալանքի ընթացքում երեխաների մահվան դեպքերը

Գնահատման թիմին չհաջողվեց որևէ դատաբանական ստեղծագծություն հայթայթել այս ցուցիչի վերաբերյալ:

(է) Չափահասներից անջատ պահելը

Այս ցուցիչը ՄԱԿ-ի թմրանյութերի և հանցավորության հարցերով գրասենյակի և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից մշակված ձեռնարկով սահմանված է հետևյալ կերպ. «չափահասներից ոչ լիովին անջատ դատաբանական գրված երեխաների տնկումը»: TransMONEE ծրագրում այս ցուցիչը նախատեսված չէ:

Ոստիկանական արգելանքի տակ գտնվող անչափահասները չեն դառնում ոստիկանական բաժանմունքներում, այլ փոխադրվում են ոստիկանության ձերբակալվածներին դառնալու վայր, որտեղ նրանք մինչև 72 ժամ տնտեսությանը դառնում են չափահասներից անջատ՝ առանձին խցերում: Դռները դողդոջապատ են, ինչը կանխում է հաղորդակցությունը սարքեր խցերում գտնվող կասկածյալների միջև: Այս հաստատությունում գտնվող անչափահասների թիվը հայտնի է, սակայն դժվար է վստահ ասել, թե նրանցից քանիսն են գործնականում չափահասներից լրիվ անջատ դառնում (քանի որ այս հաստատությունում դառնում է մեկ անչափահաս, առաջ չափահասներից լրիվ անջատ դառնալու նույնացվում է մեկնախցերում դառնալու հետ):

Անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հիմնարկում և կալանավորվածներին դառնալու վայրում անչափահասները չեն տնկում չափահաս սարիքում հանցագործություն կատարած դատաբանականների և կալանավորված անձանց հետ: Սակայն անչափահասների ուղղիչ գաղութում միշտ կարելի է հանդիպել երիտասարդների, ովքեր հանցագործությունը կատարել են անչափահաս սարիքում. այս առումով կարելի է ասել, որ դատաբանական որևէ անչափահաս չի դառնում «չափահաս դատաբանականներից միանգամայն անջատ»: Նույնը կարծես թե կարելի է ասել կալանավորվածներին դառնալու վայրի մասին: Այս հաստատությունում դառնող անչափահասների թիվը հայտնի է, սակայն նրանց նկատմամբ UNODC-UNICEF չափանիշների խստիվ կիրառումը կարող է հանգեցնել արդյունքների, որոնք այնքան էլ չեն լինի միջազգային չափանիշներին համադասարարությունը գնահատելու համար:

(ը) Կապն ընթացքի և ծնողների հետ

Այս ցուցիչը UNODC-UNICEF ձեռնարկում սահմանված է հետևյալ կերպ. «ազատությունից զրկված այն երեխաների տնկումը, ում վերջին 3 ամիսներին այցելել են ծնողները, խնամակալը կամ ընթացիկ չափահաս անդամը, կամ ովքեր իրենք են այցելել նրանց»:

Այս ցուցիչի վերաբերյալ սվյալներ առկա չեն:

(ը) Դատապարտումները

Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած երկրորդ զեկույցում ստեղծագծություն կա 1989-ից 2000 թվականների ընթացքում դատապարտված անչափահասների վերաբերյալ, դատապարտում են միայն 1991-1994 թվականների վերաբերյալ թվերը¹³⁰: Այս սվյալները որևէ չափանիշով սարքերակված չեն: Դրանց աղբյուրը համարվում է Ներքին գործերի նախարարության ֆեակական դատախազների իրականացման վարչությունը:

1997-ից 2005 թվականներին դատապարտվածների վերաբերյալ ստեղծագծությամբ, որը ցույց է տալիս 14-ից 17 տարեկան դատապարտված անչափահասների թիվը, կարելի է հանդիպել նաև ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից դատաբանական «Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ» հրատարակման մեջ: Որոշ աղբյուր նշում է Արդարադատության նախարարությունը: Զգալի սարքերություններ

¹³⁰ Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Հայաստանի երկրորդ դատաբանական զեկույց, CRC/C/93/Add.6, 2003, աղյուսակ 25 (1991-1994 թվականները համընկնում են Ադրբեջանի հետ դատաբանական սարիքներին):

կան նույն ժամանակահատվածի վերաբերյալ երկու փաստաթղթերում արձանագրված թվերի միջև (տես ստորև):

Տարեթիվ	Ներքին գործերի նախարարություն	Արդարադատության նախարարություն
1997	86	424
1998	41	284
1999	50	331
2000	39	262

(թ) Ազատագրված հետ կապված պատիժները

Այս ցուցիչը UNODC-UNICEF ձեռնարկում սահմանված է որպես «ազատագրված հետ կապված դատապարտված երեխաների տոկոսը», այսինքն այն երեխաների, ովքեր դատապարտված կրելու են բաց, կիսաբաց կամ փակ սիտի հաստատությունում:

Այս տեղեկատվությունը դարբերաբար չի հրատարակվում: ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից դատապարտված «Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ» հրատարակումը սվյալներ է դարձնում այս ցուցիչի վերաբերյալ (25.5%)՝ 2005 թվականի ընթացքում: Որպես աղբյուր նշված է Արդարադատության նախարարությունը: Թվերը սարբերակված են ըստ հանցագործության տեսակի (9 որոշակի հանցագործություններ և «այլ»), ըստ նշանակված դատապարտության (մեկ տարից մեկ տարի, 1-ից 2 տարի, 2-ից 3 տարի, 3-ից 5 տարի և 5-ից 10 տարի):

(ժ) Այլընտրանքային պատժաստիճանները

TransMONEE աղյուսակով տեղեկատվություն է դառնում անչափահաս դատապարտյալների նկատմամբ նշանակված դատապարտության վերաբերյալ: Այստեղ սվյալները սարբերակված են տասներկու խմբերի՝ դատապարտված կրում փակաբանարանային հիմնարկում, դատապարտված կրում կրթական/ուղղիչ հաստատությունում, նախքան դատապարտված իրականացումն այլընտրանքային միջոցների կիրառում, դատապարտված նախազգուշացում/դաշնային ազատում, տնային ճեղքում, հարկադրական աշխատանքում, համայնքային ծառայություն կամ ուղղիչ աշխատանքում, հսկողության համաձայնում, դրոբացիա, դատապարտված հետաձգում, դատապարտված կրումից ազատում և այլն:

Այս սահմանման մեջ օգտագործված տերմինաբանությունը կարող է թյուր մեկնաբանությունների տեղիք սալ, քանի որ այս սահմանումներից մի քանիսը, ասելով՝ նախքան դատապարտված իրականացումն այլընտրանքային միջոցների կիրառումը կամ դատապարտված հետաձգումը, ակնհայտորեն դատապարտված տեսակներ չեն:

2005 թվականի վերաբերյալ հրատարակված տեղեկատվությունից երևում է, որ դատապարտված անչափահասների միայն 5.7%-ի նկատմամբ է դատապարտված հետաձգվում, իսկ 68.3%-ի նկատմամբ նշանակվում են դատապարտված այլ միջոցներ¹³¹:

(ի) Դատապարտված կապումից հետո այլընտրանքային միջոցների կիրառումը

UNODC-UNICEF ձեռնարկի համաձայն այս ցուցիչի սահմանումը հետևյալն է. «այն երեխաների տոկոսը, ում նկատմամբ նշանակվել է այլընտրանքային միջոց կամ ովքեր դատապարտվել են, սակայն դատապարտված իրականացվում է այլընտրանքային դատապարտված իրականացման համակարգում», սակայն հավելում է, որ այս ցուցիչը նախատեսված է հաշվարկելու «այն երեխաների թիվը, ում նկատմամբ այլընտրանքային միջոցը նշանակվել է նախքան գործի դատապարտված լուծումը»: Այստեղ հակասություն կա¹³², և ձեռնարկում ընդունվում է, որ այլընտրանքային միջոցի հետ կապված հարցերն «անհրաժեշտ է

131 Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ, էջ 6:
 132 Լուծում որպես կանոն տեղի է ունենում մինչև դատապարտությունը սկսելը, ինչը նշանակում է, որ նախքան լուծում նշանակված ցանկացած այլընտրանքային միջոց կհանդիսանա «նախքան դատապարտված իրականացումը կիրառվող այլընտրանքային» միայն մի մասը: Պարզ չէ նաև, թե ինչու դատապարտված այլընտրանքային միջոցների դատապարտված իրավախախտների տոկոսը

վճռել Տեղական համատեմսում»:

Գնահատման թիմին չհաջողվեց որևէ Պաշտոնական Տեղեկատվություն հայթայթել այս ցուցիչի վերաբերյալ:

(1) Խնամքն ազատվելուց հետո

Այս ցուցիչը սահմանված է որդես «ազատ արձակված այն երեխաների տկոսը, ովքեր ընդգրկված են ազատվելուց հետո խնամքի ծրագրերում»: Այս ցուցիչի սահմանման հետ կապված խնդիր կա, քանի որ ազատվելուց հետո խնամքի ծրագրերը հիմնականում կարևոր են համարվում ազատագրված ձևով դաստիարակվելուց հետո ազատագրված վայրերից, այլ ոչ` կալանավորվածներին դաստիարակվելուց ազատ արձակված իրավախախտների համար:

Ազատվելուց հետո աջակցությունը ցուցաբերվում է ըստ անհրաժեշտության, առաջին հերթին` հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Այդ ծրագրերի շահառու անչափափաս իրավախախտների վերաբերյալ սվյալներ առկա չեն:

2) Այլ Տեղեկատվություն

Ռեցիդիվիզմը

Գնահատման թիմը չի տրամադրում անչափափաս իրավախախտների ռեցիդիվիզմի (կրկնահանցավորության) վերաբերյալ սվյալների:

Ազգային պատկանելությունը

Պաշտոնական սվյալներն ըստ ազգային դասկանելիության տարբերակված չեն:

Քրեական հետապնդման ենթարկված անչափափասները

Ոստիկանությունը գնահատման թիմին չհրապարակված թվեր է տրամադրել անչափափաս մեղադրյալների վերաբերյալ այն գործերի մասին, որոնք ուղարկվել են դատարան, իսկ Արդարադատության նախարարությունը ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին տրամադրել է չհրապարակված սվյալներ քրեական հետապնդման ենթարկված երեխաների մասին: Այդ սվյալները հետևյալն են.

Տարեթիվ	Ներքին գործերի նախարարություն	Արդարադատության նախարարություն
2004	167	222
2005	146	192
2006	149	168
2007	149	179
2008	156	178

Այս թվերի միջև տարբերությունների վերաբերյալ բացատրություն չտրամադրվեց:

Մուրացկանություն և թափառաշրջիկություն

Ոստիկանությունն ամփոփում է որդես մուրացիկներ ու թափառաշրջիկներ հաշվառված երեխաների վերաբերյալ սվյալները: Այս սվյալներից դարձ է դառնում, որ 1997 թվականի 170 սվյալը 2005 թվականին նվազել է մինչև 46¹³³: Տվյալները տարբերակված են ըստ սեռի, հայտնաբերման վայրի և տարիքային խմբերի (14 տարի և ցածր, 14-15 և 16-17 տարեկաններ):

հաշվարկվի այլընտրանքների կամ դաստի դաստարակվածների, այլ ոչ մեղադրյալների կամ քրեական հետապնդման ենթարկվածների թվից: Բացի այդ, այլընտրանքը չի կարող լինել միայն նախազգուշացման տեսով` առանց ծրագրում ընդգրկվելու:

133 Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներ, 9-10-րդ էջեր:

Հավելված 2. Անձինք, ում հանդիպել ենք

Պետական դասճոհյաներ

- Ն. Առուսամյան, Արդարադատության նախարարի սեղակալ
- Ա. Սարգսյան, Քրեակասարողական վարչության սոցիալ-հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի ղեկավար
- Գ. Հովակիմյան, Սոցիալ-հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի գլխավոր մասնագետ
- Ա. Ջամալյան, «Արթուր» քրեակասարողական հիմնարկի ղեկավար
- Ռ. Մարտիրոսյան, «Արթուր» քրեակասարողական հիմնարկի սոցիալ-հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի ղեկավար
- Լ. Գավուկչյան, «Արթուր» քրեակասարողական հիմնարկի հոգեբան
- Լ. Սարգսյան, Վարդապետի թիվ 1 հասուկ դպրոցի տնօրեն
- Ծ. Գևորգյան, Նուբարապետի թիվ 18 հասուկ դպրոցի տնօրեն
- Ս. Բարսեղյան, Երևանի ֆաղափառաբանության երեխաների իրավունքների դաշտի նախագահ
- Լ. Գևորգյան, Վանաձորի խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովի ֆարսուղար
- Լ. Ղազարյան, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ընթացիկ, կանանց և երեխաների հարցերի վարչության ղեկավար
- Ա. Մուրադյան, Կրթության նախարարություն, գլխավոր մասնագետ
- Կ. Սուջյան, Արտաքին գործերի նախարարության մարդու իրավունքների հարցերով բաժնի ղեկավար
- Գ. Սարգսյան, Դատախազության դպրոցի տնօրեն
- Ա. Վարդանյան, Դատական դպրոցի տնօրեն
- Ա. Հայրապետյան, Արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտի տնօրեն
- Հ. Հունանյան, Ոստիկանության ղեկավար, Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերով հանձնաժողովի նախագահ
- Թ. Պետրոսյան, Ոստիկանության ֆինչական գլխավոր վարչության ղեկավար
- Ն. Դուրյան, Ոստիկանության 3-րդ (անչափափասների գործերով) վարչության ղեկավար
- Մ. Պողոսյան, Երևանի ձերբակալվածներին դաշտում վայրի ղեկավար
- Ա. Ստեփանյան, Ավագ դատախազ
- Հ. Սարգսյան, Ավագ դատախազ
- Ա. Մարության, Ավագ դատախազ
- Մ. Մնացականյան, Ազգային ժողովի մարդու իրավունքների և հանցանքների հարցերի մշակման հանձնաժողովի նախագահ
- Ռ. Սահակյան, Փաստաբանների դաշտի նախագահ
- Մ. Ղազարյան, Հանրային դատախազի գրասենյակի ղեկավար
- Տ. Դավթյան, Մարդու իրավունքների դաշտի գրասենյակի ֆաղափառաբանական վարչություն
- Լ. Դանիելյան, Վճռաբեկ դատարանի դատավոր
- Վ. Հովնանյան, Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր
- Ն. Հովակիմյան, Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր
- Կ. Փոլադյան, Դատական դեղատրամադրության դատարանի օրակարգի անփոփոխ վարչության ղեկավար

Քաղաքացիական հասարակություն

- Ա. Դանիելյան, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության ենթակայության փրեակասարողական հիմնարկների նկատմամբ հանրային մոնիթորինգի հասարակական դիտողների խմբի ղեկավար
- Թ. Խալափյան, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության ենթակայության փրեակասարողական հիմնարկների նկատմամբ հանրային մոնիթորինգի հասարակական դիտողների խմբի անդամ, «Տրսու» հասարակական կազմակերպության ղեկավար
- Մ. Շահվերդյան, «Առավոտ» հասարակական կազմակերպության ղեկավար
- Ա. Իսխանյան, Հայաստանի հելսինկյան կոմիտե
- Մ. Անտոնյան, ՀՕՖ-ի Երեխաների աջակցության կենտրոնի ղեկավար
- Ա. Գրիգորյան, Փասաբան

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ

- Լ. Մոչիրի, Գրասենյակի ղեկավար
- Հ. Խենչյան, Երեխաների դաշտամտության ծրագրերի ղեկավար

Միջազգային այլ գործակալություններ և կազմակերպություններ

- Շ. Նաջմեսդինովա, Մարդու իրավունքների ծրագրերի ղեկավար, ԵԱՀԿ
- Ի. Երանոսյան, Մարդու իրավունքների ծրագրերի ղեկավարի օգնական, ԵԱՀԿ
- Մ. Մարտիրոսյան, Փրոջեթ Հարմոնի կազմակերպության հայաստանյան գրասենյակի սնօրեն
- Է. Սարգսյան, Իրավական սոցիալականացման «Ջանգ» ծրագրի համակարգող, Վանաձոր
- Հ. Հակոբյան, Ավագ փասաբան, Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության օրենքի գերակայության նախաձեռնություն (ABA-ROLI)
- Զ. Փիթերսոն, Զբոսական իրավունքի գծով համակարգող, Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության օրենքի գերակայության նախաձեռնություն (ABA-ROLI)
- Ի. Սաղոյան, «Փրկեք երեխաներին» կազմակերպության հայաստանյան գրասենյակի սնօրեն
- Ա. Գևորգյան, «Փրկեք երեխաներին» կազմակերպության հայաստանյան գրասենյակի ծրագրի ղեկավար
- Զ. Միխայիլիդի, Տարածքային զարգացման ծրագրային գործառնությունների ղեկավար, Ուորլդ Վիժըն
- Ա. Գրիգորյան, Երեխաների դաշտամտության ծրագրերի համակարգող, Ուորլդ Վիժըն

Հավելված 3. Օգտագործված փաստաթղթեր

Օրենսդրություն և կանոնակարգեր

«Երեխայի իրավունքների մասին» օրենք, 1996թ.

Քրեական դատավարության օրենսգրք, 1998թ.

Քրեական օրենսգրք, 2003թ.

Քրեակասարողական օրենսգրք, 2005թ.

Երեխաների դաժնամության ազգային հանձնաժողով ստեղծելու, հանձնաժողովի կանոնադրությունը և անհասկանալի կազմը հաստատելու մասին» կառավարության 2005 թվականի հոկտեմբերի 28-ի թիվ 835-Ն որոշում

Հայաստանի Հանրապետության մարզադատարանների (Երևանի ֆաղափառաբանի) երեխաների իրավունքների դաժնամության բաժինների օրինակելի կանոնադրությունը հաստատելու մասին Հայաստանի Հանրապետության սարածային կառավարման նախարարի և Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2005 թվականի նոյեմբերի 17-ի համատեղ հրաման և այդ հրամանի հավելված

Կալանավորվածների և դատադատարանների հետ փրեակասարողական հիմնարկներում սոցիալ-հոգեբանական ծառայություններ կազմակերպելու մասին կանոնակարգ, 2003թ.

Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների դաժնամության 2004-2015 թվականների ազգային ծրագիր, թարգմանվել և հրատարակվել է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի կողմից՝ 2005թ., Երևան

Միավորված ազգերի կազմակերպության փաստաթղթեր

Երեխայի իրավունքների կոմիտե, Երեխաների իրավունքներն անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգում, ընդհանուր նկատառում թիվ 10, CRC/C/GC/10, 2007թ.

Ամփոփիչ նկատառումներ Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած երկրորդ զեկույցի վերաբերյալ, CRC/C/15/Add.225, 2004թ.

Հայաստանի Հանրապետության երկրորդ զեկույցը Երեխայի իրավունքների կոմիտեին, CRC/C/93/Add.6, 2003թ.*

Ամփոփիչ նկատառումներ Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած նախնական զեկույցի վերաբերյալ, CRC/C/15/Add.119, 2000թ.

Երեխայի իրավունքների կոմիտեին Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած նախնական զեկույց, CRC/C/28/Add.9 1997թ.*

Մասնակից ղեկավարողների զեկույցների մաս կազմող հիմնարար փաստաթուղթ, Հայաստանի Հանրապետություն, HRI/CORE/1/Add.57, 30-ը հունիսի 1995թ.*

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի փաստաթղթեր

ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաները Հայաստանում, MONEE վերլուծական զեկույցը երկրի վերաբերյալ, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի Իննոչենսի հետազոտական կենտրոն, Ֆլորենցիա, 2006թ.

* Աստիճանիչով նշված են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից ղարտարակալ, սակայն Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից հրատարակված փաստաթղթերը:

Անչափահասների կարգավիճակն անչափահասների գաղութում (հետազոտություն), Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների ազգային կենտրոն/ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 1998թ.

Անչափահասների գործերով արդարադատությունը և հանցավորությունը Հայաստանում, Գ.Ջայլզ, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամ, Երևան, 2001թ.

Հասարակական կազմակերպությունների փաստաթղթեր

Հասարակական կազմակերպությունների զեկույցը Երեխայի իրավունքների կոմիտեին, Հայաստան, 2002թ.

Հետազոտություն Նուբարաբենի հասուկ դորոցի վերաբերյալ, Ուորլդ Վիժըն Հայաստան (սարեփված անհայտ է)

Նուբարաբենի հասուկ դորոցի շուրջ համագործակցություն կառավարության հետ, Ուորլդ Վիժըն Հայաստան (սարեփված անհայտ է)

Երեխաների նկատմամբ չափաճահումների կրճատումը Նուբարաբենի հասուկ դորոցում, Ուորլդ Վիժըն Հայաստան (սարեփված անհայտ է)

Այլ փաստաթղթեր

Անչափահասների գործերով արդարադատությունը Հայաստանում. օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած անչափահասների ռեսուրսները, Առաջադեմ սոցիալական ռեֆորմներ հասարակական կազմակերպություն/ԵԱՀԿ, 2010, չհրատարակված

Եզրակացություն Քրեական դատավարության օրենսգրքի փրեական գործերով մինչդատական վարույթին առնչվող գլխում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ, ԵԱՀԿ-ԺՀՄԻԳ, կարծիք թիվ CRIM ARM/136/2009(MA), 15-ը հոկտյի, 2009թ.

Եվրոպական հարևանության և գործընկերության փաստաթուղթ, Հայաստանի վերաբերյալ ռազմավարական փաստաթուղթ, 2007-2013թթ.

Եվրոպական հարևանության և գործընկերության հաշվետվություն - Հայաստան, Հավելված, COM (2005) 72 վերջնական, Բաժին 1.1

Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաժնացման մասին օրջանակային կոնվենցիայի 25-րդ հոդվածի 1-ին դարբերության համաձայն Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած երկրորդ զեկույց, Եվրոպայի խորհուրդ, ACFC/SR/II(2004)010, նոյեմբերի 24, 2004թ.

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4.

**ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՕՐԵՆՔԻ ՀԵՏ ԿՈՆՑԼԻԿՏ ՈՒՆԵՑԱԾ
ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐԸ (ԱՍՏ/ԵԱՀԿ)**

ԱՆՉԱՓԱՅԱՍՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՕՐԵՆՔԻ ՀԵՏ ԿՈՆՖԼԻԿՏ ՈՒՆԵՑԱԾ ԱՆՉԱՓԱՅԱՍՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐԸ (ԱՍՏ/ԵԱՐԿ)

Հետազոտությունը իրականացվել է Առաջադեմ սոցիալական սեխնոլոգիաներ հասարակական կազմակերպության կողմից 2009 թվականին ԵԱՀԿ երևանյան գրասենյակի աջակցությամբ:

Սույն հետազոտության մեջ ամփոփված Տեսակետները, մեկնաբանություններն ու եզրակացությունները կարող են չհամընկնել ԵԱՀԿ-ի կամ ԵԱՀԿ երևանյան գրասենյակի Տեսակետների հետ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ծրագրի նախադասությունը և խնդիրները

Ժողովրդավարական բարեփոխումների շրջանակներում Հայաստանը դարձավ և ադապտվել համադասասխան իրավական դաժ և մշակել անչափահասների արդարադատության համակարգի արդյունավետ գործառնության մեխանիզմներ, որոնք կհիմնվեն երեխաների շահերի դաժադանության սկզբունքների վրա: Այլ դրոյթների շարքում միջազգային կոնվենցիաներն ու ուղեցույցերը կոչ են անում որդեգրել երեխայակենտրոն մոտեցում և հարգել երեխաների կարծիքը:

Թեև վերջին սասանայակի ընթացքում միջազգային կազմակերպություններն ու տեղական հասարակական կազմակերպություններն իրականացրել են անչափահասների արդարադատության համակարգի մի քանի անկախ ուսումնասիրություններ, անչափահաս օրինախախտների կարծիքները մինչ այժմ չէին դիտարկվել: Այս համատեղում կարևորվել է օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած երեխաների կարծիքների ուսումնասիրությունն անչափահասների արդարադատության համակարգի վերաբերյալ:

Ծրագրի նպատակն էր գնահատել օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած երեխաների կարծիքները անչափահասների արդարադատության համակարգի վերաբերյալ՝ անդրադառնալով թե՛ համակարգի արդյունավետությանը՝ անցանկալի վարքի կանխման, անչափահաս օրինախախտների ուղղման և վերականգնման առումով, և թե՛ գործընթացի բոլոր փուլերում երեխաների իրավունքների դաժադանությանը:

Դիտարկելով շարքեր ինտերվյուներ, որոնց հետ առնչվում են վարքային դժվարություններ ունեցող և օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած երեխաները, հետազոտական թիմը փորձել է հասկանալ անչափահասների տեսակետները մի շարք կարևոր հարցերի շուրջ, ինչդիտարկել են անչափահասների նկատմամբ վերաբերմունքը և անչափահասների իրավունքների դաժադանությունն այս ինտերվյուներում, անչափահասների նկատմամբ կիրառվող շարքեր դաժամիջոցների արդյունավետությունը և վերջիններիս ազդեցությունը անչափահասների ադադա կյանքի վրա, ինչդիտարկել են անչափահասների մտածողությունները և կարիքները հաջող վերականգնման առումով:

Ուսումնասիրության մեթոդաբանությունը

Հաժվի առնելով Հայաստանում քեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումների ժամանակացույցը՝ ուսումնասիրության թիրախ են հանդիսացել 2002 թ. սկզբից 2009 թ. վերջն ընկած ժամանակահատվածում 18 տարեկանը չլրացած հասակում օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցած երեխաները կամ երիտասարդները:

Հետազոտական հարցերը դաժանում էին սվյալների հավաքագրման և վերլուծության որակական մեթոդների կիրառություն: Հարցվողների խմբից կախված հարմար և արդյունավետ են համարվել խորին հարցազրույցները կամ ֆոկուս խմբերը: Որոշ դեղքերում զուգահեռաբար կիրառվել են երկու մեթոդները և յուրաքանչյուր մեթոդ փոխհասուցել է մյուսի սահմանափակումները՝ ֆոկուս խմբերում օգտագործվել է խմբային դինամիկան, իսկ անհատական խորին հարցազրույցներում՝ գաղտնիությունը, որի շնորհիվ հաղթահարվել է զգայուն հարցերի շուրջ խոսելու հնարավոր չկամեցողությունը:

Ուսումնասիրությունն անցկացվել է Երևանում և Հայաստանի մի քանի մարզերում 91 անչափահասների հետ 48 անհատական խորին հարցազրույցների և 10 ֆոկուս խմբերի միջոցով: Հարցվողները ներկայաց-

նում էին անչափահասների հետևյալ վեց խմբերը.

1. «Աբովյան» ֆրեակասարողական հիմնարկում ազատազրկման դասիժ կրող անչափահասներ (15 տղա, 1 աղջիկ¹),
2. «Աբովյան» ֆրեակասարողական հիմնարկից ազատված անչափահասներ (12 տղա, 1 կին),
3. փորձաքառնում զսնվող կամ այլընտրանքային դասիժ կրող անչափահասներ (13 տղա),
4. համայնքային վերականգնողական կենտրոնների շահառուներ (15 տղա, 4 աղջիկ),
5. հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հանրադատական համար 1 հասուկ կրթահամալիրում սովորող երեխաներ, ներառյալ ընտանիքի սոցիալական դրության դասճառով կրթահամալիրում հայտնված անչափահասներ² (12 տղա, 9 աղջիկ),
6. չափահասների ֆրեակասարողական հիմնարկներում ազատազրկման դասիժ կրողներ, ովքեր նախկինում դասիժ են կրել «Աբովյան» ֆրեակասարողական հիմնարկում (8 տղամարդ, 1 կին):

Հետազոտության գործիքները՝ խորին հարցազրույցների հարցաշարը և ֆոկուս խմբերի ուղեցույցը, մշակվել են ԵԱՀԿ Երևանի գրասենյակի և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ սերտ համագործակցության ներքո և հիմնված էին ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի կողմից մշակված հարցաշարի մոդելի վրա, որն օգտագործվել է Ադրբեյջանում նմանափոխ ուսումնասիրության ժամանակ:

Բացառությամբ թիվ 1 հասուկ կրթահամալիրի, ուր ֆոկուս խմբերի ընթացքում ներկա էր հիմնարկի հոգեբանը, բոլոր մյուս ֆոկուս խմբերն ու անհասական հարցազրույցներն անցկացվել են առանց դիտորդների ներկայության:

Հաշվետվության կառուցվածքը

Սույն հաշվետվությունն ամփոփում է ուսումնասիրության հիմնական արդյունքները և դասասխանում է առաջարկված հետազոտական հարցերին՝ հիմնվելով յուրաքանչյուր հարցին առնչված անչափահասների տեսակետների վրա: Այստիսով, օրինակ «Աբովյան» ԶԿՀ-ի մասին խոսելիս հաշվի են առնվել բոլոր այն հարցվողների կարծիքները, ովքեր երբևէ ազատազրկման դասիժ են կրել հիմնարկում:

Հաշվետվության առաջին երկու գլուխներում (Գլուխ 1. Համայնքային վերականգնողական կենտրոններ և Գլուխ 2. Վարձային դժվարություններով երեխաների հասուկ կրթահամալիր) փնտրվում է ինտերսուսներից յուրաքանչյուրում անչափահասների առջյամ, շփումը այլ անչափահասների և հիմնարկի աշխատողների հետ, վերջիններիս վերաբերմունքը անչափահասներին և նրանց իրավունքների դաժարացումը, ինչպես նաև անչափահասների կարծիքը հիմնարկի արդյունավետության վերաբերյալ:

Երրորդ և չորրորդ գլուխները (Գլուխ 3. Շփում նոսր կանոնային հետ և Գլուխ 4. Արդարադատություն) անդրադառնում են նոսր կանոնային հետ շփման արդյունքում անչափահասների ստացած տրավմաթյուններին և կարծիքներին, ինչպես նաև նախնական կալանքի վայրում և դասարանում նրանց ունեցած փորձին:

Հինգերորդ գլխում (Գլուխ 5. «Աբովյան» ֆրեակասարողական հիմնարկ) ամփոփվում է անչափահասների փորձը «Աբովյան» ԶԿՀ-ում, իսկ վեցերորդ գլուխը (Գլուխ 6. Փորձաքառն և այլընտրանքային դասիժ) դիտարկում է փորձաքառն անցնող և ազատազրկման հետ չկապված դասիժներ կրող անչափահասների տեսակետները:

Հաշվետվության յոթերորդ գլուխը (Գլուխ 7. Վերականգնում և վերաինտեգրում) ամփոփում է անչափահասների դիտարկումներն իրենց անցյալի և ապագայի մասին, ինչպես նաև նկարագրում է «Աբովյան» ԶԿՀ-ից ազատված անչափահասների դրական և բացասական փորձը, իսկ ութերորդ գլուխը (Գլուխ 8. Անչափահասների ցանկություններն ու առաջարկները) ամփոփում է այն փոփոխությունները, որոնք հարցված անչափահասները կցանկանային տեսնել օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցող անչափահասներով զբաղվող տարբեր ինտերսուսներում, ինչպես նաև ընդհանուր առմամբ անչափահասների արդարադատության համակարգում:

1 2009 թ. նոյեմբերի դրությամբ Աբովյանի կանանց ԶԿՀ-ում ազատազրկման դասիժ էր կրում մեկ անչափահաս աղջիկ (17 տարեկան):

2 Ծրագրով նախատեսված էր ուսումնասիրություն անցկացնել նաև թիվ 18 հասուկ կրթահամալիրում, սակայն ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության հետ փնտրվումների արդյունքում որոշվեց ընտրել սահմանափակել թիվ 1 կրթահամալիրում զսնվող անչափահասներով:

Հաժվեցվող բեղափակիչ մասը (*Եզրահանգումներ և առաջարկներ*) ընթերցողի ուշադրությունն է հրավիրում ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտված հիմնական խնդիրներին և առաջարկում է դրանց լուծման համար անհրաժեշտ առաջնահերթ փայլերը:

ԳԼՈՒԽ 1. ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐԱԳԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐ

Առօրյան համայնֆային վերականգնողական կենտրոններում

Քանի որ համայնֆային վերականգնողական կենտրոնները բաց ծառայություններ էին, նրանց շահառուներն ադրում էին իրենց հասակակիցների կյանքով: Պարզապես նրանք իրենց հիմնական զբաղմունքից բացի հաճախում էին նաև այս կենտրոնները և օգտվում էին նրանց սրամադրած ծառայություններից:

Անչափահասները հիմնականում կենտրոն էին հաճախում շաբաթական 1-2 անգամ 1-2 ժամով: Այնտեղ, որդես կանոն, զբաղվում էին ֆուտբոլով, թեթև ասլեսիկայով, շախմատով, բոֆոսով, կարատեով և այլ մարզաձևերով, հաճախում էին համակարգչի դասերի, փայտագործության և նկարչության խմբակներ:

Նրանք ընդհանուր միջնակարգ դպրոց էին հաճախում և դպրոցի դասերը դասրասում, իսկ ազատ ժամանակն անցկացնում էին ընկերների հետ զրուցելով կամ խաղալով, հեռուստացույց դիտելով, երաժշտություն լսելով, համակարգչային խաղեր խաղալով, սարբեր ինտերնետային կայքեր դիտելով:

Փոխհարաբերություններն ու վերաբերմունքը համայնֆային վերականգնողական կենտրոններում

Օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցող անչափահասների հետ առնչվող բոլոր կառույցների թվում հարցվողները թերևս ամենադրական կարծիքն են հայտնել համայնֆային վերականգնողական կենտրոնների աշխատողների մասին: Կենտրոնների շահառու անչափահասների կարծիքով, կենտրոնների աշխատողները մարդանոց էին, չէին անստում իրենցից փոքրին, կասկածներ էին, բարի, սիրալիր, աջակցող, դասասխանասու: Հարցվողները զնահասում էին նաև այն, որ կենտրոնի աշխատողները ջերմ էին, հարգալից, անկեղծ ու հոգասար և փորձում էին ոգևորել անչափահասներին:

Համայնֆային վերականգնողական կենտրոնների արդյունավետությունը անչափահասների աչքերով

Անչափահասները հիմնականում ընդգրկվել էին ծրագրում ուսիկանության ուղղորդմամբ: Ոմանց նման խորհուրդ էր սվել ուսուցիչը, դպրոցի սնօրենը կամ հարազաններից որևէ մեկը:

Հարցվողները համայնֆային կենտրոնների մի քանի նդդասակ են նշել: Նշված նդդասակներից ամենասարածվածը երեխաների վերադասսիարակությունը և նրանց «ճիշտ ուղու» վրա կանգնեցնելն է: Ոմանք խոսել են նաև ծրագրի կրթական և երեխաների ազատ ժամանակի կազմակերմման նդդասակների մասին: Հարցվողներից մեկի կարծիքով՝ ծրագիրը նդդասակ ուներ նաև կրճատել երեխաների և ուսիկանության միջև անջրդեղը, ինչդես նաև՝ երեխաների շրջանում ստեղծել ուսիկանի դրական կերդար:

Կենտրոններում անչափահասները հիմնականում օգտվում էին ուսուցողական ծրագրերից (համակարգչային, կավագործության և այլ խմբակներ), հոգեբանական և այլ խորհրդասվական ծառայություններից, մասնակցում էին ժամանցի կազմակերմման միջոցառումների (արշավներ և այլն):

Հարցվողները դասնում են, որ կենտրոն հաճախելու ընթացքում իմնասիրադեսման հնություններ են ձեռք բերել: «Սովորել են իմ զգացմունքները կառավարել, այլևս բռնկում չեն: Բացասրական աշխատանք, օրինակները ... օգտակար են»:

Ոմանք ասում են, որ դարձել են ավելի իմնավստահ, ավելի մարդանոց, գտել են իրենց ադրումներով կիսվելու որոշ ձևեր, հոգեկան հանգստություն են գտել: «Հոգեկան հավասարակշռություն [են գտել]: Նախկինում իմնաստղանության փորձեր են արել»: «Կարևորն այն է, որ նամակ են գրել հայրիկիս, որ զղջում են արածներիս համար»: «[Սովորում են] բոլորի հետ շփվել: Նախկինում շատ փչ էի շփվում, հիմա սկսել են ավելի շատ շփվել»:

Տարբեր օրինակներով յուրացրել են որոշակի վարձային մոդելներ, արժեքներ, փորձել են հասկանալ ինչ կարելի է անել, ինչ՝ ոչ: «[Սովորում են] տարբեր իրավիճակներում ինչդեպ մեզ դրսևորել, ում վստահել, գնահատել ծնողների աշխատանքը»: Ոմանք դրական դիրքորոշում են ձեռք բերել Երջակա միջավայրի և մարդկանց նկատմամբ: «Մարդկանց նկատմամբ վերաբերմունքս դարձել է լավը: Հիմա փորձում են հավասար մարդկանց»: «Սկսել են ավելի շատ բան հասկանալ: Մայրիկիս հետ ավելի են մտերմացել»: Ոմանք սովորելու և իրենց հետագա անելիքների համար մոտիվացիա են գտել: «Նոր ցանկություններ ունեն սովորելու, աշխատելու»: «Ավելի սիրով են դրոց գնում: Իմ նկատմամբ էլ շատերի վերաբերմունքը դեղի լավն է փոխվել»:

Անչափահասներին դուր էր գալիս հաճախել կենտրոն: Շատերը նույնիսկ ասում են, որ կցանկանային ավելի երկար ժամանակ անցկացնել այնտեղ: Նրանք նշում են, որ իրենց դուր էր գալիս աշխատողների ջերմ վերաբերմունքը, որ իրենց ոգևորում էին, իրենց հետ անկեղծ էին և հոգասար: Հարցվողներին դուր էր գալիս նաև այն, որ իրենք կենտրոնում զրուցակիցներ և խորհրդատուներ էին գտել: «Ինձ դուր է գալիս, որ զսնում են այն հարցերի դասասխանները, որոնք փնտրում են»:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԻՎ 1 ՀԱՏՈՒԿ ԿՐԹԱՀԱՄԱԼԻՐ ՀԱԿԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՎԱՐՔ ԳՐԱՏՎՈՐԱԾ ԵՐԵՒԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Առօրյան հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հասուկ կրթահամալիրում

Կրթահամալիրում անչափահասների օրը հիմնականում անցնում է դրոց հաճախելով և դրոցի դասերը դասրաստելով: Դրոցից բացի անչափահասներից շատերը հաճախում են երգի, դարի և կրկեսի խմբակներ, համակարգչի դասերի, ոմանք արհեստ են սովորում՝ կոշկակարություն, կարուձև, ավսոմեխանիկա, վարսավիրություն, կավագործություն, ոմանք զբաղվում են ֆուսբոլով:

Ազատ ժամանակը հիմնականում անց են կացնում համակարգչային, սպորտային կամ այլ խաղեր խաղալով, հեռուստացույց դիտելով, երաժշտություն լսելով: Ոմանք զբաղվում են ընթերցանությամբ: Կան անչափահասներ, ովքեր նշում են, որ զբաղմունք չեն զսնում և ձանձրանում են:

Փոխհարաբերություններն ու վերաբերմունքը հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հասուկ կրթահամալիրում

Հասուկ կրթահամալիրում դաիվող անչափահասներից շատերը դրոցում ունեն ընկերներ, ում հետ անցկացնում են իրենց ազատ ժամանակը, զրուցում են, կիսվում մտերմ և խնդիրներով: Բայց փչ չեն նաև այնդիսիք, ովքեր դրոցում ընկերներ չունեն:

Կրթահամալիրի աշխատողների մասին հարցվողները, որդես կանոն, դրական են արհայայվում: Ասում են, որ նրանք հոգասար են, բարի, աշխատում են օգնել անչափահասներին: Կրթահամալիրում զսնվող անչափահասները համեմատաբար հաճախ են շփվում դասղելի և հոգեբանի, ոմանք՝ իրենց հաճախած խմբակի ուսուցչի հետ:

Հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հասուկ կրթահամալիրի արդյունավետությունը անչափահասների աչքերով

Հարցվողները կրթահամալիրում էին հայտնվել միջնակարգ դրոցում ցածր առաջադիմություն ունենալու, կոնֆլիկտային վարք ցուցաբերելու, կամ կրթահամալիրում զսնվող րոց կամ եղբոր հետ լինելու համար: Շատերը նշել են, որ կրթահամալիրում էին հայտնվել իրենց կամով, բայց կան նաև այնդիսիք, ովքեր չէին ցանկանում այնտեղ գնալ:

Հարցվողների կարծիքով հասուկ կրթահամալիրի նդասակն անչափահասներին կրթություն սալն է: Բայց կան նաև այնդիսի կարծիներ, ինչդիսիք են. «Եթե երեխան ընսանիքի հետ կաղված դրոցըլեն ունի, աջակցում են, օգնում են, ժամանակավոր կացարան են սրամադրում, միմչև դրոցըլենը կլուծվի»: «Եթե այստեղ չբերեին, մեկը մուրացկան կդառնար, մեկը՝ հանցագործ» և այլն:

Հարցվողներից ոմանք ասել են, որ հասուկ կրթահամալիրում հայտնվելուց հետո սկսել են սովորել, ոմանք կրթահամալիրում զսնվող իրենց հարազատներին ավելի մոտիկ են դարձել: Կան նաև այնպիսիք, ովքեր դժգոհում են, որ կարոտում են ազատ կյանքը, հարազատներին:

Հիմնականում անչափահասներին կրթահամալիրում դուր են գալիս սարքեր խմբակների դարադրումներին մասնակցելը և կրթահամալիրի աշխատողները: Որոշ հարցվողներ նշել են նաև բաներ, որոնք իրենց դուր չեն գալիս՝ սենյակները փոքր են, չեն կարողանում տուն գնալ, ըստ ռեժիմի լուրջ է լինում և այլն:

Իրավունքների դաժադանությունը հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հասուկ կրթահամալիրում

Հասուկ կրթահամալիրում սովորող անչափահասներն իրենց իրավունքների շարքում նշել են ֆնելու, ունեցելու, լոգամք ընդունելու, խաղալու, դաս սովորելու, ընկերություն անելու, սիրելու, հարգելու և այլ իրավունքներ: Նրանք հազվադեպ են նշում իրավունքներ, որոնք համամարդկային են կամ վերաբերում են որոշակի խոցելի խմբի: Նման իրավունքների դասանիներն անդրադաձել են այսպիսի դասասխաններում. «[Մենք ունենք] *սափ սեղ աղորելու, ծնողին տեսնելու, բժշկի դիմելու*», «*մտածածն արտահայտելու, սովորելու [իրավունք]*»:

Իրավունքի մասն իմտերդեսացիայով են դասանիները մոտենում նաև այլ իրավունքներ ունենալու հարցին՝ ասելով, որ կցանկանային ունենալ դաս չսովորելու, օրվա ցանկացած ժամին ցանկացած տղու-թյամք հեռուստացույց դիտելու իրավունք և այլն:

Հիմնականում հարցման մասնակիցներն ասել են, որ իրավունքների դաժադանության և այլ խնդիրների լուծման համար դիմում են ծնողներին, դրոցի սնտենին, սոցիալական աշխատողին, հոգեբանին կամ փորձում են դրանք իմնուրույն լուծել:

ԳԼՈՒԽ 3. ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ԾՓՈՒՄ

Որդես կանոն՝ ոսիկանության վերաբերյալ գրույցում հարցման մասնակիցները աստ սակավախոս են եղել: Նրանցից ասերը հրաժարվել են դասասխանել հարցերի մեծամասնությանը: Այնուամենայնիվ դասկերը, որն ուրվագծվում է եղած կարծիքների հիման վրա, ցույց է տալիս, որ ոսիկանության համակարգում բավականին հիմնախնդիրներ կան:

Հարցման մասնակիցներից ասերն առաջին անգամ ոսիկանների հես առնչվել են 13-16 տարեկանում: Շատերի համար առաջին անգամ ոսիկանության հես շփումը աստ այլ հանդիդումների դասձառ է դարձել, ֆանի որ, ինչդես ասում են հարցման մասնակիցները, դրանից հետո իրենց տարքեր արարքների կասկածով հաձախ ոսիկանություն են կանչել: Ներկայումս հարցման մասնակիցներից ոմանք նրանց նկասմամք վախ են գգում, հիտում են իրենց նկասմամք բացասական վերաբերմունքը: Կա կարծիք, որ ոսիկաններից ոմանք օրյեկսիվ չեն, առաջնորդվում են «ուժեղի մոտ միտես էլ թույլն է մեղավոր» սկզբունքով:

Հարցման մասնակիցների մեծամասնությունը նշել է, որ ոսիկանությունում իրենց ծեծել են: Հիմնականում, ինչդես նշում են ոմանք, ոսիկանությունում անչափահասին ծեծում են, որդեսգի նա խոստովանի (կամ իր վրա վերցնի) հանցանքը կամ ասի, թե ով է մասնակցել արարքի (գողություն, կռիվ կամ այլ) կասարմանը: Նրանք, ովքեր ասել են, որ իրենց նկասմամք բռնություն չի կիրառվել, դա բացատրում են նրանով, որ իրենք անմիջադես խոստովանել են իրենց արարքը: Ոսիկանությունում խոտանգումների մասին դասմելիս հարցման մասնակիցները, ծեծից բացի, դասմել են նաև սղառնալու, մի ֆանի օր սոված դահելու, մերկացնելու և նվաստացնելու դեդիքերի մասին: «*Ինձ ահավոր ծեծեցին: 7-8 ժամ առանց հացի դահեցին: Նենց էին ծեծում, ուտես գնում էր, ջուր էին լցնում վրա, որ ուտի գամ ու էլի ծեծում էին*»:

Հարցման մասնակիցները գնում են, որ ոսիկանը դես է լինի ազնիվ, դասասխանասու, բարեխիղձ, արդար, մարդկային, չդիմի բռնության, վիրավորանքի, գործի օրենքի տրջանակներում: Այնուամենայնիվ ասերը մման ոսիկանի երքեք չեն հանդիդել և չեն էլ կարծում, որ երքեք կհանդիդեն: Սեջբերում. «*Կարծում են, որ լավ ոսիկան չի լինում: Կարող է այլ դարագաներում իրեն որդես լավ մարդ դրսևորի, բայց երք հագնում է ոսիկանի հագուստը, վերջ, լավը լինել չի կարող*»:

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՐԿԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Անչափահասներին հիմնականում ձերբակալել են սանը կամ դոկտորը: Ոմանց ուսիկանությունը բռնել է հանցանքի վայրում, ոմանք ինքնական են ներկայացել ուսիկանություն:

Հիմնականում հարցվողները ձերբակալված են եղել 2-3 օր, բայց կային անչափահասներ, ում ուսիկանությունում դառնել են 5, 6, մինչև անգամ 15 օր: Կան հարցման մասնակիցներ, ովքեր նշել են, որ ձերբակալված լինելու ընթացքում իրենց երկար ժամանակ հնարավորություն չի սրվել զանգահարել ռում:

Կալանավորված լինելու ժամկետը հիմնականում եղել է 2-7 ամիս: Կալանավորված լինելու ընթացքում ֆնիչին հանդիպել են 1-6 անգամ: Որդես կանոն` ֆնիչի հետ հանդիպումներից հարցման մասնակիցների տղավորությունը դրական չի եղել: Այստեղ ևս ֆիչ չեն բռնության, ստառնալիֆի, խաբեությանը ստորագրություն կորզելու դեմքերը: «Բաժնում մի հաս թուղթ ցույց սվեց, ասեց` ստորագրի, որ գնաս ռում, բայց իրականում 3 օր ՁՊՎ-ում դառնելու գրություն էր. հետ ասեց, որ խաբել է»:

Կան երիտասարդներ, ովքեր նշում են, որ այդ ընթացքում իրենց չեն տեղեկացրել իրենց իրավունքների մասին, և իրենք դրանց մասին դասկերացում չեն ունեցել` հարցաֆնմվել են դառնալի բացակայությամբ, իրենց անհարգալից են վերաբերել, վախեցրել են, խաբել: Երիտասարդներից մեկը դասնում է. «Մեկը եկավ և ասաց, որ իմ դասադառնումն է: Ինչ-որ մաբուր թուղթ սվեց, որ ստորագրեմ: Ես էլ ստորագրեցի»:

Ասում են, որ ֆնիչի հետ հանդիպումների ժամանակ ուսիկանության բաժանմունքում հիմնականում իրենց հետ է եղել ուսուցիչներից մեկը, իսկ կալանի ընթացքում մեծամասնությունը մեծակ է հանդիպել ֆնիչին:

Հարցման մասնակիցների մեծամասնությունն օգսվել է հանրային դառնալի ծառայություններից: Հանրային դառնալի հետ անչափահասները հանդիպել են 1-2 անգամ: Նրա աշխատանքից հիմնականում դժգոհում են` ասելով, որ կոմպենս և սրացավ չի եղել գործի նկատմամբ: Եղել են նաև հարցվողներ, ովքեր իրենց հանրային դառնալի երբեք չեն տեսել: Հարցման մասնակիցներից մեկը դասնում է. «Մի հանրային դառնալի ունեի, եկավ կողքս նստեց: Երբ սկսեցին ինձ ծեծել, գոռալով փախավ: Հետո մասնավորին վարձեցին»: Կան նաև հարցվողներ, ովքեր կարծում են, որ իրենց հանրային դառնալի ֆնիչին էր հայտնում իրենցից ասածները` նրան իրենց խոսքի իրենց իսկ դեմ օգտագործելու հնարավորություն տալով:

Վարձված փաստաբանի ծառայություններից օգտվողները նրանց հանդիպել են ավելի հաճախ` մոտ 2-3 անգամ և հիմնականում նրա աշխատանքից գոհ են: Հաճախ հարցման մասնակիցները վարձված փաստաբանի ծառայություններին են դիմել, որովհետև դժգոհ են եղել հանրային դառնալի աշխատանքից: Նրանք, ովքեր չեն կարողացել փաստաբան վարձել, որդես կանոն նշում են, որ բավարար գումար ունենալու դեմքում կհրաժարվեին հանրային դառնալի ծառայություններից և փաստաբան կվարձեին:

Հիմնականում հարցման մասնակիցները դասնում են, որ դասարանի դառնալի հուզված են եղել, ոմանք արհասվել են: Նրանց համար հասկալի ծանր են եղել ծնողների, մասնավորապես մայրերի աղոթումները: Անչափահասներից ոմանք ընկճված են եղել միայնակությունից կամ անդառնալի, ոմանք` անոթից կամ վախից, ոմանք էլ` անարդարության զգացումից: Ասում են, որ հնարավոր է այդ զգացումը թեթևացներ սրացավ և դոկտորի մաբուր դառնալի առկայությունը:

Դասավորի վերաբերմունքի կադակցությամբ կարծիքները տարբեր են: Կան երիտասարդներ, ովքեր դրական են արհասվում նրա մասին` նշելով, որ բարեսիրտ և մարդկային է եղել: Բայց կան նաև բավականին խիստ ֆննադառնություններ և որոշ կարծիքներ կոռուպցիայի և կողմնադառնության մասին: Հարցվողներից մեկի տղավորությունն այն էր, որ «Դասավորությունն իժխող է: Դասավորը չի կարող նրանց դասվերը չկատարել: Բացառություններ կարող են լինել, բայց հիմնականում դասվեր են կատարում: Եթե չկատարի, չի մնա այդ դառնալի»: Այնուամենայնիվ հարցման մասնակիցների մեծամասնությունը դասավորի վճիռն արդար է համարում, թեև ոմանք զսնում են, որ դասավճիռը կարող էր ավելի արդար և ավելի մեղմ լինել: Կան նաև այնտիսիֆ, ովքեր մինչ օրս իրենց մեղքը չեն ընդունում:

Հարցման մասնակիցների մեծ տարածված է նաև այն կարծիքը, որ անչափահասին չարժի ազատազրկել: Նրան կարելի է դառնալի ազատազրկում նշանակել, տուգանել կամ ներել: Մեջբերում. «Ես ընդհանրապես անչափահասին գոնե գողության համար չեի ազատազրկի: Թող գնան աշխատեն ու դեռույթան, տուժողին այդ գումարը վերադարձնեն»:

ԳԼՈՒԽ 5. «ԱՔՈՎՅԱՆ» ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿ

Առօրյան «Արովյան» ՔԿՀ-ում

Հարցվողներն, ովքեր 2001 թվականից հետո երբևէ զբնվել են «Արովյան» ՔԿՀ-ում, դասնում են, որ հիմնարկում օրերը հիմնականում միանման էին անցնում: Անչափահասներն առավոտյան վաղ արթնանում էին, նախաճաշում, մաքրում էին սարածփը, այնուհետև զնում էին դդուրը կամ արհեստագործական ուսումնարան: Տղաները հիմնականում զբաղվում էին փայտամշակությամբ և կավագործությամբ, իսկ աղջիկները՝ գորգագործությամբ և կարուձևով:

Ճաշից հետո հիմնականում ազատ էին և ժամանակը կազմակերպում էին ըստ իրենց նախասիրությունների՝ հեռուստացույց դիտելով, սեղանի թենիս կամ ֆուտբոլ խաղալով, երաժշտություն լսելով: Ունեին շաշկի կամ շախմատ էին խաղում, ունեին կարդում էին կամ բանաստեղծություններ գրում: Ժամը 23-ին դառնում էին ֆնելու: Ըստ հարցվողների՝ միանման օրերի մեջ ժամանակ առ ժամանակ հետաքրքրություն էին մտցնում անսպասելի հյուրերի՝ ուսանողների, ուսումնասիրողների և այլոց այցելությունները:

ՔԿՀ-ում անցկացված օրերի մասին անչափահասների հիշողությունները հիմնականում թխուր են: Ունեց մեջ տղավորվել է մեկուսարանում հայտնվելու առաջին օրը: Նրանք, ովքեր այդ օրն անցկացրել են մեկուսարանի հին շենքում, հիշում են այնտեղի անբարենպաստ դրամաները՝ ցուրտը, խոնավությունը, մթությունը և այլն: Ունեին հիշում են իրենց ծննդյան օրը, որ մեծակ և թխուր են անցկացրել: Շատերի մեջ տղավորվել են ծնողների այցելությունները, նրանց հուզմունքը:

Ինչդեռ նշում են հարցվողները, «Արովյան» ՔԿՀ-ից լավ հիշողություններ հազիվ թե մնային, քանի որ անազատությունը դրա հնարավորությունը չի տալիս: Հարցվողների խոսքերով անազատության մեջ, հարազատներից հեռու մարդն իրեն լիված և միայնակ է զգում: Ունեին փորձում են ընդհանրապես ոչինչ չհիշել: Այն սակավաթիվ դրական հիշողությունները, որ հարցվողներն ունեն, կապված են փայտագործության, կավագործության և նկարչության խմբակներում իրենց զբաղմունքի հետ: Ունեց մեջ տղավորվել է նաև իրենց կամ իրենց ընկերների դդուրի ավարտը նշող «Վերջին զանգ» միջոցառումը, ստորաշախի մրցումները, որոնց իրենք մասնակցել են, ՔԿՀ-ի արհեստագործական խմբակներում դասընթացի իրենց աշխատանքների ցուցադրությունները, որտեղ ունեին նաև մրցանակների են արժանացել:

Փոխհարաբերություններն ու վերաբերմունքը «Արովյան» ՔԿՀ-ում

ՔԿՀ-ում, ինչդեռ նշում է հարցվողների մեծամասնությունը, ընկերներ դժվար է ունենալ, ուստի այնտեղ զբնվելու ընթացքում շատ հշեր են ընկերներ ունեցել: Ասում են, որ հիմնարկում դժվար էր մարդկանց վստահել, նրանց հետ անկեղծ լինել:

ՔԿՀ աշխատողների մասին հարցման մասնակիցները հիմնականում դրական են արտահայտվել՝ նշելով, որ նրանք ուշադիր էին, հոգասար, խիստ, ինչը, սակայն, դրամանավորված էր աշխատանքի բնույթով: Այնուամենայնիվ հիմնարկում չկային աշխատողներ, ում հետ անչափահասներն ավելի շատ էին շփվում կամ կցանկանային ավելի շատ շփվել: Ասում են, որ աշխատողների հետ շփումները «լավ չեն դիտվում այլ դասադասարանների շրջանում»:

Որդես կանոն՝ անչափահասների ճշգրիտ մեծամասնությունը «Արովյան» ՔԿՀ-ի հոգեբանի հետ իրենց նախաձեռնությամբ հազվադեպ էին հանդիպում: Շատերը նշել են, որ դրա կարիքը չեն ունեցել: Այնուամենայնիվ երբեմն հոգեբանն ինքն է այցելել անչափահասներին, զրուցել նրանց հետ: Անչափահասներից շատերը, ովքեր հոգեբանի հետ նման զրույցներ ունեցել են, նշել են, որ այդ զրույցները օգնել են թեթևանալ և որոշ ժամանակով կտրվել հիմնարկի միջավայրից: Տղաների համեմատ, աղջիկներն ավելի հաճախ են շփվել հոգեբանի հետ: Դրան հավանաբար նպաստել է նաև այն, որ հոգեբանը կին է: Որոշ տղաներ նշել են, որ իրենք հնարավոր է ավելի հակված լինեին հանդիպել հոգեբանին, եթե նա տղամարդ լիներ:

«Արովյան» ՔԿՀ-ում սոցիալական աշխատողի հետ հանդիպումները ևս հաճախակի չեն եղել: Հիմնականում նա օգնում էր դրամանակալ վաղաժամկետ ազատման, արտաքին այցելության կամ այլ դիմումներ գրելիս:

«Աբովյան» ՔԿՀ-ի արդյունավետությունը անչափահասների աչքերով

Հարցվողների մեծամասնությունը ՔԿՀ-ում էր հայտնվել գողություն, կողոպուտ, դանակահարություն, ավազակային հարձակում կատարելու կամ մարմնական վնասվածք հասցնելու լուրջ մտադրությամբ:

Հարցվողներից ոմանք անչափահասների ՔԿՀ-ում լուրջ բան արեցին անգամ: Ըստ հարցվողների՝ կրկնահանգազորությանը նույնպես է այն, որ երբեմն օրինական ճանապարհով գումար վասակելն ավելի դժվար է լինում: Ոմանք, ազատվելուց հետո չկարողանալով աշխատանք գտնել, դիմել են գումար ձեռք բերելու այլ եղանակի: Հարցվողներից մեկը հետևյալ կերպ է ներկայացրել իրավիճակը. «Բոլորս էլ մտածում ենք ազատվենք, էլ էս կյանքով չաղբենք, բայց ստացվում է հակառակը: Դրա լուրջ մտադրող գումարի չլինելն է, հեշտ արբերակով գումար աշխատելու հնարավորությունը»:

Հարցվողները նշել են, որ «Աբովյան» ՔԿՀ-ի նպատակն անչափահասներին ուղղելն է: Բայց նրանք մասնավորապես գտնում են, որ միջավայրը՝ փակ դռները, անվստահության մթնոլորտը, չի նպաստում ուղղվելուն, ընդհակառակը՝ անչափահասներին ավելի նյարդային և ագրեսիվ է դարձնում, չարացնում: Ոմանք գտնում են, որ ՔԿՀ-ը չի նպաստում անհատի ուղղմանը, քանի որ, ըստ իրենց, անհատն իր որոշումներ է փոխվում, և եթե նա նման մտադրություն չունի, նրան ոչինչ չի ուղղի:

Հարցվողների մեծամասնությունը ՔԿՀ-ում գտնվել է 1-3 ամիս: Ասում են, որ ՔԿՀ-ում անցկացրած ժամանակի ընթացքում իրենք դարձել են ավելի զգույս և զգոն, դժվարությամբ են վստահում մարդկանց և խուսափում են մտերիմ հարաբերություններից: ՔԿՀ-ում անցկացրած ամիսները ցատկաբար դարձրել են նյարդային և ագրեսիվ: Ոմանք նշում են, որ ՔԿՀ-ից իրենց վրա է մնացել հանցագործի լուրջ անցյալը: Նման լուրջ անցյալը ավելի խնայող է ազատ կյանքին անչափահասների համարվելուն և հասարակությանը վերաբերվելուն: «Վրաս մնաց դասվածի ու հանցագործի լուրջ անցյալը: Վաղը երեսուրտ է իմանա, թե հայրը հանցագործ է, ու ոչ ոք հակառակը չի արագույնի: Բոլորը դա են հիշելու»:

Թեև հարցվողներից ցատկաբար նշում են, որ ՔԿՀ-ում չկար մի բան, որ նպաստեր իրենց ուղղմանը, նրանք այնուամենայնիվ ասում են, որ կազմակերպությունը, փայտանձակությունը և այլ զբաղմունքներն օգնում էին, որպեսզի ժամանակը չուռ անցնի:

Իրավունքների դաժնացումը «Աբովյան» ՔԿՀ-ում

Հարցվողները նշել են, որ «Աբովյան» ՔԿՀ-ում գտնվելու ընթացքում տեղյակ են եղել իրենց իրավունքներին: Դրանց մեջ նրանք հիմնականում նշել են տեսակցությունների և հարազատի զանգահարելու, համաձայն սահմանափակ և գրադարանից օգտվելու իրավունքները: Այս իրավունքներից անչափահասները, որպես կանոն, օգտվել են: Ոմանք նշել են նաև, որ իրավունք են ունեցել օգտվելու վստահության հեռախոսից, որից, սակայն, չեն օգտվել:

Հարցվողները նշել են, որ ՔԿՀ-ում իրավունքների դաժնացման հետ կապված դժվարություններ չեն եղել: Իսկ եթե լինեին, ապա, ոմանք ասում են, որ դրանց հաղթահարման համար կղիմեին հիմնարկի աշխատողներին, իսկ ոմանք էլ, որ ոչ մեկի չէին դիմի:

Ներկայումս անչափահասների ՔԿՀ-ում լուրջ կողմ անչափահասների գրեթե կեսը դիմել է լուրջ անցյալի վաղաժամ ազատման համար: Ոմանք ասում են, որ դրական դաժնացման են ստացել: Նրանք, ովքեր չեն դիմել, հիմնականում նշում են, որ լուրջ մտադրող լուրջ անցյալի վաղաժամկետ ազատման դիմելու համար օրենքով սահմանված դաժնացման չլրացում է:

ԳՆՈՒԽ 6. ՓՈՐՁԱՇՐՋԱՆ ԵՎ ԱՅԼԵՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻԺ

Փորձաքննության անցնող և ազատազրկման հետ կապ չունեցող լուրջ անչափահասների առջյան

Այս խմբի անչափահասներից ցատկաբար նշում են կրթությունն ավարտելուց հետո ուսումը չէին շարունակել և զբաղվում էին արհեստներով, սպորտով կամ երաժշտությամբ: Քիչ չէին նաև նրանք, ովքեր աշխատում էին կամ սովորում ուսումնարաններում և բուհերում: Կան նաև այնպիսիք, ովքեր զբաղված չեն:

Նրանք հիմնականում օրն անցկացնում են հեռուստացույց դիտելով, երաժշտություն լսելով, ընկերների հետ ֆուսբոլ, թենիս կամ խաղաֆարսերով խաղալով, զբոսնելով և այլն:

Փորձաքջան անցնող կամ ազատագրվածան հետ կապ չունեցող դասիժ կրող անչափահասների նկատմամբ վերաբերմունքը

Փորձաքջանում զճնվող կամ այլընճրանճային դասիժ կրող անչափահասների հետ աճխասող ճասնաճեճներիճ՝ փրեակասարողական վարչություն (ԶԿՎ) սարաճֳային ստորաճաճանունների աճխասակիցներին, հարցվողները հիմնականում դրական քնութազիր են սալխ՝ նճելով, որ նրանք քարի են, քարեհանքույր, հարգալից, իրենց չեն վերաքերում որդես հանցազորճի:

Փորձաքջանի և ազատագրվածան հետ կապ չունեցող դասճի արդյունավետությունը անչափահասների աչքերով

Անչափահասները հիմնականում փորձաքջանի կամ այլընճրանճային դասճի էին դասադարսվել գողություն, դանակահարություն, խուլիգանություն կամ վրաերթ կասարելու համար:

Եթե «Աքովյան» ԶԿԳ-ում դասիժ կրող անչափահասները ճիանճանակ նճում են, որ ազատագրվածան նդասակը «հանցազորճին ուղղելն» է, ադա փորձաքջան անցնող կամ այլընճրանճային դասիժ կրողները քավականին սարքեր ճներով են ճեկնաքանում փորձաքջանի և այլընճրանճային դասճի նդասակները: ճասերը նճում են, որ դա անչափահասներին վերահսկելու ճն է: «Չսկում են, որ կռիվ չանենք, խելոք ճնանք»: Այլ ճեկնաքանությունների ճարում կարելի է նճել դասանիններին ուղղելու, դասճելու կամ ճղճման ճգացում առաճացնելու նդասակները:

Ըստ հարցվողների՝ փորձաքջանը և այլընճրանճային դասիճն այնճանով են նդասում անչափահասների ուղղվելուն, որ նրանց ճգոն են դահում, ետ են դահում չկճռադասվաճ, չնսաճվաճ արարներ կասարելուց, սսիդում են հասկանալ, որ նրանք դեսք է դասասխանասվություն ճգան իրենց կասարաճ արարների համար:

Ներկայումս փորձաքջան անցնող անչափահասներից ոճանք եղել են նաս ազատագրվածան վայրերում: Չանենասելով ազատագրվումը և փորձաքջանը/այլընճրանճային դասիճը՝ նրանք հիմնականում նճում են, որ անազատությունը քացասաքար է ազդում անչափահասի հոգեկան վիճակի վրա, ճինչդեռ ազատության ճեղ կարողանում են քացասական ճաս ադումներից խուսափել:

Չարցվողները փորձաքջան անցնող կամ այլընճրանճային դասիժ կրող անչափահասների կարգավիճակում դրական են համարում այն, որ նրանք խուսափել կամ ազատվել են ազատագրվումից: Այսդես նրանք իրենց ճջադասի հետ կադ դահդանելու հնարավորություն ունեն: Չարցվողներից ճեկը նճում է, որ այսդիսով նրանց կարճես երկրորդ հնարավորություն է սրվել: Սյուս կողմից փորձաքջան անցնող կամ այլընճրանճային դասիժ կրող անչափահասներին դուր չի գալիս, որ իրենք դեսք է ճաքաքական ճեկ կամ երկու անգամ ներկայանան ոսիկանություն կամ ԶԿՎ համադասասխան քաճանճումճ՝ ստորադրություն թողնելու³: Անչափահասներից ճեկն ասում է, որ իր փորձաքջանը երկար է, ինչը խոչընդորսում է որոճ նդասակների իրազորճմանը: «Ինճ 5 սարի են սվել: Լալ կլիներ, որ կարողանայինք ավելի ճուս դուրս գալ փորձաքջանից, իրավումք ունենայինք ճազմական հասսատություն ընդունվել սովորելու»:

Փորձաքջան անցնող կամ ազատագրվածան հետ կապ չունեցող դասիժ կրող անչափահասների իրավունքների դասդանությունը

Չարցման որոճ ճասնակիցներ իրենց իրավունքների ճարում նճել են փասսաքան ունենալու և ոսիկանությունում ճանկավարճի կամ ճնողի հետ լինելու իրավունքները: Կան անչափահասներ, ովքեր ասել են, որ սեղյակ չեն իրենց իրավունքներից: Չարցման ճասնակիցներից ճեկը նճել է նաս հետկյալը. «Անչափահասին ճեճելու իրավումք չունեն: Չիճա ես դա գիտեն, առաջ չգիտեի»:

Այլ իրավունքներ ունենալու ճասին խոսելով՝ հարցման ճասնակիցներից ճեկը նճել է, որ կցանկանար իրավումք ունենալ դասաֳնության ընթացքում դասական նիսից հետո գնալ տուն: Ինչ վերաքերում է փորձաքջանի և այլընճրանճային դասճի ընթացքին, ադա անչափահասներից ոճանք նճել են, որ կցանկանային քնակության վայրը փոխելու հնարավորություն ունենալ:

3 Այցերի հաճախականությունը որոճվում է ԶԿՎ ստորաքաճանունների կողմից, քայց չդեսք է լինի ավելի հազվադեդ ֳան ամսական ճեկ անգամը:

ԳԼՈՒԽ 7. ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐԱԻՆՏԵԳՐՈՒՄ

Հարցման մասնակիցներից շատերն ասում են, որ եթե կարողանային իրենց անցյալում ինչ-որ բան փոխել, կցանկանային նորից ծնվել և ադրել՝ չհանդիմանալու շատ դժվարությունների, աղբասության, որբության: Ոմանք ասում են, որ չէին անի այն արարքը, ինչի համար ազատագրված են դասադասվել:

Հարցվողներից շատերն ունեն նրասական և ցանկություններ: Ոմանք դաստիարակվում են բանակ գնալ, ոմանք ցանկանում են շարունակել կրթությունը, ոմանք աշխատանք են փնտրում:

Աղագայում օրենքի հետ կոնֆլիկտներից խուսափելու համար անչափափասներն ունեն աշխատանք գտնելու և ուսումը շարունակելու հարցում օգնության կարիք: Նրանք ասում են, որ իրենց ցանկությունների իրականացմանը խոչընդոտում են ֆինանսական ռեսուրսների բացակայությունը, անձնական հասկանիչները (անհամապատասխանությունը, անհամբերությունը) և այլն: Նշում են նաև, որ աղագայում օրենքի հետ խնդիրներից խուսափելու կարող է օգնել սրակից և վստահելի ընկեր կամ ծնող ունենալը, աշխատանքը և փողը, իրավական ղեկավարությունը, լավ սովորելու մոտիվացիան:

Այն հարցվողներն, ովքեր նախկինում դասիժ են կրել «Արվյան» ԶԿԴ-ում և ներկայումս փորձում են վերաինտեգրվել հասարակությանը, շեղյալ չէին որևէ կառույցի մասին, որը կարող է նրանց օգնել այդ հարցում: Թերևս նման աջակցության բացակայությունն է դասձառը, որ հարցման մասնակիցներից ֆերն են ազատվելուց հետո որոշակի հաջողությունների հասել:

Հարցվողներից մեկը հաջողություն է համարել այն, որ կարողացել է բուհ ընդունվել: Ասում է, որ դրան նրաստել է նաև ԶԿԴ-ի սնուցումը՝ ազատագրված ընթացքում ընդունելության ֆնդիներին մասնակցելու հնարավորություն ստեղծելով:

Մյուսը հաջողություն է համարում այն, որ կարողացել է իր ազգականներից մեկի օգնությամբ աշխատանք գտնել: Միաժամանակ նա նշում է, որ թափաքել է այն հանգամանքը, որ ազատագրված դասիժ է կրել, քանի որ, իր կարծիքով, այլադեպ իրեն աշխատանքի չէին ընդունի:

Մյուսները փնտրում էին աշխատանք, բայց չէին կարողանում գտնել: Հիմնականում զբաղվում էին սնային սնեստությամբ, հողագործությամբ: Հարցվողների կարծիքով՝ աշխատանք գտնելու խոչընդոտում է հիմնականում այն հանգամանքը, որ իրենք ազատագրված են եղել: Ոմանց դեմքում ազատագրվումը խանգարել է կրթություն ստանալուն և մասնագիտություն ձեռքբերելուն: Ոմանք նշում են, որ ազատագրվումը իրենց վրա «դասվածի» կնիք է դրել, ինչի դասձառով մարդիկ խուսափում են իրենց աշխատանքի վերցնել, անվստահություն կա իրենց նկատմամբ: «Մարդկանց, հարևանների, դպրոցի իմ ընկերներից շատերի հետ չեմ կարողանում շփվել: Մտածում եմ, որ նրանք ինձ արհամարհում են, մասնավորապես աղջիկները: Աշխատում եմ ոչ մեկի հետ չփոխել առայժմ, մինչև որ ինձ լավ կողմերով կորստերեն: Չեմ կարող ասել, որ առանց որևէ մեկի օգնության չեմ կարող հաղթահարել դա, բայց և չկա մեկը, ում կարող եմ դիմել»:

Օրենքի հետ խնդիրներ չունենալու համար դասանիներն իրենց հասակակիցներին խորհուրդ են տալիս ավելի հավասարակշռված լինել, մտածված գործել, անթույլատրելի արարքներ չգործել, փորձել կոնֆլիկտները հարթել բանակցությունների և ոչ թե կռվի միջոցով: Իսկ ներկայումս «Արվյան» ԶԿԴ-ում ազատագրված դասիժ կողմ անչափափասներին հարցման մասնակիցները խորհուրդ են տալիս, որ լինեն զգույս և ուժադիր, բայց ոչ չարացած, չմտածեն, թե կյանքը վերջացել է, այն շարունակվելու է դրսում:

ԳԼՈՒԽ 8. ԱՆՉԱՓՈՒՄԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԱՐԿԱՐԿԱՏՈՒՄ

«Արվյան» ԶԿԴ-ում հնարավոր բարեփոխումների վերաբերյալ հարցման մասնակիցներն առաջարկում են անչափափասներին հարազատների հետ տեսակցությունների ավելի մեծ հնարավորություն տալ: Ոմանք նշում են, որ լավ կլինե, որ ազատագրված անչափափասները հնարավորություն ունենային որոշ ժամանակով վերադառնալ տուն, դպրոց, հանդիմանել ընկերներին: Կամ ազատագրված ընթացքում հաճախեին սովորական միջնակարգ դպրոց: «Կուզենայի ավելի շատ լինեին տեսակցության օրերը: Կցանկանայի զոնե մասկա մեջ մի շաբաթ տուն թողնեին, զնային դպրոց, ընկերներին տեսնեին, ամեն ինչ, որ չկրվեին հասարակությունից»: «Դասի գնային հասարակ դպրոց՝ դրսում, իմ դպրոցը: Գնային դասի մտեին, վերադառնային գաղութ»:

Հարցման մասնակիցները նշել են նաև, որ ցանկալի է ազատագրվածների համար մասնագիտություն ձեռք բերելու, կանանց՝ խեղճագործության խմբակ հաճախելու հնարավորության ստեղծումը: Երիտասարդները նշում են, որ եթե ԶԿՀ-ում հնարավոր լիներ ինչ-որ մասնագիտություն ձեռք բերել, ապա ազատվելուց հետո աշխատանք գտնելն ավելի հեշտ կլիներ: Բարձրացվել է նաև հիմնարկի բակը կանաչադաշտելու և այգի ստեղծելու հարցը:

Վարձային դժվարություններ ունեցող երեխաների հասուկ կրթահամալիրում բարեփոխումների ցանկությունների շարքում հարցման մասնակիցներից շատերը նշել են ավելի հաճախ տուն գնալու և կրթահամալիրից դուրս ավելի շատ ժամանակ անցկացնելու հնարավորության ստեղծումը: Ոմանք նշում են, որ կարելի է ավելի բարեկարգել դպրոցի ուսուցման և կենցաղային դասընթացները՝ բացել նոր խմբակներ, բարեկարգել ճաշարանը, սնունդը, ավելացնել հեռուստացույցները: Կա նաև ցանկություն, որ ուսուցիչներն ու ճնշումները վստահեն երեխաներին, նրանց ավելի լավ վերաբերվեն:

Արդարադատության համայնքային կենտրոնների շահառուները ցանկություն են հայտնել, որ կենտրոնում գտնվելուց հետո ուսկանությունում հաշտության համար իրենց սվյալները: Ոմանք նշում են, որ լավ կլիներ, եթե ուսանողները հաճախ գային և իրենք տարբեր մարդկանց հետ շփվելու հնարավորություն ունենային, ավելի բազմազան զբաղմունքի ձևեր լինեին:

Փորձաշրջանի և այլընտրանքային դասերի ծառայությունները բարելավելու նպատակով հարցման մասնակիցներն առաջարկում են կրճատել սոցիալականությունում կամ ԶԿՎ-ում անչափահասների ներկայացուցչության հաճախականությունը: Ըստ մասնակիցներից մեկի՝ լավ կլիներ, եթե նրանք ներկայացուցչության ամսական մեկ անգամ (ներկայիս շաբաթական 1 անգամի փոխարեն), իսկ փորձաշրջանը տներ մեկ տարի: Կա նաև առաջարկ մեղմացնելու վերահսկողությունը, եթե իրենք համադասաստիսան վարձ են դրսևորում:

Ընդհանուր առմամբ անչափահասների արդարադատության համակարգում բարեփոխումների նպատակով հարցման մասնակիցներն առաջարկում են աշխատել այդ համակարգում կոռուպցիան հաղթահարելու, ուսկանության, դասախառնության և դասարանների բարեփոխման, դրանց աշխատանքում արդարության սկզբունքի ամրապնդման ուղղությամբ, անչափահասների նկատմամբ բռնության կանխման, անչափահասների իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ

Հիմնվելով հարցվողների կարծիքների վրա՝ կարելի է ենթադրել, որ օրենքի հետ կոնֆլիկտ ունեցող անչափահասների ուղղմամբ և անցանկալի վարքի կանխմամբ զբաղվող հաստատությունների շարքում անչափահասների վերադաստիսության և հասարակությունում նրանց վերաինտեգրացիայի առումով ամենից արդյունավետը համայնքային վերականգնողական կենտրոններն են:

Թեև հարցվողներն ընդհանուր առմամբ չեն դժգոհում ԶԿՀ-ի դասընթացներից, նրանք այնուամենայնիվ նշում են, որ հիմնարկում ազատագրված մեծ զանգված չի նպաստում անհատի վերականգնմանը: Ինչ վերաբերում է երեխաների հասուկ կրթահամալիրին, ապա այն կանխում է ազատագրված լինելու բացասական հետևանքները, նպաստում է, որ անչափահասները վերադառնան կրթական գործընթաց, ինչպես նաև, առաջարկելով զբաղվածության և ժամանցի հնարավորություններ, նվազեցնում է հանցավոր և կոնֆլիկտային վարքի դրսևորման հնարավորությունները: Այնուամենայնիվ այս հաստատությունները, լինելով փակ, սահմանափակում են երեխաների շփումը հաստատություններից դուրս գտնվող իրենց հասակակիցների հետ և նվազեցնում են հաստատությունից դուրս կենսագործունեության հնարավորությունների յուրացման հնարավորությունները: Այս առումով ամենից արդյունավետը համայնքային կենտրոններն են: Այնտեղ կրթվող երեխաները, ոչ միայն գտնում են ժամանակի կազմակերպման հնարավորություններ, այլ նաև որոշակի հնարավորություն են ձեռք բերում, որոնք օգտակար են հասարակության լիարժեք անդամ լինելու համար:

Համայնքային կենտրոններում անչափահասները ձեռք են բերում ինֆրաստրակտուրայի և ինֆրակառավարման, մարդկանց հետ հաղորդակցության հնարավորություններ, դառնում են ավելի մարդամոտ և գտնում են իրենց աղբյուրներով կիսվելու որոշ ձևեր: Ձեռք են բերում ինֆրապատասխանություն, որը նրանց հնարավորություն է տալիս ավելի նախանձախնդրորեն և վստահ հետամուտ լինել նպատակների իրականացմանը: Կենտրոնում դասանիները յուրացնում են որոշակի վարձային մոդելներ, արժեքներ, փորձում են հասկանալ ինչ կարելի է անել, ինչ՝ ոչ: Կենտրոնների աշխատանքը անչափահասների մեծ դրական դիրքորոշում

է դաստիարակում շրջակա միջավայրի և մարդկանց նկատմամբ, ինչը ստիպում է ավելի դասասխանասու և բարյացկամ վերաբերվել շրջապահին: Որոշ անչափահասներ այս կենտրոններում մոտիվացիա և խրախուսամբ են գտնում կրթությունը շարունակելու և աղազայի այլ ծրագրեր իրագործելու համար:

Հարցվողների կարծիքներում արձանագրելով անչափահասների արդարադատության համակարգի որոշակի մասհարավներ՝ կարծում ենք, որ դրանց հաղթահարմանն ուղղված որոշակի միջոցառումներ են անհրաժեշտ: Մասնավորապես.

- անհրաժեշտ է ձեռնամուխ լինել համայնքային կենտրոնների գործունեության ընդլայնմանը: Այս կենտրոնների գոյությունը կարևոր նախադասում է կոնֆլիկտային վարժ ցուցաբերող անչափահասներին հասարակությունում ինտեգրելու և նրանց լիարժեք կյանքի համար նախադասումներ ստեղծելու համար: Կենտրոնները կարող են նմանապես անչափահասների ազատագրված դեմոստրիկ նվազեցմանը և ազատագրված այնպիսի բացասական հետևանքների կանխմանը, ինչպիսիք են ստիպաբանական, անազատության ընթացքում սոցիալական կառուցված, ազատ կյանքում կենսագործունեության որոշ հնարավորությունների կորուստը և այլն:
- Հրատարակել միջոցառումներ են անհրաժեշտ ուսիկանությունում անչափահասների ֆիզիկական և հոգեբանական խոցանակումների, նրանց արժանապատվությունը վիրավորող գործողությունների, հոգեբանական ճնշումների և սոցիալալիքների կանխման, ինչպես նաև՝ ուսիկանության աշխատակիցների կոմպետենցիայի և անաչառության բարձրացման ուղղությամբ:
- Հրատարակել և կարևոր է հանրային դաստիարակի ինստիտուտի բարեփոխումը, այլապես անչափահասների իրավական դաստիարակվածությունը կախված է լինում ֆինանսական գործունեից: Այս ինստիտուտի կայացումը կարևոր է բոլոր անչափահասների իրավական դաստիարակվածությունն անկախ նրանց սոցիալական նկարագրից և նրանց ընտանիքի եկամուտներից ապահովելու համար: Միջոցառումներ են անհրաժեշտ հանրային դաստիարակների կոմպետենցիայի, բարեխղճության և անաչառության բարձրացման ուղղությամբ:
- Կարևոր է անչափահասների արդարադատության համակարգում անչափահասների իրավունքների դաստիարակության բարձրացումը: Այս առումով անհրաժեշտ է ձեռնարկել միջոցառումներ հետախույզության և դասավարտության ընթացքում անչափահասների իրավունքների սեղեկացվածության բարձրացման, դրանց դաստիարակության և դրանց ուսնահարման դեմոստրիկ կանխման ուղղությամբ:
- Անհրաժեշտ է զարգացնել անչափահասների ԶԿԴ-ի գործունեության արդյունավետ կողմերը: Մասնավորապես, միջոցառումներ ձեռնարկել արհեստագործական խմբակների գործառնության զարգացման, դրանցում հնարավորինս շատ անչափահասներ ներգրավելու և դրանց գործառնության դաստիարակները բարելավելու ուղղությամբ:
- Որևանով ուսումնասիրության արդյունքները թույլ են տալիս դատել, փորձաշրջանին ու այլընտրանքային դաստիարակ անչափահասները հաճախ վերագրում են սոսկ վերահսկողական գործառնություններ: Փորձաշրջանի և այլընտրանքային դաստիարակ արդյունավետությունը բարձրացնելու տեսանկյունից նախադասումներ է առաջին հերթին փորձաշրջան անցնող կամ այլընտրանքային դաստիարակ կողմ անչափահասներին ավելի լավ բացատրել ազատագրված չենթադրող դաստիարակի նախադասում: Անչափահասների վերականգնմանը նախադասում համար խորհուրդ է տրվում նաև նրանց ներգրավել կրթական, արվեստի կամ սպորտի խմբակներում, ինչպես նաև՝ տրամադրել հոգեբանական աջակցություն և աշխատանք գտնելու հարցում խորհրդատվություն:
- Միջոցառումներ են անհրաժեշտ ազատագրված վայրերից վերադարձած անչափահասների վերաինտեգրացիայի և ազատության մեջ նրանց լիարժեք կյանքի ապահովման համար: Ռեաբիլիտացիոն ծառայությունները անհրաժեշտ են ազատված անչափահասներին անհրաժեշտ տեղեկատվություն և խորհրդատվություն տրամադրելու, աշխատանք գտնելու, կրթությունը շարունակելու և այլ հարցերում աջակցելու համար: Նման կենտրոնների գոյությունը կարևոր է ոչ միայն անչափահասների ռեաբիլիտացիայի և վերաինտեգրացիայի, այլ նաև կրկնահանգագործության դեմոստրիկ նվազեցման համար, քանի որ, ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրության արդյունքները, որոշ կանոն, երկրորդ անգամ անչափահասները հանցանք են գործում հետազատագրված կյանքում հիմնախնդիրներ ունենալու և վերաինտեգրացիայի խոչընդոտների դասառնակ: